

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

Петухова Л.Є., Анісімова О.Е.

ФРЕБЕЛЬПЕДАГОГІКА

хрестоматія

з освітньої компоненти «Фребельпедагогіка»
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 012 Дошкільна освіта

Херсон - Івано-Франківськ, 2024

УДК 37.091.4(076.6)Фребель

X91

Рекомендовано

*вченою радою Херсонського державного університету
(протокол від 21 листопада 2024 № 5)*

Відомості про укладачів:

Петухова Л. Є. – докторка педагогічних наук, професорка кафедри педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету

Анісімова О. Е. – кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету

Рецензенти:

Лисенко Н. В. - докторка педагогічних наук, професорка кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

Дичківська І. М. – докторка педагогічних наук, професорка, завідувачка кафедри дошкільної педагогіки і психології та спеціальної освіти імені проф. Т.І. Поніманської Рівненського державного гуманітарного університету

Фребельпедагогіка. Хрестоматія: навчальний посібник для здобувачів освіти спеціальності «Дошкільна освіта», Укладачі: Петухова Л.Є., Анісімова О.Е. Херсон – Івано-Франківськ : ХДУ, 2024. 220 с.

Навчальне видання містить актуальні наукові матеріали та джерела з історії педагогічної думки, теоретичні та методичні праці. Матеріали та фрагменти текстів наводяться з посиланням на актуальні джерела, вони будуть цікаві та матимуть практичне значення для підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Дошкільна освіта»

Рекомендовано здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальності 012 Дошкільна освіта, освітньо-професійної програми «Дошкільна освіта»

УДК 37.091.4(076.6)Фребель
X91

© Херсонський державний університет, 2024
© Л.Петухова, О.Анісімова

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	4
ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ I. Педагогічна система Ф.Фребеля	7
Ф.Фребель «Виховання людини».....	7
Ф.Фребель «Дитячий садок».....	28
РОЗДІЛ II. Педагогічні ідеї Фрідріха Фребеля у викладі послідовників (за матеріалами особистого архіву І.О.Сікорського	53
Нарис життя Фрідріха Фребеля, засновника дитячих садків <i>(автор невідомий, переклад з англійської І.В. Майнової</i>	53
Сутність системи Фребеля та її застосування в деяких дитячих садках Німеччини <i>(з дорожніх нотаток С.Л. Бобровської)</i>	74
Дитя і світ. 24 теми, розроблені для дитячого садка і школи Гертрудою Паппенгейм та іншими дитячими садівницями <i>(автор невідомий)</i>	101
Дитячі садки. Метода виховання та освіти Фрідріха Фребеля <i>(автор невідомий)</i>	178
Перша зустріч з Фребелем <i>(зі спогадів Берти Маренгольц-Бюлов)</i>	198
РОЗДІЛ III. Сучасні науковці про систему Ф.Фребеля: історія, методики, перспективи	201
Вища освіта педагогів дошкілля: початок становлення в Україні <i>(Зоя Борисова)</i>	201
Київські педагогічні товариства: 105-та річниця з часу заснування, <i>(Ірина Улюкаєва)</i>	205
Фрідріх Фребель – засновник ідеї дитячого садка (220 років від дня народження та 150 років від дня смерті) <i>(Зоя Борисова)</i>	209
Шість заборонених дарів Фребеля <i>(Ольга Коваленко)</i>	216

ВСТУПНЕ СЛОВО

Ми пам'ятаємо з дитинства, що найкращий подарунок – це книга. Ось і наші херсонські колеги – професор Любов Петухова та доцент Олена Анісімова – до 107-ї річниці Херсонського державного університету, підготували нове видання хрестоматії «Фребельпедагогіка», у яку включені педагогічні твори видатного німецького педагога Фрідріха Фребеля та його послідовників, а також надзвичайно цікаві архівні матеріали.

Мені як історику педагогіки, дослідниці спадщини послідовниці великого Фребеля італійської педагогині-гуманістки Марії Монтессорі дуже радісно, що у нас є університет, де багато років вивчається та популяризується спадщина Фрідріха Фребеля – людини, яка стояла у джерел наукової дошкільної педагогіки, автора оригінальної системи дошкільної освіти. Ще одним таким кроком у цьому напрямі стала підготовка хрестоматії. Це унікальне видання. Його унікальність полягає у високому науковому рівні представлених матеріалів, а також у тому, що видання було підготовлено і видано у такий трагічний для нашої країни час. Це видання воєнної пори. Видання університету, який найбільше постраждав від війни. Думаю, що це видання увійде в історію вітчизняної дошкільної освіти і дошкільної педагогічної освіти.

Колеги, хочу висловити вам свою велику шану!

Всі ми вболіваємо за ваш університет. І пишаємося тим, що ви продовжуєте працювати, проводите наукові дослідження, пишете і видаєте книги!

Ця книга дуже потрібна сьогодні. В умовах іноді руйнівних перетворень і реформувань корисно звернутися до класики. Класики, випробуваної і перевіреної часом.

*Ілона Дичківська, докторка педагогічних наук,
професорка, завідувачка кафедри
дошкільної педагогіки і психології та
спеціальної освіти імені проф.
Т.І. Поніманської Рівненського
державного гуманітарного університету*

ПЕРЕДМОВА

До змісту хрестоматії увійшли актуальні джерела для вивчення фребельпедагогіки. Розділ I – окремі частини книг авторства Фрідріха Фребеля – «Виховання людини» (головна праця з теоретичної педагогіки) та «Дитячий садок» (перше теоретичне і практичне узагальнення досвіду громадського дошкільного виховання, яке після смерті педагога уклали його послідовники). Книги переведено з німецької мови, стилістику збережено відповідно до першоджерела.

У Розділі II представлено архівні матеріали з бібліотеки Івана Олексійовича Сікорського, відомого громадського діяча, першого директора Київського жіночого фребелівського інституту. Цей заклад готував виховательок дітей дошкільного віку протягом 1908-1918 років.

Автори цих творів маловідомі або навіть зовсім невідомі. Це люди, які свого часу зацікавилися ідеями Ф. Фребеля. На початку XX століття вони подорожували різними країнами Європи, вивчали біографію німецького педагога, збирали цікаві факти його життя, відвідували заклади для дітей, що працювали за фребелівськими методиками. Власні враження вони виклали у невеликих посібниках, нарисах, статтях. Можемо припустити, що перші садівниці саме ці книги використовували під час навчання та роботи.

Твори перекладені українською мовою, але стилістика збережена у тому вигляді, як це було в авторському викладі. Унікальні архівні матеріали немов отримали «нове життя». Їх цінність полягає у тому, що вони були створені за часів, коли ідеї Ф.Фребеля ще не зазнали трансформації та помилкової трактовки, як це відбулося згодом. Адже існує думка, що ніхто так не спотворив теорію німецького вченого, як ті, хто використовував його педагогічний спадок без глибокого усвідомлення авторських ідей.

У Розділі III наведено авторські тексти праць дослідників історії дошкільної педагогіки України (Зоя Борисова, Ірина Улюкаєва), в яких згадані та проаналізовані ідеї у контексті фребельпедагогіки.

Матеріали хрестоматії можна використовувати для складання історичних довідок про видатних діячів у галузі педагогіки, для написання есе, для власних методичних розробок, для підготовки кваліфікаційних робіт, для поглиблення знань з педагогічних дисциплін, у практичній роботі з дітьми дошкільного віку, для підвищення власного професійного рівня та саморозвитку.

РОЗДІЛ І.

Педагогічна система Ф.Фребеля

Ф.ФРЕБЕЛЬ «ВИХОВАННЯ ЛЮДИНИ»

Вступ

Повсюди криється, діє і керує вічний закон. Він виражався і виражається як назовні, у природі, так і всередині, у дусі та житті, що об'єднує природу і дух. Основою цього всесильного закону є єдність, яка діє всюди за необхідністю.

Ця єдність – Бог. Усі речі існують лише тому, що в них діє божественне. Діюче в кожній речі божественне є сутністю кожної речі. Усе внутрішнє пізнається внутрішнім зовнішньо і через зовнішнє. Утім виховання не повинно робити висновки про внутрішнє за зовнішнім, але сутність речей вимагає, щоб завжди у якомусь відношенні робили зворотні висновки, спостерігаючи зв'язок між зовнішнім і внутрішнім та внутрішнім і зовнішнім.

Незастосування тільки що висловленої істини, а, навпаки, постійне порушення її, прямий висновок від деяких зовнішніх явищ у житті дітей і підлітків до їхнього внутрішнього світу є найсуттєвішою причиною дивних, непримиренних явищ, постійних невдач у житті та вихованні.

Цим до певної міри пояснюється помилка в оцінці натури дитини, підлітка і юнака. Цим пояснюється також зазвичай невдале виховання дітей, часті непорозуміння між батьками і дитиною, непотрібні скарги на дітей, а також недоречна гординя щодо дітей та безглузді очікування від них. Тому ця істина у своєму застосуванні має таке велике значення для батьків, вихователів і вчителів, адже вони повинні спільними зусиллями прагнути досконало ознайомитися з її застосуванням. Це внесло б ясність, впевненість і спокій у стосунки між батьками та дітьми, вихованцями і вихователями, учнями і вчителями, що нині є предметом марних зусиль.

Тим часом як зовнішньо «добра» дитина часто буває в глибині душі недоброю, тобто не бажає добра через самоусвідомлення чи з любові, поваги або вдячності. Так само з виду груба, вперта і свавільна дитина або підліток часто має всередині найжвавіше, гаряче і сильне прагнення виразити назовні добро своєю доброю волею. З виду неуважний хлопчик часто має в собі стійку, чітко визначену думку, яка заважає йому звертати увагу на все зовнішнє.

Тому виховання, викладання і наставляння повинні з самого початку і в своїх основних рисах бути за необхідності пасивними, спостережливими (тільки застерігаючими, охороняючими), але в жодному разі не наказовими, рішучими чи насильницькими.

Рослинам і тваринам, молодим рослинкам і молодим тваринам ми даємо простір і час, знаючи, що вони тоді згідно з законами, які діють у кожному з них, прекрасно розвиваються і добре ростуть. Молодим тваринам і молодим рослинам дають спокій і намагаються не допустити насильницького впливу на них, знаючи, що в іншому випадку їх чистий і здоровий розвиток буде затримано. А молода людина розглядається іншими людьми як шматок воску або глини, з якого можна ліпити все, що заманеться. І ви, люди, що подорожуєте своїми садами і полями, гаями і луками, чому ви не відкриєте своєї душі і чому ви не прислухаєтеся до того, чому навчає вас природа німою мовою?

Подивіться на рослину, яку ви називаєте бур'яном і яка, виростаючи в тісноті і пригніченні, ледь демонструє внутрішню закономірність. Погляньте ж на неї ж на відкритому просторі, на полі чи на грядці, і ви побачите, яку закономірність, чисте внутрішнє життя, гармонійне у всіх проявах, виявляє ця рослина. Вона у природі виростає втіленням сонця, сяючою зіркою землі. Батьки, так і ваші діти, яким ви передчасно і проти їхньої волі нав'язуєте (певну) форму і (певну) професію, блукають навколо вас, хворобливі та неприродні. А могли б стати прекрасними і всебічно розвиненими істотами!

Усяке наказове і обмежуваче навчання, виховання і викладання, якщо врахувати дію божественного начала і розглядати людей у їхній «чистоті» та

первинному здоров'ї, має згубний, стримуючий та руйнівний вплив. Щоб і далі навчатися на прикладах природи, рослину або виноградну лозу необхідно підрізати. Але саме по собі підрізання не гарантує якісного вина. Навпаки, виноградна лоза при підрізанні, навіть якщо це робиться з добрими намірами, може повністю загинути. Щонайменше її плоди і родючість зруйнуються, якщо садівник не буде діяти обережно, майже «пасивно», пристосовуючись до природи рослини. У ставленні до природних об'єктів і при поводженні з ними ми дуже часто йдемо правильним шляхом. А щодо людей – часто діємо хибно. При цьому не береться до уваги, що в обох випадках діють сили, що походять з одного і того ж джерела, діють за одними й тими ж законами. Ось чому увага до природи та спостереження за нею мають таке велике значення для людини.

Істинне виховання і навчання, справжні вчителі і вихователі повинні у своїх вимогах і настановах переслідувати дві мети: бути водночас і тими, хто дає, і тими, хто сприймає; тими, хто об'єднує та розділяє; хто вказує та лише спостерігає; активними і пасивними; визначальними і звільняючими, непохитними у своїх діях та непередбачуваними.

Вихователь повинен узагальнювати окреме, загальне робити виокремленим, при цьому обов'язково те й те знаходити в дійсності.

Кожна людина ще дитиною має розглядатися, визнаватися і виховуватися як необхідний, важливий член суспільства. Тому батьки, як перші вихователі, повинні відчувати і усвідомлювати свою відповідальність перед Богом, дитиною і людством.

Також батьки повинні дивитися на дитину і оберігати її в необхідній цілісній гармонії, у ясному співвідношенні та в живому зв'язку з минулим, теперішнім і майбутнім людського розвитку. І таким способом привести в узгодженість і гармонію освіту і виховання дитини з сучасними, минулими і майбутніми вимогами розвитку людського роду.

Людина, людство в людині повинні розглядатися не як повністю сформовані явища, але як такі, що перебувають у постійному, безперервному

процесі розвитку від однієї сходинки до іншої, спрямовані до кінцевої мети, прихованої у нескінченності та єдності.

Погляд на розвиток і освіту людства як на щось завершене і тепер лише повторюване має бути визнаним вкрай невдалим.

У такому випадку дитина, як і кожне наступне покоління, стає винятково тільки імітацією, зовнішньою, мертвою копією, наче зліпком з попереднього, а не новим живим зразком для найближчих і майбутніх часів і поколінь, не зразком для тієї сходинки розвитку, на якій вона стояла в сукупності людського розвитку.

І кожне наступне людське покоління, і кожна наступна окрема людина повинні самостійно пройти всі попередні етапи розвитку та освіти людства, і вони проходять їх: інакше вони не зрозуміли б ні предків, ні сучасників, причому не мертвим шляхом імітації, копіювання, а живим способом самодіяльного та вільного розвитку та освіти.

Тому дитина, молоде створіння з моменту свого народження, з першого дня життя, відповідно до своєї природи, повинна обов'язково бути зрозумілою, спрямованою і поставленою в умови для вільного всебічного використання своїх сил.

Використання будь-якого з її органів чи однієї з її сил не повинно відбуватися за рахунок або на шкоду розвитку інших. Дитину зовсім не слід укутувати, «зв'язувати» або пеленати, а згодом водити на повідку. Важливо сформувати вміння знаходити в собі самому центр ваги, точку опори для всіх своїх сил і органів, спокійно перебувати в цьому центрі. Спокійно та впевнено перебувати в ньому, вільно та невимушено рухатися і діяти в ньому, навчитися хапати і тримати предмети своїми руками, стояти прямо і ходити на своїх ногах, знаходити і бачити предмети своїми очима і, нарешті, рівномірно та рівносильно користуватися всіма своїми органами. Ось чого має навчитися з ранніх років дитина.

З ранніх років дитина має навчитися найвищому і найскладнішому з усіх мистецтв: у будь-яких нових обставинах, перешкодах і труднощах твердо стояти на своїй позиції та зберігати рівновагу на своєму життєвому шляху.

Першим виявленням дитини є вияв її сили. Втручання сторонньої сили викликає реакцію сили. Звідси – перший крик дитини, звідси – тупання ногами по тому, що перешкоджає їй. Звідси – міцне хапання того, до чого торкаються її ручки. Незабаром після цього почуття і в сукупності з ним у дитині розвиваються загальні відчуття. Потім з'являється її усмішка, її почуття благополуччя, її радість, її рухливість у приємному теплі, у яскравому світлі, на чистому свіжому повітрі. Це – початок самосвідомості дитини, людини у її крайніх точках, кінцевих пунктах. Так з'являються перші прояви дитячого життя людини – спокій і хвилювання, радість і горе, посмішка і сльози.

На цьому першому етапі людина називається немовлям, і вона в повному розумінні є такою. Смоктання материнського молока є майже єдиною діяльністю дитини (чи не всмоктує вона також стан оточуючих її людей?), а згадані прояви плачу та посмішки все ще залишаються повністю всередині неї і є безпосереднім, нероздільним наслідком зазначеної діяльності.

Людина на цьому етапі лише сприймає зовнішнє і вбирає в себе різноманітність буття. Вона немов всмоктує навколишній світ. При цьому вся її сутність є лише сприймаючим оком, тому цей перший етап розвитку людини надзвичайно важливий для неї, для її теперішнього і майбутнього. Для нинішнього і майбутнього життя людини вкрай важливо, щоб вона на цьому етапі не увібрала в себе нічого хворобливого, тупого, вульгарного, нічого двозначного або поганого. Тому погляди та вираз обличчя оточуючих повинні бути впевненими та надійними, повинні викликати і підживлювати довіру світу. Все навколишнє має бути чистим і ясним: чисте повітря, яскраве світло, чиста кімната, якою б бідною вона не була. На жаль, частіше за все життя людині ледь вдається подолати те, що вона, як кажуть, всмоктала з молоком матері, враження свого дитинства саме тому, що вся її сутність, наче величезне око, була відкрита

для них, віддана їм. Часто найбільш уперта боротьба людини з самою собою, а також її пізніші найнеприємніші і найважчі випробування мають своє перше коріння на цьому етапі розвитку. Саме тому догляд за немовлям є таким важливим. Матері, які годували грудьми одних своїх дітей, а інших – ні, і спостерігали їх згодом у їхніх життєвих проявах, можуть з повним переконанням це підтвердити.

Отже, нехай у дитині бачать людину, тобто цілісність, а в дитинстві нехай бачать водночас і дитинство людства, і нехай бачать в дитині всю майбутню діяльність людини. Звідси випливає: людина, щоб повністю розвинути себе як людину і людство в собі, уже в дитинстві повинна бути розглянута у сукупності земних відносин, як цілісна єдність. Але оскільки будь-яка єдність проявляється назовні у відокремлених явищах, а будь-яка всебічність у проявах передбачає певну послідовну закономірність, то і світ, і життя розвиваються у дитині як окремі явища і у певній послідовності. Сили, задатки, діяльність органів і фізичних відчуттів людини повинні розвиватися у необхідній послідовності, у якій вони проявляються в дитині.

I. Немовля

Для новонародженої людини, для дитини, зовнішній світ, який, хоч і складається з тих же предметів і має ту ж розчленованість, постає зі свого небуття спершу в туманній, безформній неясності, у хаотичному безладді, зливаючи дитину і зовнішній світ в одне ціле. Навіть самі предмети постають для неї з цього небуття, з цього туману головним чином завдяки ранньому втручанням слова з боку батьків, зокрема матері, яке спочатку розділяє дитину і зовнішній світ, а потім знову об'єднує їх в одне ціле – спочатку в окремих випадках, а згодом усе частіше і різноманітніше, у замкнутій, чіткій визначеності. Зрештою людина, дитина, постає для самої себе як цілком визначений предмет, який стоїть окремо від усього іншого.

У душі і розумі, в історії духовного розвитку, в історії свідомості кожної людини, в досвіді кожної дитини від моменту її появи на землі повторюється історія розвитку і створення всіх речей. Усе це, весь історичний процес розвитку людського роду до того місця, на якому він стоїть сьогодні, або до будь-якої іншої визначеної точки, можна побачити кожній людині, особливо тій, хто уважно ставиться до свого розвитку.

Робити зовнішнє внутрішнім, а внутрішнє зовнішнім, знаходити між ними єдність – ось та загальна зовнішня форма, в якій проявляється призначення людини. Кожен зовнішній предмет наче звертається до людини з вимогою, щоб вона пізнала його сутність і його взаємозв'язки з іншими предметами. Для цього людина оволодіває фізичними почуттями, тобто інструментами, за допомогою яких вона задовольняє цю вимогу.

Однак кожна річ і кожна сутність пізнаються лише настільки, наскільки вони порівнюються з однорідним протилежним предметом і знаходять спільні з ним єдність, гармонію і рівність. Пізнання відбувається тим досконаліше, чим досконаліше відбувається з'єднання з протилежним і знаходження спільних властивостей.

Предмети зовнішнього світу постають у різних станах: то в твердому, то в рідкому, то в газоподібному. Відповідно до цього, людина наділена почуттями для сприйняття твердого, рідкого і газоподібного.

Кожен предмет перебуває або в спокійному стані, або в стані руху. Відповідно до цього, кожне з цих фізичних почуттів, зі свого боку, поділяється на два абсолютно різних органи, один з яких має справу головним чином із пізнанням предметів у спокійному стані, а інший – із предметами, що перебувають у русі. Отже, органами для сприйняття газоподібного є органи слуху і зору. Органами для сприйняття рідкого – органи смаку і нюху, а органами для сприйняття твердого – органи відчуття і дотику.

Відповідно до закону пізнання речей через протилежність у дитини спочатку розвивається слух, і лише згодом розвивається зір, керований і

викликаний попереднім. Завдяки такому розвитку цих двох почуттів для батьків і оточуючих стає можливим поєднувати предмети з їх протилежністю – спочатку зі словом, а потім із знаком, тісно поєднуючи їх в одне нерозривне ціле. Так дитина поступово приходять до споглядання, а згодом до пізнання предметів.

З розвитком фізичних почуттів у дитини рівномірно і одночасно розвивається здатність керувати своїм тілом, його частинами, причому знову в послідовності, зумовленій їхньою природою і властивостями предметів фізичного світу.

Предмети зовнішнього світу можуть бути або ближчими, спокійними і, відповідно, самі по собі наче вимагати спокою, або більш рухливими, нестійкими і, як такі, потребують, щоб їх утримували, схоплювали, ловили. Або ж вони, так би мовити, прикріплені до твердих, віддалених місць і просторів, і через це спонукають того, хто хоче їх наблизити до себе, або рухатися до них, або наблизити їх до себе. Так розвивається здатність використання тіла для сидіння і лежання, для обіймів і хапання, для ходіння і стрибання. Стояння – це цілісна і найвища сукупність усіх навичок тіла і його частин: це знаходження центру ваги для тіла. Фізичне стояння на цьому етапі так само важливе, як і усмішка на попередньому етапі. Це фізичне самопізнання так само важливе, як і морально-релігійна стійкість на останньому етапі розвитку людини.

На цьому етапі розвитку для новонародженої людини головним чином йдеться про використання свого тіла, своїх почуттів, своїх частин тіла – лише про користування і застосування, про вправляння, а не про те, що *впливає* з цього користування тілом, почуттями і частинами тіла. Останнє для неї абсолютно байдуже, точніше, вона ще нічого про це не знає. Звідси й починається на цьому етапі гра дитини зі своїми частинами тіла: з ручками, пальцями, губами, язиком, ніжками, а також з очима і виразом обличчя.

Основою цієї гри з частинами тіла і виразом обличчя на початку, як уже зазначалося, не є жодне зображення внутрішнього через зовнішнє. Це зображення з'являється лише на наступному етапі розвитку. Проте ці ігри як

дитячі прояви є наче першим важливим застереженням, щоб дитина не звикала до рухів тіла, і особливо обличчя, без жодних внутрішніх підстав. Наприклад, до рухів очей і рота, щоб таким способом вона не могла рано закріпити у собі розлад між почуттями та їх зовнішнім вираженням, між духом і тілом, між внутрішнім і зовнішнім, що веде або до лицемірства, або до того, що тіло засвоює рухи і манери, які згодом уже зовсім не підкоряються силі волі, не зникають ніколи і супроводжують людину як маска протягом усього її життя.

Тому дітей з раннього віку не слід залишати надто довго самих ні в ліжку, ні в колисці без жодного предмета для заняття – понад усе, щоб уникнути тілесної розбещеності, оскільки вона згубно впливає і на розвиток духовної слабкості. Щоб уникнути цього, постіль дітей слід робити не надто м'якою з самого початку. Вона має бути зроблена з сіна, морської трави, тонкої соломи, полови або, в крайньому випадку, зі щетини, але ніколи не з пір'я. Так само і ковдра дитини під час сну має бути досить легкою, щоб забезпечувати доступ свіжого повітря.

Щоб уникнути першої небезпеки, тобто залишення себе самого перед засинанням або після пробудження в ліжку, дуже корисно повісити перед колискою клітку з веселою пташкою. Це привертає увагу фізичних почуттів і розуму дитини і дає їй багато поживи для розвитку.

II. Дитина

Разом із розвитком діяльності почуттів, тіла та кінцівок, коли дитина починає самостійно виражати внутрішнє через зовнішні прояви, завершується етап немовляти і починається дитячий етап розвитку. До цього моменту внутрішній світ людини був нерозчленованим і позбавленим різноманітності. З моменту появи мови починається зовнішнє проявлення внутрішнього світу людини, його розчленування та різноманітність, що виникає у взаємодії засобів і цілей. Внутрішній світ розпадається і прагне зовнішнього вираження. Людина намагається власною силою представити та зобразити свій внутрішній світ через

матеріальні речі, і це самостійне, активне зображення внутрішнього світу через зусилля знаходить повний вираз у мові, яка позначає цей етап людського розвитку.

З цього моменту дитинства, коли внутрішнє проявляється через зовнішнє, і зростає прагнення до їх об'єднання, починається справжнє виховання людини. Фізичний догляд зменшується, але інтелектуальний вплив і розвиток посилюються.

Хоча кожен етап освіти та розвитку людини важливий у свій час, у своєму місці, цей етап має особливе значення, оскільки він містить перший момент єднання із середовищем і зовнішнім світом. Він критично важливий для того, щоб людина, яка розвивається, могла правильно засвоїти й усвідомити зовнішній світ та його внутрішній зміст. Цей етап також визначає, як людина сприйматиме світ: як благородний чи ні, живий чи мертвий, створений для користі або для вищих духовних цілей.

Тому на цьому етапі дитина повинна правильно і точно сприймати речі та явища, називати їх ясними і точними словами, що відображають їхню сутність. Слова мають бути чіткими за своїм звучанням і складом, а навколишній світ має постати перед дитиною у зрозумілому і чіткому вигляді. На цьому етапі розвитку для дитини мова і реальність є одним цілим: вона ще не розрізняє слова та речі, тіло та дух. Це особливо видно в дитячих іграх, де під час гри дитина багато говорить. Гра і розмова стають стихією, в якій дитина живе. Саме через це вона надає кожному предмету здатність жити, відчувати і говорити, і вважає, що кожен предмет має слух. Оскільки дитина починає виражати свій внутрішній світ зовні, вона також очікує подібної діяльності від навколишніх предметів, будь то камінь, дерево, рослина, квітка або тварина.

Гра є вищим етапом дитячого розвитку, розвитку людини в цьому періоді, адже вона є добровільним зображенням внутрішнього світу, його відображенням відповідно до власних потреб і необхідності, що вже виражається самим словом.

Гра – це найчистіший і найдуховніший прояв людини на цьому етапі, і водночас вона є прообразом і копією всього людського життя, внутрішнього, прихованого, природного життя як у самій людині, так і у всіх речах. Тому гра породжує радість, свободу, задоволення, впевненість у собі та навколо себе, узгодженість зі світом. Джерела всього доброго лежать у грі й походять від неї. Дитина, яка грає самостійно, спокійно, наполегливо, навіть до фізичного виснаження, неодмінно стане також здатною, спокійною, наполегливою, самовідданою, піклуючись як про власне, так і про загальне благо.

Хіба дитина, яка грається, не є найкращим проявом дитячого життя цього періоду? Або дитина, яка в грі виявила свою природу і заснула посеред гри?

Гра в цей час, як уже зазначалося, не є порожньою розвагою, вона має високе значення та глибокий сенс. Піклуйся про неї, розвивай її, мати! Бережи і охороняй її, батьку! Спокійний і проникливий погляд справжнього знавця людської природи у самостійно обраній грі дитини цього періоду може ясно побачити її майбутнє внутрішнє життя. Ігри цього віку – наче зародки майбутнього життя, тому що в них розвивається і проявляється вся людина в її найтонших задатках, у її внутрішньому відчутті. Усе майбутнє життя людини, аж до її останньої хвилини, має свій початок у цьому періоді життя. І чи буде це майбутнє життя ясним або похмурым, лагідним чи бурхливим, спокійним чи неспокійним, продуктивним чи бездіяльним, багатим на подвиги чи бідним на них, глибоко замисленим чи творчо ясним, здатним створювати чи руйнувати, приносити згоду чи розбрат, війну чи мир, стосунки людини з батьком і матір'ю, із сім'єю та братами і сестрами, із суспільством і людьми, з природою і Богом, буде залежати від природних задатків дитини та особливостей її життя в цьому віці.

Надзвичайно важливими в ці дитячі роки є вибір і спосіб харчування, оскільки саме завдяки своєму харчуванню дитина може стати або лінивою, або активною, втомленою або бадьорою, повільною або моторною, слабкою або сильною. І це впливає не лише на її теперішнє, а й на все майбутнє життя. Адже

враження, схильності, бажання, напрями діяльності, що формуються в дитинстві, важко змінити навіть у дорослому віці. Вони становлять єдине ціле з фізичним організмом дитини, а отже, також і з її духовним життям.

Тому перша їжа дитини після материнського молока повинна бути простою і помірною. Вона не повинна бути занадто вишуканою або складною, не має бути збудливою, жирною чи гострою через додавання прянощів, щоб не перевантажувати внутрішні органи.

Батьки та вихователі завжди повинні пам'ятати загальну істину, що з неї випливають усі окремі правила: *людина завжди буде щасливішою, сильнішою і продуктивнішою у всіх аспектах, чим простішими, помірнішими й відповідними природі були засоби життя та тілесні потреби, серед яких вона виростала в дитячому віці.*

Але щоб дитина могла вільно рухатися, гратися, розвиватися і формуватися фізично і духовно, її одяг також має бути відповідним. Він не повинен бути тісним, вузьким або незручним, оскільки такий одяг буде обмежувати не лише тіло, а й дух дитини. Одяг на цьому, як і на наступних етапах, не повинен здавлювати або натирати тіло, оскільки те, що він робить з тілом, буде мати такий самий вплив і на дух, на душу дитини. Одяг, її фасон, колір і крій не повинні ставати метою самі по собі, оскільки це сприятиме тому, що дитина рано втратить свою справжню сутність і стане марнославною, орієнтованою на зовнішній блиск, мов лялька, замість того, щоб стати справжньою людиною. Тому одяг є важливим не лише для дитини, але й для майбутньої дорослої людини.

Пробудження та розвиток, стимулювання загальних сил, загальних задатків і вправляння всіх частин тіла і органів людини з тією метою, щоб вони були здатні відповідати вимогам її задатків і здібностей, – ось завдання і мета догляду за дитиною з боку матері та батька в домашньому і сімейному колі. Без жодного навчання, керуючись винятково своїм інстинктом, це робить кожна проста мати. Але цього недостатньо, і необхідно, щоб вона діяла як свідома

істота, впливаючи на дитину, яка стає свідомою, свідомо сприяючи постійному розвитку людини, діючи так для досягнення певного внутрішнього живого і розумного зв'язку (між дитиною та людством). Тому жінка повинна усвідомити необхідність такої діяльності відповідно до її сутності, значення та високого зв'язку. Звичайно, цього могла б досягти навіть найпростіша мати, і якби вона уважніше ставилася до свого завдання, вона могла б досягти цього впевненіше, досконаліше і глибше. *До досконалості людина йде через недосконалість.* Хай же все викладене тут пробудить справжню і тиху чуттєву та розумну батьківську любов і допоможе нам свідомо зрозуміти процес розвитку в нашому дитинстві в його цілісній формі.

«Дай ручку!», «Куди ти сховав свої пальчики!» – так намагається мати познайомити дитину з різноманітністю її тіла та окремими частинами. «Вкуси свій пальчик!» – ось надійний спосіб, керований глибоким інстинктом розумної і люблячої матері, здатен довести дитину до усвідомлення того, що існують окремі предмети, які водночас пов'язані з нею, і вже з раннього віку привчити її до майбутнього роздуму. Не менш важливими є ігрові манери матері, що використовуються нею для знайомства дитини з тими частинами тіла, які їй невидимі: з носом, вухами, язиком та зубами. Мати тихенько тягне дитину за вухо або за ніс, ніби вона хоче відірвати їх від голови, і говорить, показуючи дитині частково приховані кінчики пальців: «Ось твоє вушко, ось твій носик», – і дитина швидко хапається за свій ніс або вухо і, усміхаючись, радіє в душі, що вони обидва залишаються на місці.

Усе це має на меті поступово, з ранніх років, привести дитину до усвідомлення себе і роздумів над собою. Один десятирічний хлопчик, якого передали на виховання і який керувався своїм природним чуттям, одного разу говорив сам собі, думаючи, що його ніхто не помічає: «Рука моя – це не я, вухо моє – теж не я! Я можу відокремити від себе всі мої частини тіла й органи, але все одно залишаюся собою. Хто ж я насправді, що саме є тим, що я називаю «я»?»

Мати продовжує діяти в тому ж дусі, коли у розмові з дитиною вона каже такі слова: «Покажи мені свій язичок!», «Покажи мені свої зубки!», «Вкуси своїми зубками!» – і так вона вчить її користуватися своїми органами. «Просунь свою ніжку... в шкарпетку, в черевик!», «Ніжка – ось тут... у шкарпетці, у черевіку!». У такий спосіб мати, керуючись своїм материнським інстинктом і любов'ю, поступово наближає дитину до її маленького зовнішнього світу, починаючи від простого і рухаючись до складнішого, від найближчого до більш віддаленого. Коли вона хоче показати дитині предмети у їхніх просторових відношеннях, то спершу демонструє їхні властивості природним чином – спочатку в дії, а потім у спокійному стані. «Вогонь пече», – каже вона, обережно наближаючи пальчики дитини до свічки, щоб вона могла відчутти вогонь, не обпікшись, і щоб попередити її про невідому ще небезпеку. Або: «Ніж ріже», – каже турботлива мати, обережно торкаючись кінчиком ножа пальця дитини. «Суп гарячий», – каже мати пізніше, як би передбачаючи існуючі властивості або причини. «Суп гарячий, він пече. Ніж гострий, він коле, ним можна вколоти або порізатися: не чіпай його». Від поняття про дії мати переходить до пояснення спокійної, постійної причини, до властивості: гострий, колючий, гарячий. Згодом від поняття про властивість до поняття дії самої по собі («колоти, різати»), не піддаючись цьому особисто. Далі мати знайомить дитину з її власними діями спочатку через відчуття, а потім уже через споглядання самої дії. Постійно супроводжуючи свої дії словами, мати лагідно навчає дитину, кажучи, коли прийшов час їсти: «Відкрий ротик». Коли збирається вмивати її: «Заплющ оченята». Або мати пояснює дитині, для чого вона виконує ту чи іншу дію. У такому контексті, коли вона вкладає дитину спати, каже: «Спи, спи!» Або підносячи ложку з їжею до її губ: «Їж, дитинко!» Щоб звернути увагу дитини на смакові відчуття, на взаємодію їжі з тілом, вона каже: «Це смачно». Щоб привернути увагу до запаху квітів, мати робить вигляд, ніби чхає, і каже: «Як гарно пахне! Понюхай, любий!» Або, навпаки, з огидою відвертає ніс і обличчя від квітки, яку хоче прибрати від дитини. Так, навіть найпростіша мати, майже

соромлячись, наче боїться, що сторонні погляди можуть осквернити її святилище, перебуваючи наодинці з улюбленою дитиною, прагне природним чином усебічно розвивати діяльність усіх її почуттів і органів.

Погляньмо й послухаймо, як мати знайомить свою дитину з предметами в їхньому русі: «Послухай, як пташка цвірінькає», «Собачка гавкає: гав, гав». І одразу після цього вказує на предмет і переходить від розвитку слуху до розвитку зору: «Де горобчик? Де гав, гав?» Мати йде ще далі, переходячи від поєднання предмета та його властивості до окремого розгляду самої властивості: «Пташка летить», – каже мати, вказуючи на справжню птаху, що летить. «Поглянь на пташку!» – каже мати потім, вказуючи дитині на «зайчика», тобто на рухому світлову пляму, створену відображенням від водної або дзеркальної поверхні. А щоб пояснити дитині, що це явище нематеріальне, і що з птахою у нього є лише одна спільна властивість – рух, мати каже дитині: «Спіймай пташку!» – і водночас змушує її закрити руками цього «зайчика». Або, щоб дати дитині поняття про рух як такий, мати каже дитині: «Тік-так!», показуючи маятниковий рух якогось предмета або: «Туди-сюди».

Подібним чином мати намагається звернути увагу дитини на зміну стану речей. Наприклад, показуючи на свічку, вона каже: «Ось вогник». Коли її задуває: «Немає вогника». Або: «Тато йде», «Тато пішов». Або, бажаючи звернути увагу дитини на рух речей, каже: «Підійди, кицька, до дівчинки», «Кицька втекла». Щоб активізувати тіло та рухи дитини, вона говорить: «Візьми цю квіточку», «Спіймай кицьку». Повільно кидаючи м'яч, каже: «Наздожени, принеси м'ячик!»

Для того, щоб навчити дитину стояти та ходити, не слід використовувати жодні підпори чи допоміжні засоби. Вона повинна стояти, коли у неї буде достатньо сил, щоб самостійно триматися в рівновазі, і повинна почати ходити, коли зможе самостійно рухатися вперед, зберігаючи рівновагу. Дитина не повинна починати стояти раніше, ніж навчиться сидіти, сидіти прямо і вставати, тримаючись за предмет, що знаходиться поруч, і, нарешті, вільно тримати

рівновагу. Вона повинна почати ходити лише тоді, коли навчиться повзати і самостійно вставати, підтримуючи рівновагу та рухаючись вперед. Спочатку дитину мотивує підніматися бажання повернутися до материнських грудей. Проте згодом дитина починає відчувати силу у своїх ногах, радіє цьому і повторює свої рухи для задоволення, так само як раніше їй подобалося стояти, щойно вона навчилася цьому. Через деякий час вона знову підсвідомо практикує свою здатність відчувати, і тепер її цікавить барвистий, круглий, гладкий камінчик, яскравий кольоровий глянцевої папірець, пласка трикутна або квадратна дощечка, прямокутна цеглинка, придатна для різних конструкцій, або листочок, який відрізняється своєю формою, кольором, блиском або складом. Дитина намагається освоїти цей листочок за допомогою нових рухових навичок, щоб поєднувати однорідні предмети та розрізняти неоднорідні.

Буде не тільки добре, але й прямо необхідно для розвитку та зміцнення сили й здібностей дитини, якщо матері та батьки, не заглиблюючись у дрібниці, завжди будуть пов'язувати дії та вчинки дитини зі словами. Наприклад: «Я малюю стіл, дзеркало, зараз я проводжу поперечну лінію на столі». Такий процес підсилює як внутрішню, так і зовнішню силу, збільшує знання, надзвичайно активізує розум і спонукає до роздумів, попереджаючи про численні вади, яких дитина має уникати, розвиваючись природним шляхом. *Слово і малюнок, оскільки кожне з них окремо не може повноцінно передати об'єкт, завжди пояснюють і доповнюють одне одного. Малюнок, по суті, займає проміжне місце між словом і предметом, має спільні властивості і зі словом, і з предметом, тому він дуже важливий як для дитини, так і для підлітка та дорослої людини як освітній та розвивальний інструмент.* Справжній малюнок має з річчю спільне те, що він намагається зобразити її форми та контури, а зі словом спільне те, що він ніколи не є самою річчю, а лише її копією.

Зі свого боку, слово і малюнок за своєю природою є протилежними одне одному: малюнок – мертвий, тоді як слово – живе, малюнок – видимий, а слово – чутне. Тому слово і малюнок нерозривно належать одне одному, як світло і

тінь, день і ніч, дух і тіло. Отже, здатність до малювання, як і здатність до мови, закладена в людині, у дитині, і вимагає свого розвитку та виховання так само беззаперечно, як і здатність до мови, про що свідчать жага та прагнення дитини до малювання.

Малювання, тобто зображення предмета за допомогою малюнка, і необхідна для цього спостережливість, змушують дитину дуже швидко прийти до розуміння постійного поєднання однакової кількості однорідних предметів, наприклад, два ока, дві руки, п'ять пальців на кожній руці і нозі, шість ніг у жука або мухи. Малювання предметів призводить до розуміння і спостереження за кількістю. Повторюване зображення одного й того ж предмета призводить до усвідомлення числа, а певна кількість однорідних предметів, що мають різні відношення між собою, формує уявлення про кількість і число цих предметів. Завдяки спостереженню та пізнанню, поступовому розвитку здатності рахувати, розширюється кругозір дитини, світ її життя, і задовольняється важлива потреба її душі. Адже раніше дитина відчувала певне томління, передчуття того, що їй бракує засобів для пізнання. Вона споглядала великі або маленькі скупчення однорідних чи різнорідних предметів, але кількісне співвідношення між цими скупченнями було для неї ще незрозумілим. Тепер вона знає, що має два великих і три маленьких камінчики, чотири білі і п'ять жовтих квіток тощо. Знання кількісних відносин значно підносить саме життя дитини.

Однак розум дитини вимагає, щоб мати та інші дорослі розвивали в ній здатність до рахування з ранніх років, відповідно до законів людського мислення і згідно з тим, що вимагає життя. Якщо уважно спостерігати за спокійною дитиною, то можна легко помітити, як вона сама по собі, навіть несвідомо, рухається в напрямку, узгодженому із законами мислення, переходячи від конкретного до абстрактного. Спершу дитина додає однорідні предмети до однорідних і отримує, наприклад, яблука, горіхи, груші, боби. Мати дитини або близьке оточення мають лише додати пояснювальне слово, тобто поєднати

видиме зі слуховим, наближаючи це до розуміння та пізнання, до внутрішнього споглядання дитини. А саме, яблука – груші – горіхи – боби тощо.

Хто ж не бачив, кому не доводилося бачити, як дитина складає і групує окремі предмети в різні групи? Матері залишається лише додати пояснювальне слово, наприклад: яблуко, яблуко, яблуко, яблуко – просто яблука. Груша, груша, груша, груша – просто груші. Горіх, горіх, горіх – просто горіхи. Біб, біб, біб, біб – просто боби.

Або щось інше, наприклад, камінці або листочки. Нехай дитина об'єднує їх у групи. Завжди можна знайти кілька предметів одного виду. Але щоб це було особливо корисним для дитини, нехай мати говорить разом з нею, як було показано вище.

Потім мати, змушуючи дитину додавати один предмет до іншого, визначає це додавання разом із дитиною і чітко промовляє, наприклад: одне яблуко, ще одне яблуко, ще одне яблуко, знову одне яблуко – багато яблук. Одна груша, ще одна груша, знову одна груша – багато груш.

Кількість кожного виду предметів завжди зростає шляхом рівномірного додавання одного предмета того ж роду.

Замість невизначеного слова «ще одне», «знову одне», мати повинна промовляти числівники, чітко вказуючи на збільшення, і разом із дитиною, завжди дійсно рахуючи предмети, наприклад: одне яблуко, два яблука, три яблука. Одна груша, дві груші, три груші, чотири груші.

Мова і природа відкриті перед дитиною. Властивості числа, форми, величини, знання простору, сутність сил, дії матерії починають відкриватися перед нею. Колір, ритм, тон і образ вже проявляються у своїх перших зародках і особливостях. Природа і світ мистецтва вже починають чітко розділятися в її очах. Так само, як і вона сама твердо протиставляє себе зовнішньому світу як чомусь протилежному. Уже розвивається у неї відчуття власного внутрішнього світу. І все ж ми ще не торкнулися важливої частини дитячого життя: це супровід

батька і матері, братів і сестер у домашніх справах, у їхній професійній діяльності.

Я дивлюся на поле і бачу, як майже дворічний малюк робітника веде його коня. Батько дав синові в руки поводи. Дитина спокійно і впевнено крокує попереду коня, час від часу оглядаючись назад, щоб перевірити, чи йде кінь за ним. Він ледве тримає поводи в руці, але твердо впевнений, що саме він веде коня, і що кінь має йти за ним. І справді, подивіться – батько зупиняється, щоб обмінятися кількома словами з приятелем, і, звісно, кінь теж зупиняється. Але дитина, яка сприймає зупинку коня як свавілля, всією своєю силою тягне за поводи, намагаючись змусити коня рухатися далі.

Син мого сусіда, хлопчик, якому ще не виповнилося і трьох років, біля паркану мого саду стереже гусей. Простір, де повинні пастися маленькі веселі птахи, невеликий. Вони втікають від маленького пастушка, який, можливо, також, хоча й по-іншому, шукає і знаходить собі їжу. Гусенята забігають на велику дорогу, де рух транспорту може становити небезпеку для них.

Мати бачить це і кричить синові: «Синку, будь уважним!» І хлопчик, якому, звісно, не раз заважали його власним заняттям гуси через ту свободу, до якої вони неодноразово прагнули, відповідає з більшою серйозністю: «Мамо! Невже ти думаєш, що так легко дивитися за гусями?» Хто міг би перелічити всі переваги для розвитку дитини, які виникають і могли б ще більше розвинути від її участі в батьківських справах, якби батьки та оточення уважно спостерігали за цими уроками і надалі використовували їх для навчання своїх дітей!

Ось подивіться на підростаючого сина садівника: садівник прополює грядки, а дитина хоче йому допомогти. Садівник відрізняє петрушку від селери, при цьому обидва звертають увагу на різницю у листі та запаху цих рослин. Ось син лісника супроводжує батька до лісорозсадника. Дитині здається, що він бачить лише молоді пагони сосен. Але батько каже, що це – молочай, і знайомить його з різними властивостями сосни та молочаю. А ось дитина стоїть і дивиться, як його батько кує розжарене залізо. Батько навчає дитину, що від нагрівання

залізо збільшується в об'ємі, і тепер марно намагатися вставити розжарений залізний прут у той отвір, у який він раніше легко проходив: залізо розширилося від тепла. А ось торговець показує своєму синові, який уважно дивиться на нього, що чаша терезів завжди опускається вниз, коли на неї щось кладуть або з іншої чаші знімають. І що ваги залишаються в рівновазі, якщо на обох чашах знаходиться однакова кількість. Байдуже, велика чи мала, головне, щоб вона була однаковою. І це пояснюється не незрозумілими для дитини словами, а завдяки тому, що син сам знімає і кладе гирьки на чаші ваг. А ось ще батько-ткач пояснює своєму синові процес ткацтва і дозволяє йому самому спробувати ткати. А ось фарбувальник показує своєму допитливому синові, як деякі рідини змінюють колір фарби, а деякі завжди перетворюють фарбу на одні й ті ж кольори. А ось купець навчає свого сина, що кава – це очищений плід, зерно рослини, і користується нагодою, щоб показати йому цей плід. Під час найближчої поїздки за місто він показує своєму синові, як ростуть аніс, мак, просо, конопля тощо, які у вигляді видовжених, круглих, сірих, жовтих, білуватих насінин є об'єктом торгівлі.

Будь-яке заняття, будь-яка професія батька служать відправною точкою для засвоєння людського знання. До якого багатства знань може дійти син селянина, завдяки возу і плугу свого батька, син мельника – завдяки батьківському млину, син купця – завдяки сирим чи обробленим продуктам природи, що є об'єктами торгівлі його батька. Яке багатство знань може розвинутися з різних занять фабричного робітника! Усе це справжні погляди і уявлення, які школа та навчальні роки можуть дати тільки з великими труднощами та витратами, а часто взагалі не здатні дати. Це – наслідки домашнього та сімейного життя, правильно організованого, правильно використаного, правильного догляду за дитиною.

Ваша дитина, батьки, відчуває це настільки глибоко, настільки живо, настільки правдиво, і тому вона завжди поруч із вами, де б ви не були, куди б ви не йшли, чим би ви не займалися, що б ви не робили. Не відштовхуйте її

неприятно, не проганяйте її геть від себе, не будьте нетерплячими до її постійних запитань. Кожним грубим або різким словом ви знищуєте бруньку на її життєвому дереві. Але, відповідаючи їй, не говоріть більше, ніж це необхідно. Нехай дитина сама доповнить вашу відповідь. Адже, звісно, легше почути відповідь від іншого, можливо, навіть лише половину почути і половину зрозуміти, ніж самому шукати і знаходити її для себе. Проте навіть на чверть правильна відповідь, знайдена самостійно, набагато важливіша для дитини, ніж відповідь, наполовину почута і наполовину зрозуміла. Останнє призводить до лінощів мислення та розуму.

Тому не відповідайте на запитання ваших дітей завжди прямо. Діти мають для цього свої власні сили й досвід. Надавайте їм умови, у яких вони могли б самостійно знайти відповідь із власного досвіду.

Як ми можемо шукати або очікувати вищих радощів, більшої насолоди, більшого задоволення наших найвищих бажань, ніж у занятті з нашими дітьми! Більшого відпочинку, ніж у родинному колі, де ми могли б у багато разів більше знайти собі радість!

Ф. Фребель. «Виховання людини». Переклад з німецької Н. Д. Городецького.
Педагогічні твори. М., 1913, т. 1, с. 39-59, 69-73, 74-104.

Ф.ФРЕБЕЛЬ «ДИТЯЧИЙ САДОК»

У викладі самого Фребеля

*Основні положення його педагогіки, його засоби та прийоми виховання.
А також його педагогічні тенденції і цілі та їх відношення до прагнень і
вимог часу*

Усілякий істинний розвиток та освіта, а разом з тим і виховання має свою основу та джерело в почуттях та у відчуттях, а також у передчутті, а значить – у серці. Тому все це повинно знаходити собі відповідне наповнення вже з раннього дитинства, при початковому розвитку тіла, почуттів та розуму дитини. Для цього необхідно, щоб дитину вводили в область гармонії та співзвучності, в область ритмічного, мелодійного та динамічного (ритму та мелодії), тобто в область музичних звуків та співів, до яких діти, як ми знаємо, мають велику схильність. Більш того – навіть потребують цього.

Ми спостерігаємо, як матері та взагалі ті, хто доглядають дітей, швидко заспокоюють їх, виконуючи ритмічні рухи (гойдання, рівномірне постукування тощо) і як дитина при цьому дійсно відчуває себе задоволеною. Це знаходиться у зв'язку із биттям пульсу, діяльністю серця, як зазвичай думають, з місцем розташування наших почуттів. Ми бачимо, як здорова та цілком задоволена грудна дитина, як тільки мати покладе її у ліжечко, починає засинати, немов заспокоюючи себе співом. Ми можемо спостерігати, як матері та доглядальниці, помічаючи ці звички дітей та починаючи турбуватися про них, не лише заспокоюють своїх дітей співом, але й звертаються до нього як до заспокійливого засобу в інших випадках. Більш пізні явища у житті дітей підтверджують, що ритм та співи пов'язані з різноманітними проявами життя у дітей.

Отже, ритмічні рухи і гармонійний спів належать з раннього дитинства до засобів у всіх відношеннях задовольняючих. Ми повинні визнати, що вищевикладені вимоги виховної епохи, що ми переживаємо, можуть бути задовільні не цілком лише за умови застосування співів у ранньому дитинстві. Спів зміцнює в дитині шляхетність та впливає на її сприйняття світу. Тому перші

рухливі ігри, що впливають на розвиток тіла, його окремих частин, почуттів, маленькі ігри, що супроводжуються «материнськими пестливими піснями» у самому ранньому дитинстві та для грудних дітей є практичними зразками, у більшості своїй супроводжуються співами. Завдяки цьому в область важливого початкового зміцнюючого та розвиваючого виховання дитини вводиться слово, що впливає на порівняльне мислення. *Слово та спів – це найбільш суттєві елементи у людському вихованні, у вихованні людини – дитини.* Спочатку інстинктивно у вигляді материнського промовляння, а згодом особливо рішуче у вигляді музичних звуків пісні.

Життя дитини

Внутрішнє, духовне життя дитини проявляється у трьох явищах – вільній діяльності, звичці та у наслідуванні, утворюючи триєдине замкнене у собі ціле.

Ці три явища з раннього дитинства тісно поєднані між собою в житті дитини та дають нам важливу інформацію про неї щодо причин та наслідків, вказівки для правильного їх пояснення. Тому жодне із цих явищ не може бути виключено при розгляді явищ дитячого життя, що задовольняють умови людської натури. Вони мають однаково глибокі основи в людській сутності щодо її джерела. У цілісності трьох видів діяльності знаходяться цілі, що цілком відповідають сутності дитини як людини, А саме, цілі: 1) зберігати себе у тому стані, в якому дитина відчувається як створіння самостійне та у цілому відносно спокійне; 2) укріплювати своє тіло, свої почуття, давати їм вправи, розвивати їх, досягаючи таким способом своїми особистими засобами все більшої і більшої самостійності та індивідуалізації; 3) набувати дані, переконуватися у своїй самостійності та індивідуальності та у самостійному існуванні того, що оточує.

Вивчення навколишнього, самостійне сприйняття зовнішнього світу та гри, самостійна діяльність, що походить від внутрішніх прагнень, виявлення свого внутрішнього життя є, отже, першими самостійними заняттями дитини,

якщо її тілесні потреби задовільнені та якщо вона почуває себе здоровою і сильною.

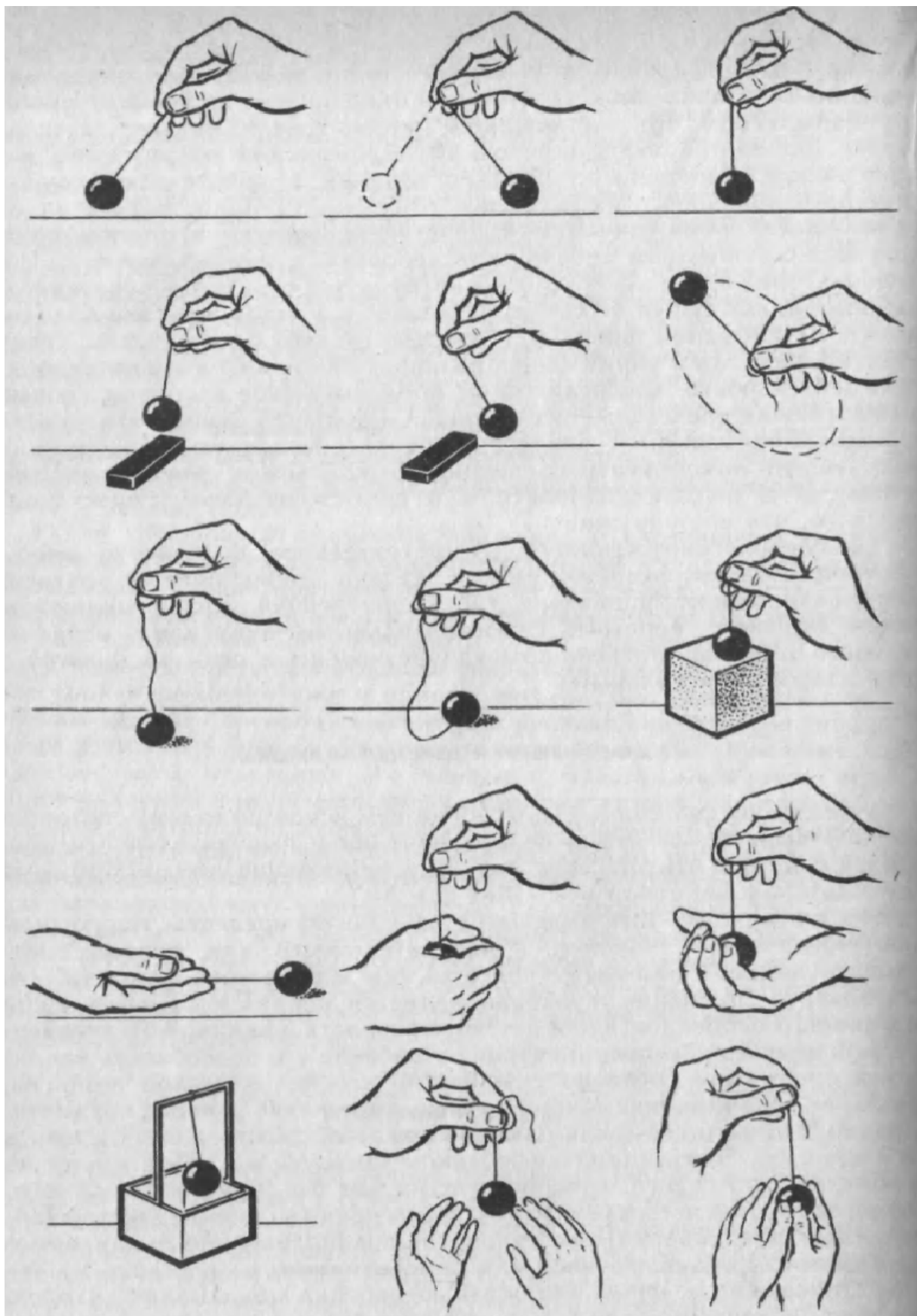
Перший дарунок

М'яч – перша дитяча іграшка.

М'яч, як замкнене в собі ціле, є виразником і заступником будь-якого іншого цілого. Уже саме слово «м'яч» (Ball) нашою ясною за своїм складом і способом вислову мовою сповнене значення і виразності: воно означає, що «Ball» є ніби відтворенням усього (Bild vom all), зображує собою все (Bild des all).

Окрім того, м'яч має ще особливу привабливість, таку повну життєвого значення привабливість для першого дитинства, рівно як і для наступного за ним юнацького віку, що без усякого порівняння і вибору є першою та найважливішою іграшкою, особливо для дитячого віку. На якій би темній і недосконалій сходиці не стояла у дитини її здатність розрізнення предметів, згідно із законами її людської природи, у м'ячі вона з раннього віку знаходить узагальнене вираження будь-якого предмета, а рівно й самої себе як абсолютної, цілої й замкненої у собі єдності. М'яч з усією сукупністю його якостей є для дитини у багатьох відношеннях таким же повчальним символом (прообразом), як пізніше, у її зрілому віці, весь всесвіт з його явищами.

Дитина уже з раннього віку прагне, та й повинна прагнути за усіма своїми загальнолюдськими рисами і призначенням у житті, почуваючи себе як щось цільне (хоч би й зовсім несвідомо для самої себе), – прагне завжди у кожному предметі чи, в усякому разі, через кожен предмет і з допомогою його побачити дещо ціле, схопити це ціле, оволодіти ним і ніколи не задовольняється однією лише частиною його. М'яч також цілком задовольняє і це прагнення дитини.

М'яч - перша дитяча іграшка

Спостереження за життям дитини показують, що вона, подібно до казкових героїв, може в усьому бачити *все* і з кожного предмета *все* зробити. І до цього м'яч цілком пристосований, тому що він, як замкнене у собі ціле, взагалі носить у собі зображення всього і водночас може служити особливим зображенням окремих предметів, наприклад, зображенням яблука і всього того, що виступає в кулястій формі і що зі свого боку охоплює цілу низку інших предметів.

З яким задоволенням маленька дитина усе обіймає й бере до своїх рук, а якщо немає під рукою нічого іншого, то хапає власний великий палець, власну другу руку, кулак.

Тому давайте з раннього віку малюку м'ячик у його маленьку ручку, спочатку хоча б просто для того, щоб він його схопив, схопив ніби для того, щоб покласти на нього свої маленькі пальчики, як обручі, з метою зрозуміти його кулясту форму і навчитися в такий спосіб володіти ним, тримати його, утримати його у своїй руці.

Таким способом з ранніх років укріплюються у дитини м'язи пальців, кисті рук та всієї руки. Відбувається певний розвиток і вдосконалення руки та пальців, насамперед з метою самостійних дій із самим м'ячем, а потім для правильного та відповідного поводження з іншими речами.

Другий дарунок

Куля й куб як друга іграшка дитини

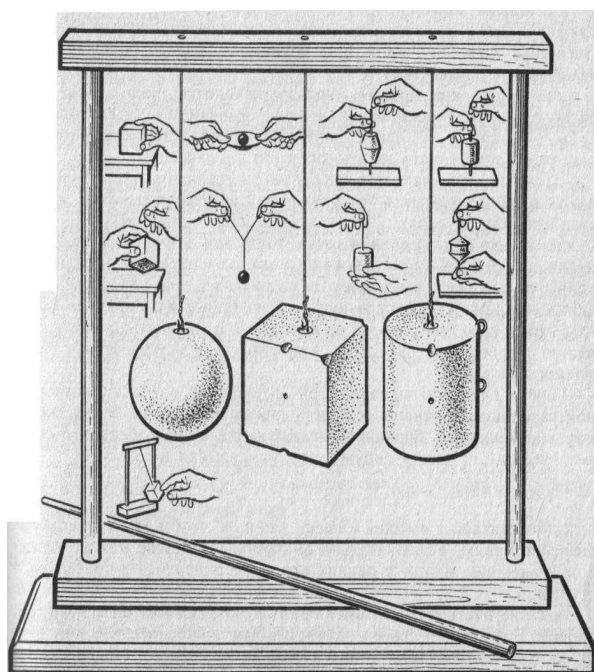
Куля й кубик як тіла протилежно-рівні, нерозривно пов'язані одне з одним.

З другої половини першого року і протягом неї, коли дитина починає вже помітно займатися сама собою, куля й кубик часто даватимуть їй більше задоволення, ніж м'яч, але все ж таки вона не пориватиме зв'язків і з м'ячем як із своєю улюбленою іграшкою.

Куля й куб щодо форми – цілковиті протилежності. Наскільки вони однакові за своєю суттю, настільки й протилежні одне одному зовнішньо. Отже, вони є тілами протилежно-рівними. Саме на кулю можна дивитися як на тілесний

вияв чистого руху, тоді як кубик можна розглядати як тілесний вияв чистого спокою.

Тому куля й куб з їхньою протилежною рівністю, як гра, нерозривно поєднані одне з одним. Куля й куб співвідносяться як єдність в єдиному до єдності в різноманітності, або ж, можна сказати, як різноманітність у єдності, до єдності у різноманітності, або ж, нарешті, як характер до розуму.

Другий дарунок

Третій дарунок

Кубик, поділений через центр на частини з усіх сторін і паралельно їм, як третій дарунок для ігор

(Кубики третього дарунку мають величину сторін 2,5 см)

На чому ґрунтується вибір третьої іграшки... Дитина у віці від 1 до 3 років після того, як вона вже вивчила будь-яке замкнене у собі цілком доступне для її розуміння тіло щодо його зовнішності й кольору, після того, як вона покрутила його па різні способи у руках і випробувала його міцність, – намагатиметься розділити це тіло на частини, в усякому разі змінити його форму, щоб відкрити в ньому нові якості, винайти нові способи його використання.

Коли дитині пощастить зробити перше, то ми побачимо, як потім вона прагне або поєднати ці частини знову у початкову цільну фігуру, або ж побудувати з них будь-яке нове ціле.

Зупинимося на цьому красномовному явищі та спробуємо з його допомогою розпізнати, що ж тепер, після замкненого в собі м'яча, після однорідної з усіх боків, твердої кулі й після єдиного стійкого кубика ми повинні дати дитині як іграшку для наступної гри на підставі суто внутрішніх міркувань і без усякого свавілля.

Це повинно бути щось міцне, стійке, що легко поділялося б на частини зусиллям самої дитини і точнісінько так само піддавалося б знову поєднанню частин у попередню або ж у нову фігуру, саме тому воно повинно бути настільки ж простим, як і багатогранним. Що інше може краще задовольнити ці вимоги, як не куб, поділений на частини по одному разу в усіх напрямках лініями, проведеними через його центр паралельно його сторонам?

Суть третього дарунка. У цій грі основний куб поділений у вищезгаданий спосіб на вісім абсолютно рівних між собою кубиків. Так дитина ясно розрізняє тут, як уже даний факт, без жодних слів (у колі предметів речового спостереження), ціле й частину, тому що кожен з часткових кубиків становить частину головного куба.

Кубики-частини мають точнісінько таку ж форму, як і головний кубик. Отже, те, що дає нам щодо своєї форми головний куб, те ж саме дадуть нам і кубики-частини у їх сукупності, оскільки вони є частинами великого цілого. Це спостереження надзвичайно важливе. Воно сприяє наочному розрізненню обсягу і форми.

Далі, тут дано дитині як об'єкт безпосереднього спостереження відносно положення і, – що ще важливіше, – розташування. Тому що вона може спостерігати тут верх і низ, передню і задню частину.

Дитина відрізняє як об'єкти речового (конкретного) спостереження зовнішнє від внутрішнього. Вона може навіть зробити зовнішнє внутрішнім і

внутрішнє зовнішнім.

Завдяки такій іграшці дитина дістає ключ до розуміння зовнішнього світу, а також знаходить у ній стимул до виявлення свого власного внутрішнього світу.

Четвертий дарунок

Кубик, поділений на 8 кубиків - б р у с к і в

Обґрунтування іграшки четвертого дарунка. У кубик, поділеному на 8 частин площинами, проведеними через середину в усіх трьох напрямках паралельно його сторонам, виявляється кожна з якостей цілого, або головного, куба вісім разів. У такий спосіб ясно виступають три різних типи внутрішніх напрямків: площинний, лінійний та кутовий. Але, насамперед – три головні напрямки, три площинні напрямки, що перетинаються під прямим кутом (перпендикулярно). Але ці три напрямки є ще й абсолютно однаковими, тобто кожен з них можна вважати рівним іншому. Лише тимчасово при будівництві й складанні цих восьми кубиків з'являлася різниця між цими трьома головними, що перетинаються під прямим кутом, напрямками, як між довжиною, шириною й висотою. А сталими якостями, які міцно визначають форму і зовнішність, вони досі ще не виступали.

Цим зумовлений і викликаний і подальший розвиток засобів для гри та занять. Зумовлена та стадія їхнього розвитку, коли, завдяки появі різниці у величині, постійно різняться три головні перпендикулярні між собою напрямки, як довжина, ширина й товщина, або як довжина, ширина й висота і, отже, з'являється поділ основного кубика на вісім рівних між собою довгастих цеглинок. Це і є наступний, тепер за порядком четвертий, дарунок засобів для ігор та занять. Завдяки йому дитина дістає замість елементів форми та виду, які то зникають, то з'являються знову, постійний матеріал для спостереження. Так перед нею розкривається відповідно до потреб і розуміння того ступеня розвитку, на якому вона перебуває, новий багатий запас форм для будівництва як у галузі зовнішнього й навколишнього світу, так і в галузі її внутрішнього світу,

що взаємно викликають і полегшують один одного.

Подібно до того, як зображення попередньої гри були переважно зображеннями маси і зображеннями тіла, так зображення цієї гри стають, головним чином, зображеннями площинного й лінійного, зображеннями на горизонтальній площині у вертикальному напрямку. Подібно до того, як ті зображення були переважно такими, що заповнюють простір, так ці стають переважно такими, що обмежують простір.

П'ятий дарунок

Куб, двічі рівномірно поділений по всіх трьох напрямках на маленькі кубики, три з яких водночас поділяються по діагоналі навпіл, а інші три – по двох діагоналях на четвертини.

1. *Обґрунтування іграшки п'ятого дарунка.* Останнім засобом для гри у низці ігор з кубиками був куб, уже поділений з усіх боків (III і IV дарунки). Але природний прогрес буває від одного до двох. Отже, і наступним засобом для гри буде куб, поділений двічі по кожній стороні, тобто поділений за всіма напрямками на 3 рівні частини, а всього на 27 рівних кубиків. Оскільки в такий спосіб досягається лише збільшення числа кубиків, а не розвиваюче розширення гри, необхідний ще новий розвиток. Саме це ми й знаходимо у скісному поділі кубика.

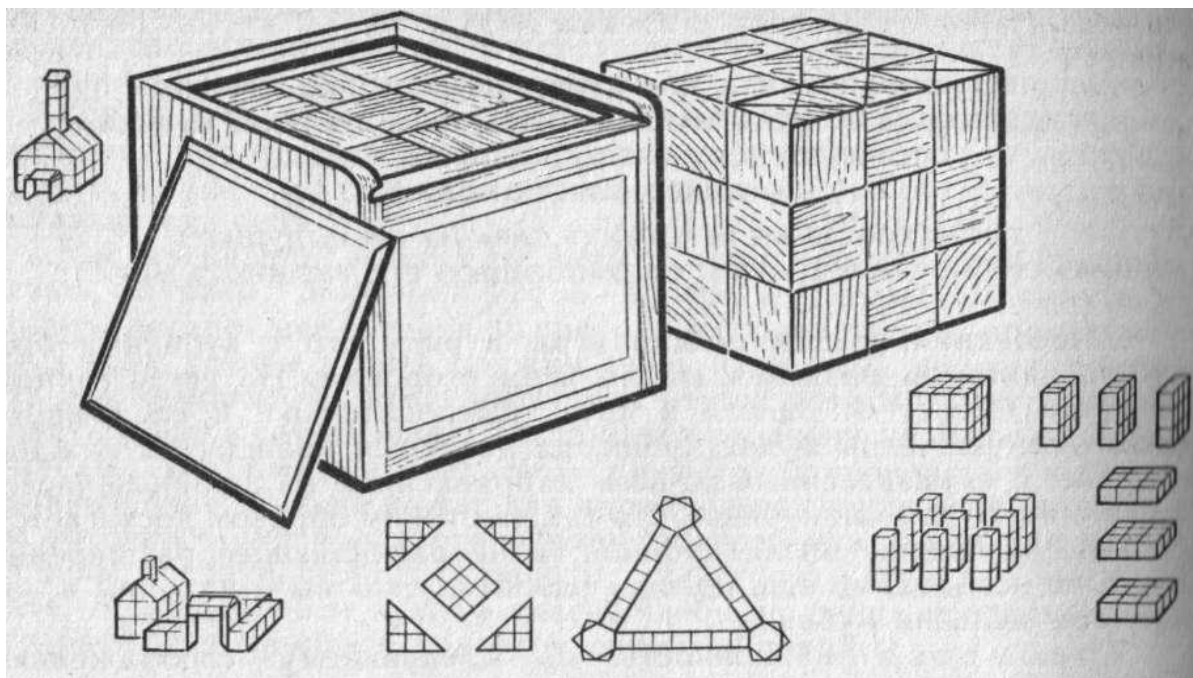
Отже, вимога наступного засобу для гри полягає в тому, щоб нахил, який у попередній грі з'являвся лише мимохіть, тепер був би постійною приналежністю гри. Але як же нахил може бути постійною приналежністю гри?

Це відбувається так: куб поділяється за допомогою двох своїх паралельних між собою бокових діагоналей або ж в одній зі своїх бокових площин на дві рівні частини, з яких кожна є двосторонньою та односторонньою прямолінійною призмою.

Цей поділ куба потрібний як із зовнішньої, так і з внутрішньої сторони, з різних кутів зору. Постає питання: скільки разів можна повторювати поділ. По-

перше, він повинен бути не лише одностороннім, тобто повинен давати в результаті не лише половинки, а повинен бути в кубіку двостороннім, тобто давати в результаті четвертинки кубиків. Далі, на скількох кубиках слід виконати кожен із цих поділів? Оскільки основне число всієї суми є три, то відповідь лежить у самій суті справи: три кубики діляться в кожному із зазначених способів. Таким способом у третій частині куба залишаються цілими три часткові кубики, три часткові кубики розділено навпіл, а три – розділено на чотири частини.

2. *Як застосовувати іграшку п'ятого дарунка?* Застосування це починається завжди зі всебічного огляду всього кубика як єдиного і з усіх сторін рівномірно замкненого в собі цілого, отже, з чіткого уявлення щільно складеного кубика. Це досягається дуже легко тим, що, вкладаючи кубик у ящик, спершу кладуть кубики, розділені на частини, на самий низ і саме так, щоб кубики в поділах будь-якого одного роду лежали в одному і тому ж ряді. Тому саме дно ящика займе ряд нерозділених кубиків, ряд розділених навпіл і ряд розділених на чотири частини. Останні 18 цілих кубиків заповнюють решту простору в ящику. Перед дитиною, що грається, з'явився цілий кубик, розташований у повному порядку. Добре, якщо іграшку завжди дають дитині впорядкованою. Добре, якщо дитина починає гру з огляду цілого, замкненої в собі простої єдності, і вже ніби з неї розвиває свої духовні образи, свої невиразні уявлення. Суттєво важливо, щоб дитина, яка грається, завжди могла оглянути матеріал для гри, розташований за змістом, щоб завдяки цьому в неї невимушено складався і план його використання.

П'ятий дар Ф.Фребеля

Шостий дарунок

Кубик, розділений на 27 цеглинок, з яких 3 розділені навпіл вздовж і 12 розділені навпіл уперек

Тепер, оскільки ми вже досягли певного пункту у викладі образотворчих ігор на матеріалі й за допомогою цього матеріалу, ми розпочинаємо зовсім особливий розгляд та виклад суто рухливих ігор.

Звичайно, насамперед слід було б дати виклад шостого дарунка, тобто кубика, розділеного на 27 цеглинок, з яких 3 розділені навпіл вздовж, а 12 розділені навпіл уперек. Але розгляд і виклад рухливих ігор, якого вимагають звідусіль, був би тоді відсунутий надто далеко. Тому ми займемося тепер виключно ними.

(Шостий дарунок Фребель не схарактеризував)

Складання з паперу

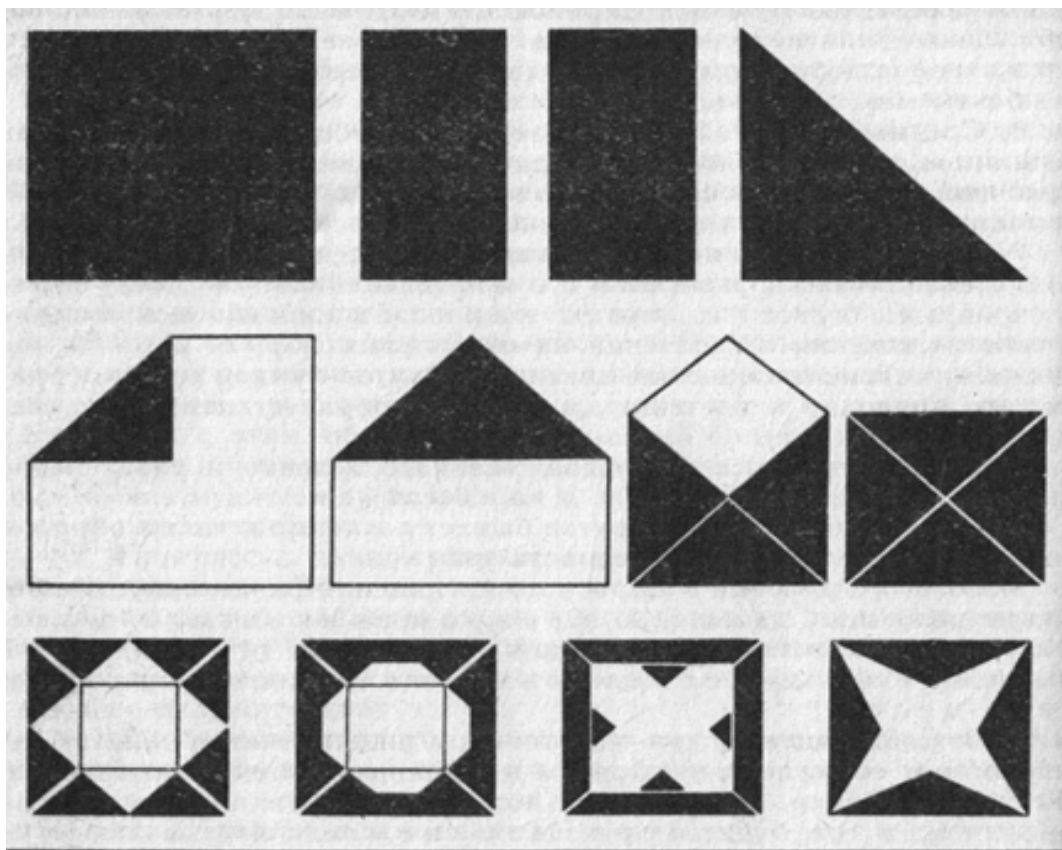
Це – розвиваюче, виховуюче, цікаве й повчальне заняття для дітей від 5 до 7 років і старше, за умови, що дорослі керівники сприяють та допомагають їм. Воно ґрунтується на певній і даній формі.

Найпростіша форма, якщо виходити із самої внутрішньої її основи й закону, є квадрат, або форма, що визначається чотирма рівними сторонами і чотирма рівними кутами, – внутрішніми й зовнішніми.

Хоч трикутник або навіть правильний трикутник, що складається з трьох рівних сторін, трьох рівних кутів – внутрішніх і зовнішніх – за числом є простішою й початковою формою, однак по суті він буде більш пізньою, утвореною формою.

Квадрат можна утворити з будь-якої суцільної поверхні паперу: обриси її можуть бути якими завгодно. Дану суцільну поверхню складанням у будь-якому місці поділяють на дві рівні, по можливості, частини. Складають поверхні знову вдвоє, ділячи навпіл лінію, утворену складкою, щоб вийшов прямий кут, і саме з одного боку закритою, обмеженою, а з іншого боку розділеною.

Потім беруть половину розділеної сторони, складають її так, щоб межа її лінія збігалася з межевою лінією закритої сторони. Саме так, щоб вона утворила з новою складкою половину прямого кута, потім роблять надріз у будь-якому місці складеної глухої сторони, отже, на тій стороні, де половина розділеної сторони збігається з закритою стороною. Потім дають половинці повернутися в попереднє положення, сполучають обидва надрізи прямою лінією, у напрямку якої й відрізають зайвий папір. Якщо розгорнути трикутник, який ми маємо внаслідок такого розрізу, то утворюється бажаний квадрат. Показово при цьому те, що з суцільного безформного або з безформеного суцільного з допомогою трьох складок і трьох розрізів утворюється найзакономірніша і найпростіша форма – квадрат.

Складання з паперу

Складання з паличок

Як і кожен засіб для гри чи іграшка, яка з'являється у циклі ігор та занять, точнісінько так і паличка, гра в палички і, власне, складання з паличок ніяким чином не вводиться у гру довільно чи абсолютно випадково. Вони з'являються у циклі ігор та занять, як будь-яка інша гра, з внутрішньою необхідністю у своєму, спеціально визначеному для них місці, цілком оригінально. І це чудово. Завдяки цьому вони виступають на сцену саме в тому віці і в ту пору розвитку дитини, коли вона досягне сили й здатності в усіх відношеннях не лише гратися з ними у звичайному розумінні цього слова, але справді осмислено, а тому й освітньо займатися ними. Отже, гра в палички виростає разом зі зростанням майстерності після початку п'ятого року і протягом п'ятого року дитини, і навіть при дальшому зростанні її.

Пристрасть дитини малювати

Малювання найяскравіше виявляє творчість дитини. Тому воно – один з найголовніших елементів виховання. Якщо всі згадані види діяльності дитини і різноманітний матеріал до них припускають і показують, що дитина творить, то передусім припускає й виявляє це малювання, завдяки якому дитина виявляє себе у своєму колі як творча істота, тому що цим за найменшої переваги матерії і за найменшого виявлення психічної сили дуже легко й швидко можна показати, що дитина могла б уявити і створити з себе.

Тому розвиток здібностей до малювання в дитини становить одне з найсуттєвіших завдань розвивально-виховної освіти людини, становить одну з найсуттєвіших основ загального виховання людства, давно передбаченого і тепер із нетерпінням очікуваного ним, виховання людського роду для загального єднання життя.

Методика занять малюванням. Передусім уже з раннього віку дитині слід дати відчути, що вільне, виявлене й міцне положення корпусу зумовлює не лише вільне й легке, а й до того ж і пов'язане з приємним, заспокійливим відчуттям використання усіх своїх частин тіла та почуттів. Вправа повинна відбуватися в абсолютно вільному просторі, рухом простягнутої руки в прямому напрямку, а також у зігнутому, круговому і взагалі в усіх напрямках. Потім стають помітними сліди постійно прогресуючого руху на будь-якій поверхні, наприклад, на землі, на піску або на дрібній тирсі, насипаній з цією метою на відповідну площину. Згодом, за допомогою предметів, що пишуть: крейди, грифеля, олівця тощо – помітними наслідки руху стають вже у вигляді ліній, проведених на грифельній дошці або ж на папері.

Це останнє явище, якщо до цього ж додається усвідомлення певної мети, дає і являє собою креслення ліній, і саме спочатку кривих, а потім прямих. Обидва роди ліній (криві й прямі), а особливо останні – виходять вертикальними й горизонтальними, похилими або скісними.

Потім відношення окремих елементів, як членів цілого, до об'єднуючої і знову-таки зумовлюючої середини: крапки, лінії тощо.

Нарешті, останнє: точне розуміння відносної величини шляхом порівняння з постійною й визначеною, вимірною лінією.

Ці три невідкладні вимоги правильного й красивого малювання: положення або напрямку, величина і відношення з виконанням їх передбачають абсолютно особливий розвиток ока як органа, що розміряє. Від ока та його правильного сприймання повинно тому й залежати виконання цих правил.

Як усвідомлення дитиною або поступове усвідомлення нею своєї малюючої, відтворюючої сили починається із зображення й тлумачення прямої лінії взагалі, так розуміння й зображення, малювання прямої лінії починається з вертикальної лінії. Усі відношення за величиною й співвідношенням виводяться спочатку з допомогою вертикальної лінії, перш ніж перейти до горизонтальної й до інших видів похилих ліній. Розуміння, і саме зображення, малювання кривих і прямих ліній не лише приєднується до простих рухів тіла, а й впливає з них безпосередньо, будучи пов'язане з дедалі вищою свідомістю й метою.

Малювання, як цілком творча діяльність людини, повинно проходити через усвідомлення, повинно супроводжуватися усвідомленням. Але і те, і друге, у свою чергу, має початок у мові й виходить із слова. Тому й малювання повинно пов'язуватися зі словом, яке вказує (пояснює) і доводить (пробуджує свідомість). Але оскільки й тут діяльність дитини проходить через почуття приємного, прекрасного і справедливого, то малювання повинно супроводжуватися не лише вимовленим словом, а також і словом пісні, тобто повинно вести до істинного й прекрасного.

Різні матеріали для занять. З другого або, точніше, з третього року замість масивних і тілесних міцних предметів для ігор з'являються інші: по-перше, це буде хоч і масивніший, але такий матеріал, що легше піддається тиску – м'яка глина й сирий пісок. Навіть вода зі своєю рухливістю, зі своєю текучістю, при якій нею легше керувати, і повітря зі своєю рушійною силою. Далі йдуть менш

масивні тілесні предмети: плитки, дощечки, гладенький папір або палички й нитки.

Нарешті, такими предметами будуть: сухий пісок, тирса, пил, матове скло. Ще предмети, які, стираючись, залишають слід, – грифельна дошка й грифель, папір, олівець і червоний або кольоровий олівець, нарешті, кольорові рідини, тобто самі фарби.

Тому охота до малювання взагалі й до малювання фарбами, і те, і те складає суттєво важливий засіб розвитку при вихованні й освіті дитини.

Не менш важливим є також спів. Насправді тон, що легко відновлюється власною гортанню й своїми органами або породжується предметами, що звучать або дзвенять, склом, дзвоном, металом, повинен служити для творчих зображень або внутрішніх уявлень, відчуттів, почуттів і навіть думок.

Так ми бачимо, як із піднесенням, ніби одухотворенням матеріалу для гри, предметів для гри, іграшок виявляється і прогрес у творчих зображеннях дитини.

Послідовність у розвитку дитячих занять і робіт

Засоби розвитку глибоко зумовлені сутністю й розвитком дитини, виходять безпосередньо з фізичної діяльності й духовного впливу людини як єдиного у собі цілого і діють безпосередньо на людину та її дух.

Точнісінько так само засоби для занять, що ґрунтуються глибоко на природі дитини, так само як і на властивостях речей, виходять з опосередкованого тілесного, матеріального як такого, у його найпростіших втіленнях, як м'яч, куля, кубик і циліндр, як дещо неподільне, тим часом як діти розглядають їх у їхніх різноманітних і протилежних, а також в опосередкованих властивостях та стосунках, у спокої й русі, і відповідно до цього поводяться з ними.

Освітній елемент для почуттів і частин тіла тут полягає в тому опосередкованому, що існує між розвитком і заняттям, єдиним і неподільним, духовним і тілесним.

Прогрес у цьому випадку відбувається за панівним законом протилежностей: від неподільного до подільного, і саме спочатку від розділеного один раз до розділеного багато разів, але всебічно, від кубічної форми до утворення брусків і від прямого поділу до скісного. Це відомі дарунки ігор від третього до шостого включно.

Від брусків засоби для гри підіймаються до площин, і саме спочатку до прямокутних або чотирикутних, а згодом до трикутних.

Розуміння різноманітних положень і відношень між ними зумовлює різний вигляд їх, застосування та різну дію їх на дитину.

Вони утворюють своєрідний і внутрішньо згуртований ряд ігор із складанням, які припускають багатостороннє утворення і тому мають особливе розвивально-виховне значення, а також є приємно повчальними.

Через утворення брусків та площин фізичний поділ спускається до паличок і саме спочатку до паличок довжиною в подвоєний кубик або звичайний брусок.

Використання цих паличок полягає: а) у різноманітному складанні їх між собою у відомі вже форми життя, краси й пізнання, серед яких можна, якщо завгодно, розрізнити форми числа й форми лічби, рівно як і форми письма й читання тощо; б) у міцному з'єднанні паличок у замкнені фігури або поверхні з допомогою сполучного тіла, горошини або корка.

Для рухомого сполучення окремих паличок замість них вживаються: скалочки довжиною у вісім кубиків або чотири бруски, і шириною якнайбільше у половину кубика. Заняття з ними і є так зване творення меж.

Сполучення паличок, що досягається творенням меж як неподільне, але рухливе ціле, приводить до занять із розчленованою паличкою. Під час цих занять одна форма розвивається з іншої, причому більш складна форма стає більш простою.

Творення меж і застосування розчленованої палички приводять до занять з неподільними, складеними у довжину клаптиками паперу. Нанизування, що виходить у своєму складанні й сплітанні їх із простих форм і умов, або також у

поєднанні звичайних кольорових клаптиків паперу у форму тканини. Це приводить до плетіння, а плетіння утворює перехід до наступного.

За допомогою усього вищеописаного поділу й розчленування цілого приводить до цілого у спостереженнях тіл та поверхні, але і те буває наочним і таким способом спрямовує погляд на внутрішність тіла.

Від цього поділу й зворотного з'єднання розділеного матеріалу справа йде далі: до втілення цього матеріалу в різні форми, але за умов незмінної маси або справді постійно рівного собі цілого:

а) якщо ціле, коли йому доводиться бути в такий спосіб перевтіленим, є більш речовим, то й матеріал повинен бути м'яким, повинен піддаватися тиску і переміщенню його частин, отже, у певному значенні, повинен піддаватися вдосконаленню і тому легко змінювати форму, але у масі залишатися незмінним. Це творить ліплення й моделювання у найперших і найпростіших його видах, що виходять з кулі або навіть із кубика;

б) якщо йдуть, навпаки, від певної й постійної незмінної поверхні, то маємо складання;

в) якщо йдуть від нитки, то маємо гру для хлопчиків і для дівчаток. Тут з допомогою нитки, що залишається однаковою за довжиною, обидва кінці якої з'єднані, за допомогою другої особи, що допомагає, та із застосуванням своїх власних рук, той, що бере участь у грі, дістає форми різного типу, що вміщують тіла й поверхні.

Наступне в постійному ряді розвитку заняття дітей полягає у сполученні попередніх, тобто у сполученні окремого й постійного, або при постійній масі тіла це буде відрізанням або різанням на шматки, а при постійній поверхні (паперу) – вирізуванням.

Отже, вирізування буде посереднім елементом, складанням постійного з поділом і формуванням його. Тому, хоч постійне й залишається, але відносно свого поділу розвиває й виявляє певні форми та види. Однак тут, з іншого боку,

виникають заново розділені частини, які і собі за спільними й необхідними законами сполучення знову можуть сполучатися.

При тлумаченні цієї основної діяльності впливають, однак, знову два висновки.

Тут можна, по-перше, звертати увагу на форми, утворені вирізуванням, а саме: на їхній вигляд, вони будуть тоді або лише відтворенням прекрасного, будь-якої ідеї, або зображенням істин та думок, або картин і предметів навколишньої дійсності природи, людського життя і навіть самої людини. Наприклад, тут – домашніми предметами господарства й ремесла, ляльками й різними людьми, там предметами природи: тваринами, рослинами тощо.

Або, по-друге, вирізання й відрізання і таким способом відокремлення зберігає свій зв'язок із цілим і само складається у ціле, що обіймає певний простір. Це вже буде тілесним, порожнім (порожнистим) і стосовно людського життя може відтворювати кімнату, дім, будинок. Так знову робиться перехід, що вводить у світ суто людського: дому, сімейного життя, сімейної кімнати, від якої й походить ціле, і саме у предметному образі, і тому зрозуміле для дитини на підставі її власного життя.

Отже, огляд усіх дитячих занять і робіт показує, що вони повинні бути відображенням у дзеркалі всього життя природи й людини для дитини й на її рівні дитячого розвитку істинною оцінкою та розумінням цього життя. Навіть на ступені дитячого розвитку і кожного окремого кроку вперед воно стає розумінням його суті та його внутрішнього значення.

Сади дітей у дитячих садках

Висока важливість знайомства та щирого єднання людини та дитини з природою з метою розвитку дитини та виховання людини відповідно до її визначення до освіти народів та людського роду, з її визнанням вже неодноразово та багатосторонньо підкреслювалося у цій праці. Це знайомство своєю чергою справді складає, з одного боку, міцну основу продуктивного та

благодатного виховання та освіти окремої людини, а також і всього людського роду. Бо ми не можемо зрозуміти природи в цілій її сутності визначніше і в усіх її відносинах задовільніше і повніше, якщо ми не розглядатимемо її як безпосередній вияв справ Божих, як перший прояв Бога. Але ми ще не виявили цієї важливості на зовнішньому, на предметах, ще не розвинули її у подробицях. А ця важливість розвивається і проявляється у перетворенні (еволюції), у розвитку природи, особливо у спостереженні цього припинення та розвитку в природі порівняно зі спостережуваним перетворенням та розвитком людини, а отже, насамперед, порівняно з власним перетворенням та розвитком.

Але якщо таке порівняльне спостереження є важливим для дорослої людини самої по собі і взагалі, то воно є особливо важливим для людини, яка розуміється переважно в її перетворенні та розвитку, тобто для дитини, для юнацтва. Отже, задовільне і всебічне виховання і, отже, сутність дитячого садка наполегливо вимагають, щоб дитині була дана можливість до цього.

Слово «дитячий садок» вказує нам навіть, «як?» і «якими засобами?» маємо досягти цього, якщо ми звернемося до нього за допомогою: у саду дітей. Нам потрібен дитячий садок, цілком вироблена ідея дитячого садка. Ясно виражена думка про нього вимагає з такою ж необхідністю садів для дітей. Однак не тільки з вищенаведених підстав, але й із підстав суспільного життя впливає необхідність вимоги пов'язувати з дитячими садками ще і сад для дітей. Людину, дитину як члена людства, і до того ж у дуже ранньому віці, не тільки потрібно визнати і розглядати як окрему особу і щось самостійне, а ще і як члена спільного життя великого масштабу. Він повинен і сам себе визнавати і заявляти про себе. Це взаємодія між окремим елементом і сукупністю елементів, між частиною і цілим ніде так добре не виражається, як у загальному догляді за природою та рослиною. Це відбувається у спільній обробці саду, в якому чітко виражається саме відношення спільного до приватного. Тобто воно проявляється, так би мовити, у громадському садку, в якому, однак, кожна дитина має своє місце для власної маленької ділянки.

Але тут, у дитячому садку, де є багато дітей і де вони та їхні особисті ділянки становлять як би головну сутність справи, устрій їх має бути змінено. Персональні грядки і ділянки дітей мають бути оточені спільними насадженнями, подібно до того, як приватне, що підтримується загальним, спочиває в ньому, а загальне, підтримуючи це приватне, оточує його.

Цей сад дітей, крім загальної мети, ставлення приватного до спільного, частини до цілого, повинен зображати як би ставлення дитини до своєї родини, окремого громадянина до громади. Це досягається тим, що дитина усвідомлює порівняння. Це проявляється так, що предмети (у цьому випадку плоди та рослини), розміщуються поряд один з одним для порівняння.

З усього цього для поділу землі для розташування дитячих ділянок та грядок у дитячому садку можна б вивести та встановити такі підстави:

I. Весь простір саду для дітей найдоцільніше було б розташувати у формі прямокутника, не виключаються, проте, й інші прості форми – коло або овал. Однак вони, мабуть, не так відповідають спільній меті, як прямокутники. Особливо за великої чисельності дітей.

II. Цей загальний простір має розділятися на дві частини: на частину для загального і частину для приватного, інакше кажучи – на частину спільну і частину окремих членів, тобто, знов-таки для дітей.

III. Частина для загального немов обіймає і як би охороняє, а частина для дітей – обіймається, охороняється.

IV. Дітей не можна та й аж ніяк не слід вводити за допомогою цього саду в усю сукупність світу рослинного. Їх треба лише познайомити з тією частиною, яка найближчим чином служить для людських потреб, отже, з польовими та садовими рослинами у вузькому сенсі. І так земля загального саду могла б бути поділена на землю саду та польову землю.

V. Земля саду поділяється, зі свого боку, так би мовити, на квітник і город.

VI. Поле поділяється на землю для олійних рослин, для злаків, для стручкових, для бобових і, нарешті, на поле для кормових рослин.

VII. Зважаючи на те, як ми розпорядимося землею, можна дати дітям більший або менший клапчик землі для їхнього особистого садка. Можна навіть кожній дитині виділити особливий відрізок садової землі.

Якщо дітей багато, а простір землі невеликий, можна обмежити і особисту територію кожного окремо. Можна навіть двом дітям дати маленький клапчик землі. Поєднання дитячих садків по два також має свої позитивні сторони: воно вчить взаємодії. Кожна дитина стає тоді як би багатшою тим, що має сусіда на своїй грядці або частині грядки.

Де достатньо землі, тобто ґрунту та орної землі, там можна кожній дитині дати 1 м. кв. Де менше землі, там двоє дітей можуть поміститися разом на довгастому прямокутнику в 1,5 м. кв. Однак, якщо чисельність дітей велика, а території, що підлягає роздачі, мало, там і двоє дітей можуть обійтися 1 м. кв. землі.

VIII. Доріжки, які поділяють і знову з'єднують ціле, будуть або головними доріжками, або другорядними доріжками між окремими грядками. Ці доріжки можуть бути шириною в 25 см. Але добре, якщо можна зробити головні доріжки шириною принаймні в 1 м., щоб на них могли розійтися дві дитини. Це – щодо поділу та використання земельної ділянки взагалі.

Зокрема, слід зазначити ще таке.

На відведених у власність дітям грядках вони можуть саджати що і як хочуть, а також поводитися з рослинами, як їм завгодно. Це робиться для того, щоб вони на досвіді з недоречного висаджування та догляду довідалися, що і з рослинами слід поводитися уважно і правильно. Це демонструється їм на рослинах загального саду, які вони повинні доглядати акуратно та старанно. Так виникає можливість спостерігати рослини під час їх розвитку від насіння до нового насіння, протягом їх зародження, росту, цвітіння і дозрівання.

При обробітку і засадженні загального поля дітям демонструється різне насіння рослин для порівняння, зіставлення між собою. Також відшукуються загальні та відмітні ознаки їх, щоб дитина була в змозі назвати різні рослини і

відрізнити їх насіння одне від одного. Влітку і восени, після дозрівання, насіння знову збирається і зберігається для вживання взимку і для нового посіву навесні, по можливості, у паперових скриньках, які завчасно готуються самими дітьми. З рослинами, які висаджуються безпосередньо з інших місць, вчиняють так само, тобто спостерігають їх у порівнянні.

Кожен власник окремої ділянки повинен дбати про те, щоб утримувати свій садок або грядку в чистоті та в постійно задовільному стані. Про гарний догляд рослин загального саду повинні дбати всі діти спільно або по кілька осіб поперемінно. Особливо рекомендується займатися цим у певні дні, наприклад по середах і суботах, після обіду.

Для того, щоб при погляді на рослини та при спостереженні за ними у дітей відразу була можливість бачити їх назву, добре, щоб ця назва була написана на дощечці і діти могли б прочитати під час своїх ігор та занять. Назва пишеться на дощечці при кожному рядку рослин.

Бувають позитивні наслідки, якщо грядка дитини позначена її ім'ям. Кожна дитина відразу знаходить грядку свого приятеля. Кожна дитина, ім'я якої знаходиться над її грядкою, зараз же отримує заслужену мовчазну похвалу або заслужений мовчазний осуд, дивлячись по тому, недбало чи дбайливо вона її доглядала.

Далі, дитина, слабка у розрізненні букв і читанні, вправляється у тому і в іншому, намагаючись запам'ятовувати ім'я з букв.

На довершення всього дитина отримує за допомогою всього цього, що вже згадано, у вузькому сенсі, повний огляд і ясний погляд на ціле, завдяки чому особливо розвивається пам'ять у всіх відношеннях: пам'ять на місця, речі та імена, пам'ять на властивості, а також і пам'ять на час, завдяки відмінностям у мірі розвитку рослини та у догляді за нею.

Усім цим аж ніяк не вичерпується значення і дія саду для дітей. Подібно до того, як дитина бачить у ньому картину справжнього сімейного життя, справжнього суспільного життя, де ціле та спільне охороняє інтереси

одиночного та приватного, а останнє, діючи у зворотному напрямку, сприяє інтересам першого. Так само дитина знаходить у кожному предметі, у його появі, зростанні та в'яненні, тобто у його розвитку з одного елемента та новому поверненні до зображення одного елемента картину, відображення самого себе, що сприяє кращому розумінню та справедливішому тлумаченню своїх власних вчинків.

Де існує дитячий садок вже багато років, там можна на 3-й і 4-й рік сіяти замість культурних рослин насіння натуральних рослин: трави, цілющі трави тощо, щоб тим більше підвищити знання природи та рослин у дитини.

Але, щоб поєднати набуття знань із підняттям настрою дитини, можна, зважаючи на те, що порівняльне вивчення насінневих і не насінневих рослин було загальним, зробити також загальним і святковим заняттям сіяння насіння і посадку рослин.

Однак, щоб надати цьому заняття ще більшого враження та виразності, дитяча садівниця супроводжує такий обробіток садка пояснювальною, пробуджувальною пісенькою:

«Відпустіть нас у наш садок
Насіння квітів посіяти,
Там – теплом все повітря дихає,
Все росте та зеленіє!»

Згодом, коли насіння дасть паросток і рослина виросте, діти співають:

«У садок просимо відпустити.
Наші клумби відвідати!»

Навряд чи треба говорити ще що-небудь про дію і зворотний вплив такого догляду за природою та рослинами на дух і пізнання дитини так само, як на характер і почуття і навіть на все дійсне та творче життя дитини. Хто перебуває серед цілого і виростає в ньому і з нього, той повинен, звісно, і розуміти це ціле. Тому батьки, які мають садочок, не повинні ніколи забувати про це, повинні надавати своїй дитині або своїм дітям достатньо часу для догляду та влаштування їх маленьких грядок. Так вони дадуть їм, за умови деякого

простого, цілком природного керівництва, джерело для внутрішнього, морального піднесення і зміцнення.

Уже осмислений догляд за маленьким садом на вікні або горщику становить для дитини чисте джерело морального облагородження. Так пізнавально діє природа, впливаючи за допомогою найпростішої рослини на того, хто відкриває своє серце і розум для її сприятливих впливів.

*Ф.Фребель. Дитячий сад. Переклад з нім. Н. Соколова.
Пед. твори. М., 1913, Т. II. С. 17-19, 54-55, 59-62, 95-133, 286-302, 338-365, 400-415,
470-472, 511-519.*

РОЗДІЛ II.

Педагогічні ідеї Фрідріха Фребеля у викладі послідовників (за матеріалами особистого архіву І.О.Сікорського)

Нарис життя Фрідріха Фребеля, засновника дитячих садків
(автор невідомий, переклад з англійської І.В. Майнової)

I

Історія життя обраної нами людини, Фребеля, настільки тісно пов'язана з його переконаннями, що немає кращого способу викласти його теорію, як через виклад його життя, з описом усіх передуючих обставин, що допомогли йому стати тим, ким він був, і крок за кроком прискорювали чи полегшували поступовий розвиток його виховної теорії.

Фрідріх Фребель народився в 1782 році, в містечку Обервейсбах у Тюрингії. Його батько, приходський пастор, був людиною, наділеною тими якостями, які здобувають любов і повагу дітей, навіть коли син бачить від батька мало справедливості до себе і ще менше ніжності. Фрідріх втратив матір до свого річного віку, і хоча ніколи не знав її впливу, однак був переконаний, що успадкував від неї свій винахідливий і артистичний дух. Його батько одружився знову, і друга дружина виявилася істинною мачухою для бідної дитини. Під опікою цієї суворої жінки маленький Фрідріх був у зневазі і часто зазнавав навіть грубого поводження, доки, нарешті, по досягненню ним десятирічного віку, не змилосердився брат його матері, який отримав дозвіл взяти дитину на своє виховання. Цей дядько, який займав доволі значну церковну посаду в місті Ільме, був удівцем, який втратив свого єдиного сина, тому він був радий знайти предмет прив'язаності в дитині своєї сестри.

Під його дахом, серед достатку і ласки, Фрідріх ріс і процвітав п'ять щасливих років, відвідував вищу міську школу і вперше насолоджувався тут благодатною втіхою товариства своїх ровесників. У цьому новому житті розкрилася вся його натура, він залишився тільки ніжним і дещо слабким, але

дивився на цей період у наступні роки як на приємний. У школі він не виявляв особливих талантів, за винятком арифметики, але він ставав тим, ким ніколи не переставав бути протягом усього життя – спостерігачем природи. У тому глибокому насолодженні, з яким він спостерігав рослини і тварини, як і в його потягу до товариства, ми знаходимо джерело двох важливих його думок щодо виховання дітей. Цими подробицями ми зобов'язані його власному огляду свого раннього життя, даному ним згодом братові Христофору. Завдяки цим даним ми можемо простежити, як рано його розум сприйняв враження, що так сильно на нього вплинули, про аналогію людського буття з іншими організмами, що існують у світі, і звідси випливаючу віру, що людина має рости і розвиватися гармонійно і всебічно.

Фребель у певному сенсі може бути названий самоуком, оскільки його шкільна освіта була дуже поверховою, і цілі та погляди, які він мав на знання, були абсолютно оригінальними. Не усвідомлюючи ще вродженої йому сили вихователя, він тренував її на собі і постійно відчував недоліки всього отриманого ним виховання, позбавленого своєї повноти і гармонії з зовнішньою діяльністю природи. Усвідомлював його невідповідність ідеалу, що дозрівав у його голові. Він рано зрозумів, що у нього є світ, яким йому належить володіти, сприяти його зростанню і розвитку. А незначні частини граматики, географії, геометрії, які склали всю суму його шкільної освіти, – усе це розпливлося і виявилось безцілним. Особливо географія, сильне захоплення якою у ньому розвинули його зовнішні заняття, виявилася, за його виразом, «у повітрі», без кореня і сенсу.

Інша головна риса його проявилася теж дуже рано. Ми маємо на увазі глибоке релігійне почуття і сувору добросовісність у ставленні до обов'язку. Його розум багато працював над цими питаннями приблизно у час його конфірмації, прийнятої ним п'ятнадцятирічним із рук дядька. Після цього обряду, яким дуже часто закінчується шкільна кар'єра в Німеччині, необхідно було вирішити, чи перевести юнака, як він палко бажав, до якогось вищого

навчального закладу, чи пустити його в практичне життя в будь-якому напрямку, що не потребує додаткового витратного ресурсу. Не лише його старші брати вступили до університету, але й молодший син другої батькової дружини, повинен був скористатися таким же привілеєм. Особливо жорстоким і несправедливим стало те, що мачусі було надано право визначити для нього майбутній шлях освітнього рівня. Вона вважала вищу освіту надто дорогою розкішшю для дітей бідної людини і вирішила, що тепер сімейні доходи не повинні зменшуватися від таких обставин. Було вирішено влаштувати Фрідріха на якусь посаду, де б йому довелося займатися звітами та дрібними судовими справами. Випадок для цього трапився сам собою, але батько вирішив надати вибір самому сину. Але той із жахом відкинув передбачуване міське життя, і, захоплений пристрасною любов'ю до природи, попросив дозволу стати фермером, вважаючи, що, живучи на землі і землею, він буде в щоденному спілкуванні з усім, що було так дорого його люблячій душі.

Йому запропонували на три роки навчання на певній відстані від дому до лісного чи управителя лісового маєтку, який, як Фрідріх швидко помітив, нехтував ним і всією практичною стороною його справи і нічому не вчив свого учня. Але у господаря лісництва були книги, твори з природознавства та математики, і ці предмети юнак вивчав старанно.

Його ідеал фермерської професії охоплював усі наукові матеріали, необхідні у сільському господарстві: природознавство, геометрію у застосуванні до межування та деякі інші предмети, які здавалися необхідними, щоб зробити це гармонійне ціле повним у самому собі та в його відношеннях до навколишніх явищ.

Він усвідомлював, хоча невизначно, навіть у цьому ранньому періоді, що той чи той вид знання ніколи не має бути виключним інструментом для певного вживання, але лише одним із стимулів розвитку людської природи, самовиховання для мети вищої за всі земні цілі, за яку він відповідає перед Богом та своєю совістю. Ця сторона його натури показує, наскільки важливо

мислителю, подібного Фребелю, знати життя, бо ці важливі питання, поставлені самому собі, і боротьба його ранньої юності дають ключ до того, що було найхарактернішим у його подальших поглядах.

Коли закінчилися три роки його навчання, усім стало очевидно, що Фребель нічого не виніс із тієї справи, якій був відданий. Його вчитель для порятунку власної репутації написав нахабний відгук про нього батькові. Цей відгук був зі зловтіхою прийнятий мачухою, яка дочекалася нарешті, що він залишиться вдома як корисний їй працівник і жертва. На щастя, він здогадався по закінченню навчання отримати атестат лісничого, і це виправдало його в очах батька, хоча мало полегшило випробування під сімейною владою пані Фребель. Усі прохання про дозвіл йому продовжувати заняття були відхилені, і лише випадкова обставина призвела його до відвідування одного зі своїх братів у Єні. Як тільки він потрапив сюди і знайшов братську підтримку, так одразу ж домовився з опікуном щодо незначного спадку від його матері, що дозволило йому відвідувати університетські лекції протягом двох семестрів.

Проте його надто мізерні засоби швидко вичерпалися. З дитячою легковажністю юнак вліз у борги, був ув'язнений в університетській в'язниці, і лише ціною відмови від будь-якої претензії на майбутню батьківську спадщину він зміг отримати від батька суму, потрібну для свого звільнення. Підсумок його боргів був дуже невеликий, найбільший рахунок становив тридцять талерів господареві однієї кухмістерської, а деякі лекції залишилися неоплаченими. Дев'ять тижнів ув'язнення видалися суворим заходом покарання, але у нього вони не залишилися безплідними. Усвідомлюючи свої прогалини у латині, він наполегливо працював над нею у цей період, окрім читання різних доступних йому книг.

У цю пору йому було дев'ятнадцять років, і він усе ще залишався з бажанням стати фермером, і, після неприємного перебування вдома, був відправлений до однієї людини, яка була орендарем деяких великих маєтків. І тут він увійшов у всі практичні справи свого покликання і, як можна було

очікувати від такого умоглядного спрямування, знайшов практичне життя з усією його зовнішньою діяльністю далеко не задовільним. Однак, перш ніж у нього склалися нові плани, його викликали додому відвідати хворого батька, і так батько мав утіху у ближчому спілкуванні з тим, чия залізна енергія і непохитна твердість, коли він дізнався правду, здобули його глибоку повагу. Після смерті батька, син, якого так довго не розуміли, міг сказати: «Нехай погляне на мене батьківський просвітлений дух із коротким благословенням. Нехай примириться він із сином, який так щиро любив його».

Тепер, у двадцятирічному віці, Фребель повністю звільнився від контролю. Він залишив Обервейсбах і отримав місце у лісовому відомстві у місті Бамберзі та у приватних маєтках як управитель і фермер, постійно присвячуючи свої вільні години природознавству та іншим наукам, багато читаючи, і постійно вправляючись у самовихованні.

У цей же час він познайомився з іншими людьми, які, ймовірно, помітили особливості його рідкісної натури і відкрили йому доступ у товариство вищого рівня порівняно з тим, у якому він обертався доти. Вони також забезпечили його рекомендаціями у місті Франкфурт, де він бажав зайнятися архітектурою, оскільки деяке знайомство з нею здавалося йому необхідним для кориснішої діяльності з господарювання, у якому цього разу було потрібно багато будівництва.

Ця подорож у Франкфурт стала поворотним моментом у житті Фребеля. Тут, через деякий час, він познайомився з Грунером, директором школи. Ця людина, очевидно, наділена проникливим розумом, запропонувала йому одразу ж кинути заняття архітектурою та стати вчителем, обіцяючи відразу місце помічника.

Серйозним нещастям, як тоді здавалося, стала втрата всіх атестатів, отриманих від різних господарів. Такий факт якнайкраще узгоджувався з новим поворотом, наданим його думкам.

Фребель вирішив прийняти пропозицію Грунера і швидко відчув своє справжнє покликання. Коли він уперше опинився перед класом із 30-40 хлопчиків, відчув себе, як розповідав потім, добре і щасливо, начебто повернувся у рідну стихію, як птах у повітрі чи риба у воді. Заговоривши про цей перший досвід у листі до брата, датованому 1805 роком, він висловлюється так: «Дивно було, що я одразу відчув емоції давньої вчительської практики, ніби і народився для цієї спеціальної професії, немов я від народження не жив у інших умовах». І ще додає: «Ніколи я не думав увійти до публічної школи вчителем».

На цій посаді він здійснював можливість наближення до того ідеалу, який поступово став свідомою метою його життя, – облагородження людства.

До цього часу його мучило, що ні архітектурою, ні якою-небудь іншою роботою, пов'язаною з обраним ним шляхом життя, йому нічого не вдалося здійснити у бажаному напрямі. Але виховання мало цю свою пряму мету, і воно захопило його душу і серце для складної служби своїй справі.

Він скористався першою ж можливістю для відвідування Йогана Песталоцці у Швейцарії. Цей великий вихователь, попередник Фребеля у деяких його принципах і прийомах, був тоді на вершині своєї слави. Після багатьох випробувань він оселився в місті Івердон, на березі Невшательського озера, у будівлі, призначеній у його розпорядження урядом кантону.

Тут Фребель уперше побачив практичне застосування теорій, що мали більш-менш несвідомий вплив на його власний розум. Він відчув шанобливий подив до людини, яка боролася з численними перешкодами і мала опору в переконаннях, що здорова система виховання, найбільш властива людській природі, представляла найсуттєвішу надію на переродження суспільства.

Після повернення Фребеля до Франкфурта значний успіх як учителя цілком виправдав вибір Грунера. Його клас став зразковим класом зразкової школи, і молодий педагог мав повну можливість показати вчителям і батькам користь його методу виховання через розвиток здібностей учнів. Перший же іспит підніс його педагогічне становище, але він сам скромно наполягав на

недоліках власних знань, які його вчительський обов'язок змушував все більше і більше усвідомлювати. Його ідеал був високий: він відчував усю необхідність більшого знання і особливо глибшого вивчення прийомів навчання та виховання. Тому, після двох років, проведених у школі, Фребель отримав від Грунера звільнення від умови, за якою його запросили працювати три роки, і присвятив свій час приватним заняттям.

Невдовзі після цього Фребелю було запропоновано виховання трьох хлопчиків, синів родини Гольцгаузенів, мати яких за ці два роки мала можливість дізнатися і оцінити його, і тепер просила врятувати її синів, які дуже постраждали від поганого виховання і приносили їй стільки горя. Прив'язаність, яку висловлювала йому ця розвинена і благородна мати, була першим із тих жіночих зближень, які в пізніші роки так сильно впливали на нього, приносячи стільки чарівності його життю.

У її домі він насолоджувався суспільними розмовами, в яких проявлялася вся його натура. Наполегливе прохання господині, щоб він узяв під свою опіку її синів, одночасно і довело її довіру, і утвердило його у намірі присвятити цій справі все благородне покликання виховання.

Його погляд, що вся природа дитини має бути всебічно розвинена для виховання досконалої людини і що лише таким вихованням можна покращити особистість, дозрів уже чітко у його свідомості. Погляд на знання, необхідні вихователю, були таким широкими, як високою була його ідеальна мета.

Фребель пристрасно бажав повернутися до університетських занять. Прогалини, які він відчував у собі як учитель, окрім мов і філософії, були в незнанні антропології, фізіології, етики, теоретичної педагогіки, історії та географії. Але це прагнення до ширшої освіти було відкладено на деякий час, і головним чином через брак знову вичерпаних коштів. Він вступив на посаду наставника в сім'ю Гольцгаузена у 1807 році.

Ще не знайомий із творами Ж.Ж. Руссо, він до такої міри дотримувався таких же поглядів, що вирішив ізолювати своїх учнів від світу. Йому було

дозволено оселитися з хлопчиками Гольцгаузена у сільській глибинці неподалік Франкфурта. Можливо, що таким шляхом полегшилася його праця з викорінення зла, завданого попереднім невмілим вихованням. Він мав на своєму боці вплив вільної здорової природи і міг не побоюватися шкідливої протидії з боку суспільства. Фребель швидко переконався, що така система була обмежувальною і односторонньою. Він усвідомлював також власні мізерні знання у багатьох галузях і, за згодою батьків своїх підопічних, перевіз їх до міста Івердон, де й працював над ними у школі Песталоцці протягом трьох років.

Це тривале спілкування з методом такого керівника і з його практичними результатами, безсумнівно, сприяло зміцненню власних виховних поглядів. Точка дотику і точка розбіжності виявилися до повної очевидності. Коли у 1810 році Фребель вирішив звільнитися, то зробив це з непохитною повагою до Песталоцці, хоча й із щирим переконанням, що його система, якби вона навіть діяла з повнотою, яку засвоїв цей оригінальний геній, ніколи не могла бути ні цілісним вихованням, ні розвинути і гармонійно поєднати всю сукупність здібностей дитини.

Представляючи величезний успіх щодо попередніх систем, вона все ж таки не могла вважатися новим вихованням, призначеним трансформувати молоді покоління. Фребель повернувся до своїх підопічних до Франкфурта, і, більш ніж коли-небудь усвідомлюючи власні недоліки як у класичній, так і в науковій освіті, він наступного року, накопичивши трохи грошей, залишив на час свою вчительську справу, щоб знову стати учнем університету в Геттінгені, куди він і вирушив у липні 1811 року.

II

У цьому короткому нарисі неможливо зупинятися на подробицях занять, проте їх характер і розміри свідчать про серйозність підготовки до того, що Фребель вважав головною справою свого життя, і показують, як, у міру вивчення поставленої перед собою справді грандіозної мети, він тим більше відчував у собі брак усієї тієї сили, яку міг дати йому лише повний обсяг знань.

Фрідріх вірив у своє вище призначення вихователя і був натхненний щирою надією, що шляхом реформи в усій галузі виховання, реформи, яку він вважав такою необхідною, він міг бути знаряддям у справі переродження народу. Але він був чужий вірі слабкого ентузіаста у повну достатність такого покликання для його придатності до справи.

У ньому завжди виявлялося дивовижне поєднання, а саме: поряд із містичним пафосом найвищого благочестя він володів тверезим практичним глуздом чоловіка, загартованого досвідом і науковою працею. Тож холодний раціоналіст не відчує симпатії до одного боку його характеру, а на інший бік, який мав найбільший вплив на тих, хто його любив, він подивиться лише з повагою до глибокого переконання, яке надавало гідності та серйозності високій меті, і до наполегливої праці життя, присвяченого набуттю і передачі знань.

Для Фребеля Всесвіт був живим вираженням божественної ідеї. Вивчення законів природи здавалося пізнанням волі Божої. Повна гармонія між розвиненими людськими здібностями і зовнішньою природою ставилася великою метою людського існування.

Коли ми підемо за людиною шляхом її праці та боротьби, побачимо її такою, яка створює своє життя, шукає можливості передати знання іншим, бо це було потрібно, щоб хоча б трохи наситити спрагу душі, зможемо округлити деяку неповноту в цьому вдосконаленні буття, яке становило розумну жертву людини своєму Творцю. Тоді ми зрозуміємо Фребеля, і кожна частина його системи стане зрозумілою для нас, але не як фрагмент механізму, що допускає тут і там різні зміни або покращення, а як живий організм, який може працювати і зростати лише у повному зв'язку з усіма його частинами.

Заняття мінералогією мали для Фребеля особливу привабливість, і він сильно бажав вивчати її під керівництвом Вейса у Берліні, а також слухати право у Савіньї. До того ж він сподівався знайти там джерело збільшення своїх мізерних коштів, яких тепер не вистачало на його студентське життя у місті Геттінгені. Відповідно до цього Фребель перебрався до Берліна і тут знайшов, як

і розраховував, місце у школі того ж устрою, як навчальний інститут у місті Франкфурті, заснований Пламаном, старанним шанувальником Песталоцці, принципи якого цей педагог задумав поширити у середньоосвітніх школах.

Такими справами був зайнятий Фрідріх, коли пробив час звільнення Німеччини, і Пруссія закликала кожного взятися за зброю проти гнобителя. Прокламація короля, особисте звернення «До мого народу», викликала ентузіазм, який навіки позначить цей момент як один із найвеличніших у німецькій історії. Тоді, як говорили багато хто, вперше прокинулася в німецькій нації свідомість її існування. Фребель, подібно до інших людей мирних професій, студентів, поетів і артистів, захоплений цим закликком до нового обов'язку, спочатку був також охоплений патріотизмом, забарвленим у його свідомості, як і всі речі, почуттям свого обов'язку як вихователя.

«Я мав, – каже він, – дім, батьківщину, але не мав вітчизни. Мій власний дім не закликав мене. Пруссаком я не був, і так сталося, що у моєму усамітненому житті заклик до зброї хвилював мене мало. Але було дещо інше, що хвилювало мене, якщо не ентузіазмом, то найнепохитнішим рішенням, і воно виходило з чистого спонукання – із усвідомлення, що я – німець. Це здавалося благородним і священним у моїй голові, і я бажав, щоб воно знову стало вільним і таким, що дає відчутти себе людиною. Окрім цього мотиву, мене підштовхувала відданість, з якою я ставився до своєї вихователської справи».

«Я глибоко вірив, що кожен юнак, кожна дитина, яку я виховую надалі, матиме вітчизну і саме ту, яка потребує захисту тепер, коли її діти не можуть захистити її. Мені важко було зрозуміти, як який-небудь молодий чоловік, здатний носити зброю, міг думати стати вихователем дітей, батьківщину яких він не захищав своєю кров'ю або життям. Я не в силах був уявити собі, як юнак, що не посоромився тепер сховатися, подібно до боягуза, може потім, не червоніючи і не викликаючи презирства і насмішок своїх учнів, надихати їх на якусь велику справу, на якийсь подвиг, що вимагає зусиль або самопожертви. Це було третє міркування, що вплинуло на моє рішення. По-третє, заклик до зброї

здавався знаком загальної потреби людей, країни та епохи, в яких я жив, і я відчував, що було б негідно і малодушно не поборотися за таку загальну потребу, не понести своєї частки в загальну справу. Тож перед цими міркуваннями відступили всі суперечності поглядів, навіть ті з них, що стосувалися непридатності мого слабкого організму до випробувань бойового життя».

Отже, у квітні 1813 року Фребель приєднався до інших берлінських студентів і вступив до знаменитого Люцового загону добровольців «Чорних єгерів» і служив у їхніх рядах до кінця війни.

Нам немає діла до його короткочасної солдатської кар'єри. Великі події тієї війни відомі кожному, її кінцеві результати розігралися перед нашими очима. Але тим часом, як Фребель перебував серед випробувань походу, він укріплював зв'язки, що не розірвуться під час мирної праці його подальшого життя.

Двоє берлінських студентів значно молодше його, Вільгельм Міddenдорф та Генріх Лангеталь, стали його товаришами і були абсолютно зачаровані його характером і промовами. Ось тут, біля багатьох лихого добровольчого загону, зав'язалася дружба, яка об'єднала цих трьох людей у радості та горі у досягненні вищої мети практичного філософа. В обох молодших юнаків це почуття змішувалося з повагою, яка робила їх завжди готовими слідувати за Фребелем. Склалося те високе і благородне почуття вірності, яке навіть у найскромніших умовах викликає здивування безкорисливої відданості і є одним із найшляхетніших спонукань на землі.

Уся сила людської природи виливається тоді у любов і служіння тому, кого ми визнаємо кормчим до всього піднесеного та кращого в людському житті. Випробування і труднощі тільки загартовують цю відданість у години невдач, слабкості чи помилки, які завжди мають місце у будь-якому людському товаристві. Послідовникам необхідно слідувати за вождем, не опускаючи його знамена.

Усе моральне та розумове багатство цих людей, а Міddenдорфа особливо, було віддано на служіння стільки ж шанованому, як і улюбленому ними другу.

Прив'язаність, що зародилася тоді, серед душевних розмов похідного життя, під враженням юнацького душевного неспокою і щоденної небезпеки, виявилася ще глибшою і ніжнішою, коли, через сорок майже років боротьби та праці, а часом і тяжких розчарувань, Міддендорф виголосив свою зворушливу промову на могилі Фребеля і повернувся продовжувати його справу.

У цей період троє друзів займали різні посади і, здавалося, були призначені до інших кар'єр. Однак, через деякий час, ентузіазм Фребеля до виховання привернув і інших на його бік. Але ми забігаємо наперед. Після закінчення війни Фрідріх добився обіцяної йому посади у мінералогічному музеї у місті Берліні і відновив тут свої заняття, але, як завжди, з метою доповнити свою власну педагогічну підготовку. Тому, коли відкрилося місце мінералога у місті Стокгольмі, він відхилив його як чуже для його педагогічної мети. Цій меті довелося несподівано втілитися у практичну форму через смерть його брата Христофора, пастора у місті Грісгеймі, який загинув однією з багатьох жертв тифозної епідемії, що поширилася Німеччиною після битви під Лейпцигом.

Брат залишив вдову та дітей із відсутніми засобами для життя. І ось Фребель одразу відчув, що це випадок, даний йому небом для здійснення його виховної системи, і взяв на себе опіку над племінниками. Вдова з радістю погодилася, і до її синів поступово приєдналися діти другого брата Христиана та інші юнаки з околиць.

Тож у селянському будинку села Грісгейм, а потім у сусідній з ним Кейхау відкривається перша школа на нових засадах, які, за очікуваннями її засновника, мають мати життєдайний вплив на відродження німецької нації і які, як ми й тепер віримо, можуть перетворити виховання майбутнього.

Те, що мріялося Фребелю, починало тепер утілюватися в образи. Ще у 1807 році у листі до брата Христофора він виклав свій план школи: «Я хочу не просто повідомляти про свою школу світові у звуках труб, але я хотів би здобути для неї у тісному колі, можливо, лише серед батьків, діти яких довіряться її опіці, ім'я щасливої родинної установи. І тоді, нарешті, я міг би зажити у селі

облагородженим життям, яке було найпершим світлим і дорогим моїм бажанням».

III

Ми вийшли б за межі нашого нарису, якби взяли на себе з'ясувати, наскільки система Фребеля могла справедливо носити ім'я «нового виховання», дане їй деякими німецькими письменниками. Мені достатньо вказати на дві риси, які настільки суттєво характеризують те, що одні можуть виправдати її права на це визначення. Вони полягають у визнанні практичної діяльності складовою частиною виховання і паралельності розумового зростання людської істоти з розвитком усіх інших організмів у природі.

Щодо першої Песталоцці надавав великого значення м'язовим вправам і справам різного роду, але скоріше як галузям фізичного тренування та технічної підготовки до життя. Але у Фребеля вся зовнішня виправка мала внутрішню протипагу: відомі розумові сили завжди свідомо залучалися до гри, щоб зміцнити їх і направити належним чином, тоді як людські органи набували сили та спритності. Він надавав значення такій ручній праці, яка присвячується не лише підготовці ремісника, а й на вироблення досконалішої людини. «Його учні, – каже Енчмен, – спиралися на той основний принцип, що видатна сторона всього, що ми бачимо, знаємо або відчуваємо, є дія. Отже, виховання або розвиток людини має починатися у русі».

Шлях, за яким формується людина, є розвиток її внутрішнього буття. Життя, рух і знання були для Фребеля трьома нотами одного гармонійного акорду.

Книжне навчання у його системі завжди поступається першим місцем зміцненню і дисципліні розумових і фізичних сил через спостереження і ручну працю. Дитина має бути вдома, серед оточуючих її предметів, вчитися жити, намагатися зрозуміти зовнішні, видимі речі і тренувати свою власну творчу здатність, доки не буде введена у внутрішній світ думки, у символіку і абстракції, доки не буде підготовлена збирати плоди праці і досвіду інших людей.

Що стосується другого положення – розвитку людських сил відповідно до внутрішніх, або, як ми можемо їх назвати, органічних законів, – то воно лежить у центрі всієї фребелівської теорії. Він спостерігав розвиток і поступове формування організмів при дії внутрішніх законів у всіх царствах природи, рослинах, тваринах, і, нарешті, у формах кристалів, які сильно вразили його уяву. Переконавшись, що людській свідомості було призначено законом її буття розвиватися таким же чином, займав його розум як одкровення божественної істини. Звідси всі системи виховання, що претендують на виняткову або переважну зовнішню вигоду, системи, що допускають навчання недисциплінованому розуму, здавалися йому хибними. Єдиною реальною системою Фребель визнавав ту, яка сприяє природному зростанню, формує та зміцнює здібності, що розгортаються, пропонуючи розумову їжу в безмежній кількості і допомагаючи зусиллям юних вихованців засвоїти її. Справжнє завдання вихователя полягає у вивченні здібностей, що народжуються, і у такому розташуванні всіх матеріалів і засобів, щоб реальне використання кожного з них і всіх разом у гармонійній праці стало необхідністю і задоволенням.

Усі, трохи знайомі зі звичайними шкільними прийомами, помітять з цих кількох слів ту величезну прірву, яка розділяла і тепер ще розділяє побутові прийоми від Фребеля, і, можливо, зрозуміють краще, ніж це вдавалося йому у його простоті, значення опозиції або безучасті, з якими сільські педагогічні авторитети зустріли його зусилля. Він щиро вірив у своє покликання бути апостолом нової ери, але світ його не зрозумів, і нова ера лише тепер ледве досягла світанку.

Первісні умови життя села Кейхау у 1815 році здадуться досить дивними для нас. «Хоча люди зовсім не бідні, – каже д-р. Лангеталь, – селяни застигли в умовах середньовічного життя. Три будинки зберігали стару форму тюрингенської сільської архітектури, і напис 1532 року був видний над дверима одного з них».

Церква з гарною вежею тим не менш більше скидалася на підвал, ніж на дім Господній. Посеред села водостічна канава позначала вулицю і п'ять джерел робили дорогу постійно брудною. Водяні ящірки та інші тварі кишіли навколо. Образ життя селян був надзвичайно простим. Як робилося 600 років тому, продовжує Лангеталь, старшина і тепер ще намічав на бірці кількість мір пшениці, яку кожен селянин був зобов'язаний сплатити як хлібний податок або десятину. Усі нові розпорядження уряду він передавав селянам усно. А для військового впливу черговий страж фігурував селом з широкою алебардою на плечі. Одяг старого був тим самим, який він носив у своїй юності, а у жінок плаття переходило від матері до дочки.

Ця антична простота з її оточенням збігалася якнайкраще з планами Фребеля. Проста їжа, суворі звичаї, життя серед природи – цього-то він і бажав для своїх дітей. Багато його бесід було виголошено на полях. *Любов до природознавства і фізичної активності прищеплювалася дітям, як тільки елементарне знання ставало їм доступним. Їх розум спрямовувався на спостереження та пошуку більшого. Небо і земля стають таким способом нескінченною книгою, за якою учень вчиться читати.*

Міддендорф був першим із друзів Фребеля, що приєднався до нього. Він був домашнім учителем під час закінчення його богословського курсу, і як тільки він закінчився, юнак оголосив батькам, що їхнє заповітне бажання бачити його священиком ніколи не може здійснитися. Це було для них великим розчаруванням, але молодий чоловік пішов своїм справжнім покликанням і подолав усі перешкоди. Через деякий час Лангеталь, якому також належало вчитися в університеті, пішов тим же шляхом. Дещо пізніше приєднався до них Барон, друг і зять Міддендорфа, і став головною опорою всього спільного підприємства. Дружба між засновниками надавала помітного впливу на школу.

Енчмен наводить цікаві листи, що описують панування найкращої гармонії, а також любові і поваги, засвоєних хлопчиками настільки, що всі зовнішні форми дисципліни здавалися зайвими. Це була одна дружна родина за

ідеалом Фребеля. Його власний шлюб із жінкою, гаряче відданою його ідеям, і пізніше шлюб Міддендорфа та Лангеталя з двома його племінницями, зміцнили зв'язки ще тісніше і надали той жіночий колорит їхньому життю, який був необхідний для її повноти і єдності.

У сенсі педагогічного досвіду, школа була в значній мірі позитивним успіхом, хоча вона не досягала фребелівської мети. Усі розумові потреби знаходили багате задоволення, і його власні педагогічні погляди щодо нагальної необхідності підготовки юнаків до університету здійснювалися, наскільки дозволяв час. Але матеріальні потреби стикалися з великими труднощами і найжалюгіднішим чином. Друзі вносили свою спільну лепту без обліку та особистих міркувань, і Христиан Фребель також надавав допомогу, але і за таких умов справи не процвітали ні у Грісгеймі, ні у Кейхау, куди вони перебралися, як тільки був готовий будинок.

Фребель від природи був уже такою людиною, якій не могли вдаватися матеріальні розрахунки. Він не мав практичної здібності цього роду і, поглинений у цей час інтересом здійснення улюблених надій, які стали частиною самого його життя, ймовірно, був менш здатний розраховувати і жити на основі розумних і економічних міркувань.

Насправді, хоча кількість учнів зросла, сама школа ніколи не мала успіху, поки Фребель особисто розпоряджався її справами. Йому довелося з гіркотою переконатися, що його надія впливати на народну освіту була оманливою. Заздрість і консерватизм виявлялися і тут, як скрізь при зіткненні нового світла і ентузіазму зі старими зловживаннями і педантичною рутинною. Школа утримала за собою власну позицію, але нічим не заявила ще, що стає початком широкої реформи. Фребель старанно викладав свої погляди у друкованому вигляді: памфлети, журнальні статті поширювалися серед публіки. Його великий твір «Виховання людини» було видано також близько кінця цього періоду, і хоча він викликав інтерес багатьох і набував кількох впливових прихильників, але ось і все.

Ніколи, однак, ні Фрідріх, ні його послідовники не падали духом, не втрачали надії. Віддані великій ідеї, вони вірили у силу її остаточного тріумфу і терпіли всілякі негаразди, приносили будь-які жертви з самовідданою радістю. Чим більше боровся Фребель з опозицією і був змушений пояснювати свої погляди у відповідь опонентам або для переконання безчасних, тим більше він утримувався на своїй основній ідеї виховання як розвитку внутрішнього, що йде шляхом будь-якого прогресу у природі і що складається у довгому вихованні людства через низку століть всесвітньої історії. І чим більше він займався вихованням практично, тим більше переконувався, що цей розвиток людської здібності не може бути досягнутий однією навчальною стороною виховання, що фізичні сили повинні розвиватися у поєднанні з вправлінням сприймаючих здібностей в засвоєнні знань, що без цього одночасного впливу у результаті вийде одностороннє зростання.

Для набуття доброзичливців своїм ідеям і планам Фребель прибув у 1831 році у Франкфурт, і тут його переконали звернути увагу на Швейцарію, яка представляла більш надійний ґрунт для реформи народної освіти, ніж Німеччина, у якій надто сильний був офіційний педантизм. Найбільший вплив у цьому відношенні належав Шнайдеру, добре відомому автору школи Песталоцці. Він мав маєток неподалік міста Зембах, яким запропонував скористатися Фребелю для заснування там школи.

Вони вирушили до Швейцарії разом. Уряд Люцерна, що знаходився тоді під впливом ліберального перевороту 1830 року, дав потрібний дозвіл, і скоро школа у Кейхау мала багату надіями «дочку» у Зембаху. Ми не будемо тут вдаватися в історію боротьби. Приватний успіх, переслідування фанатиків, розчарування щодо народної освіти – усе це турбувало Фребеля так само, як у місті Вілліслау, куди школа була переведена згодом. Ми можемо лише зупинитися на новому пориві відданості його друзів Міддендорфа та Барона, зусилля яких на цьому неораному полі дозволили новій школі відстояти свою позицію.

Коли Барон, перший запрошений до співпраці, повернувся до Кейхау після довгої розлуки з дружиною та дитиною, Міддендорф з'явився на зміну у Білліслау. Хоча він і усвідомлював значення розлуки з родинним осередком, був твердий у своєму намірі працювати для ідеї. Розлука тривала чотири роки. «Я стояв, – казав він згодом, – ніби на небезпечному посту поля бою і не смів здаватися. Католицьке духовенство сильно тиснуло на нас. Чи міг я протидіяти їхнім гарматам? Навіть тепер ледве розумію, як я міг вистояти у цій нерівній боротьбі!»

IV

У Швейцарії Фребель почав залучати вчителів і працювати з маленькими дітьми. У цих двох напрямках найбільше проявлявся його вплив. Деякі з його ігор і занять належать саме до цього часу. Одночасно шістдесят учителів, з яких деякі були надіслані берлінським урядом, готувалися в Бургдорфі.

Згодом було вирішено заснувати подібний заклад поблизу рідної школи у Кейхау. Фребель із захопленою енергією взявся було за цей проєкт, але погіршене здоров'я його дружини вирішило їхнє остаточне повернення до Німеччини у 1836 році, а клопоти, викликані смертю її матері, затримали їхнє перебування у Берліні та Дрездені.

Будучи у такий спосіб розлученим зі своїми співробітниками, Фрідріх присвятив себе вивченню дитячих шкіл і діяльній пропаганді своєї виховної теорії у друку і живому слові. Але серед зростаючого успіху його праць смерть дружини у 1839 році стала тяжким ударом. Спочатку здавалося, він був пригнічений, але потім знову з новим ентузіазмом віддався педагогічній справі і в ній знаходив найкращі ліки від свого горя. Увага, приділена Фребелем дитячим початковим школам, показує мету, до якої постійно звертався його розум.

Протягом усієї своєї вчительської діяльності він був розгублений неможливістю вмістити у ті роки, які дитина проводить у школі, освіту, необхідну для її подальшого успіху в житті. Разом із розвитком усіх здібностей і гармонійним розвитком природи, саме їх він вважав важливішими за будь-яку

науку. Він вважав, що більш досвідчені вчителі досягнуть мети. Проте результат показав, що труднощі криються ще глибше: вони зосереджувалися в самих дітях, які приходили до школи з нерозвиненими або неправильно спрямованими задатками. І з цього часу Фребель присвятив себе справі початкової (найраннішої) освіти, яка поступово все більше і більше захоплювала його.

Багато років він виховував хлопчиків як дорослих і помилився у досягненні ідеалу. Тепер він звернув свою увагу на підготовку до шкільного виховання через розвиток дитячих здібностей жіночими руками. Про цю зміну у його діяльності, найважливішу з усіх за її кінцевими результатами, я згадую тут побіжно. Як засновник системи дитячих садків, Фребель всюди добре відомий. Поступово приходило переконання у надзвичайній важливості ранньої освіти, що призвело до створення методу, настільки простого і філософського, одночасно наукового і релігійного.

Дитячий садок був справою зрілих років життя. Після пережитого часу і роздумів, страждань і праці його розум зміцнів і надав гармонії результатам досвідченості. Через рік після смерті дружини Фребель вирушив ще раз у тюрингенські долини випробувати свій новий досвід. Енчмен дає захоплений звіт про велике свято, організоване на честь заснування першого дитячого садка, днем для якого було обрано річницю народження Гуттенберга. Світанок нової дитячої педагогіки поєднувався з технічним відкриттям, що стало найвеличнішою освітньою силою у сучасній цивілізації. Ця подія була відсвяткована ним із друзями з Кейхау релігійними церемоніями та народними розвагами у сусідніх селах, викликаючи велику надію на широкий успіх і симпатію у всьому народі.

Найважливішою рисою цього нового життя було обрання жінок, які погодилися слухати його вчення. Незадовго до цього він видав звернення до своїх співвітчизниць, у якому намагався підняти їх до розуміння святого призначення жінки, яка присвячує себе не лише ніжному догляду за дітьми, але й розумному вихованню їхньої культури. І багато хто благородно відгукнувся на

його заклик: вдови та дівчата, молоді та середнього віку, ті, що мали дітей, і ті, що прагнули підготуватися допомагати іншим у виконанні їхнього святого покликання. Усі збиралися навколо нього, а сільські діти ставали їхніми учнями. І тоді його система ігор, пісень і вправ поступово поповнилася. Старий із сивою головою став центром молодого і веселого життя, повного надій і найшляхетніших прагнень.

Від людей, які знали Фребеля тоді, особливо від пані Маренгольц-Бюлов, до нас дійшли подробиці його життя та праць у цей період. Якби я мала час, то охоче навела б тут деякі з цих спогадів, але я повинна поспішати до кінця.

Загалом життя Фребеля може бути предметом кількох творів, але мене спонукає необхідність обмежитися коротким нарисом, оскільки я позбавлена необхідного матеріалу, який би дав життя моїй розповіді.

Другий шлюб Фребеля відбувся у липні 1851 року. Особа, на якій він одружився, з ранньої юності була частою гостею у місті Кейхау і брала активну участь у всіх справах його першої дружини. Її любов і підтримка склали тихе щастя на кінець життя. Але Фрідріху довелося ще зазнати горя і розчарування. У період активної суспільної уваги, коли його надії починали втілюватися, берлінський уряд без якихось підстав видав у серпні 1851 року указ, що беззаперечно забороняв заснування дитячих садків у межах Пруських володінь. Вплив цієї влади був таким великим, що слабші держави легко піддавалися страху. При віддалених натяках на демократичні тенденції, виставлені причинами берлінського указу, Фребель скоро зустрів холодність чи байдужість там, де раніше знаходив підтримку і симпатію.

Ці можна справедливо вважати смертельним ударом. Ні мирне задоволення новим подружнім життям, ні відданість друзів, ні практичний успіх у його безпосередньому оточенні – ніщо не могло зупинити руйнацію давно виплеканої Фребелем надії на відродження національної освіти.

Палкий шанувальник людства бачив свої очікування придушеними у зародку, а похилий вік і втома позбавили його сили протидіяти удару, хоча з

зовнішнього боку він залишався тим самим і працював до кінця з невтомною енергією. Його сімдесята річниця у квітні 1852 року була зустрінута веселим святом усіма, хто його любив. Фрідріх відчував їхню щирю любов і тим же відповідав їм. Але це була майже прощальна сцена. Через два місяці благородне серце, ніжне до друзів і сім'ї, що завжди палало для батьківщини та людства, перестало битися. Голос, який так довго звучав для піднесення та заохочення, тепер замовк. Попрощалися з ним рідні пагорби, поля, ліси, які він так любив з дитинства, і де він навчав служити Богу у вивченні явищ природи. Але у вірні серця і благородні уми запало відлуння його слів, натхнення його думок.

Один із його люблячих і вірних з самого початку друзів, який пережив його на найкоротший час, Міддендорф, виголосив надгробну промову. Вона глибоко зворушує нас і тепер, під час її читання. Мені дозволено буде запозичити слова більш вагомі, ніж мої, щоб за їхньою допомогою залишити у читачів глибоке враження про те, що за людина був Фребель.

«...Він працював невпинно, ніколи не знаючи корисливої мети. Він читав таємниці людської природи у дитині, щоб уміти виховати досконалішу людину. Він спонукав жінок в ім'я нації та людства скористатися владою і обов'язком, довіреними їм згори».

Фребель був тим, хто надто випередив свій час, щоб бути визнаним великим за життя. Справа його життя розвинулася тепер у всіх країнах і об'єднала нас разом. Це – нова надія майбутніх поколінь нашого народу.

Нарис життя Фрідріха Фребеля, засновника «дитячих садків». Переклад з англійської І.В. Майнової. Видання В.Н. Маракуєва. 1886 р.

СУТНІСТЬ СИСТЕМИ ФРЕБЕЛЯ ТА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В ДЕЯКИХ ДИТЯЧИХ САДКАХ НІМЕЧЧИНИ

(з дорожніх нотаток С.Л. Бобровської)

Кілька слів від автора (замість передмови)

Фрідріх Фребель і його ідеї про виховання, його «дитячі сади» поступово починають цікавити наше суспільство, особливо в столицях, де вже створюються подібні заклади. Незважаючи на новизну справи, яка ще не могла дати жодних відчутних результатів, у нас уже є чимало противників фребелівської системи, які стверджують марність і навіть шкоду дитячого садка, де нібито діти дресуються і стають схожими на «навчених мавп» (за висловом Гейне).

Якщо в Німеччині, класичній країні всіляких ідей, особливо педагогічних, існують противники цієї системи, то це цілком зрозуміло: там ця система була темою багатьох фундаментальних праць, піддавалася філософській критиці і зрештою істина перемогла: кількість садків зростає з кожним днем, і теоретично волею-неволею схиляються перед цим фактом. Але звідки взялися у нас противники системи, майже незнайомої більшості ні в теорії, ні на практиці? Наскільки я мала можливість спостерігати, судження цих противників зазвичай ґрунтуються на чутках, на думках, почутих або прочитаних мимохідь. Тим часом це питання заслуговує на серйозне ставлення. Тому кожне слово, яке роз'яснює ідеї, що лежать в основі фребелівської системи, має принести свою частку користі.

Наприкінці минулого року мені випала нагода провести кілька місяців у Німеччині, і я скористалася цим часом, щоб вивчити це питання як теоретично – за кращими творами, так і практично – відвідуючи дитячі сади.

Результат моїх занять я і пропоную в цій книжці, сподіваючись, що вона прояснить це темне для більшості нашого суспільства питання і, можливо, принесе користь нашим майбутнім «дитячим садам», у поширення яких з часом я твердо вірю.

I

Головна цінність фребелівської системи виховання полягає в тому, що вона не вигадана ним, а винесена із самого життя. Вона не є плодом роздумів кабінетного мислителя, а результатом його спостережень за природою життя загалом і за дитячим світом зокрема. Ці спостереження були узагальнені ним за допомогою ґрунтовних теоретичних знань, а також праць його попередників і

гарячої гуманної любові до дітей, у якій він не поступається своєму великому вчителеві Песталоцці.

Фребель виходить із тієї істини, що закони, які керують дитячим світом, ті ж самі, що й ті, яким підпорядковується людство і вся природа взагалі. Для того, щоб виховати дитину, треба знати ці закони і спеціально вивчити умови, які так чи інакше впливають на розвиток дитини, подібно до того, як, вирощуючи рослини, ми використовуємо всі наші знання про їхню організацію і про вплив на них ґрунту, повітря, тепла та іншого. Рослини – організм менш складний, ніж людина, а тому всі прийоми, необхідні для догляду за ними, давно вивчені в деталях і використовуються на практиці. Вивчити умови гармонійного розвитку всіх духовних сил людини набагато важче, але ця праця, без сумніву, найплідніша, і тому варто витратити на неї сили.

Фребель розглядає дитину не як майбутню, а як теперішню людину, в якій уже, хоча б у зародку, існують усі риси людської природи. Ці властивості розвиваються поступово, іноді дуже повільно, майже непомітно для недосвідченого, необізнаного спостерігача. Але вихователь повинен мати на увазі їхню сукупність і сприяти їхньому розвитку у міру того, як вони самі проявляються.

Людина – це істота, що сприймає враження, мислить, тобто обробляє ці враження в уявлення, і творить, тобто відтворює за допомогою зовнішньої діяльності сприйняті й оброблені враження. Іншими словами, повертає зовнішньому світу взяті з нього враження. Жодна з цих властивостей людської природи не повинна залишатися без уваги. Усі вони повинні отримати здорове живлення. Духовний світ дитини черпає цю «їжу» з навколишнього середовища. Вона має для неї те ж саме значення, що і для рослини – ґрунт, світло, тепло, вода і повітря. Це середовище так чи інакше розвиває зовнішні почуття, за їх допомогою дитина отримує свої враження, набуті з того ж середовища. Під його ж впливом ці враження перетворюються на більш-менш ясні, визначені уявлення і більш-менш вільно і розумно втілюються в діяльність.

Впливаючи таким способом на духовний світ дитини, середовище насичує його чеснотами і вадами. І ті й інші міцно вкорінюються в людині лише за допомогою звички.

Ми можемо з упевненістю сказати про людину, що вона в цьому випадку вчинить неупереджено, тільки якщо знаємо, що неупередженість увійшла в її звичку, стала її другою натурою. Розвивати в дитині той чи той характер – означає прищеплювати їй ті чи ті звички. Але звичка, зі свого боку, – ніщо інше, як постійно повторюване враження. Вона не дається ніякими повчаннями, ніякими логічними міркуваннями, а виключно враженнями. Вона прищеплюється не словом, а ділом, і ніколи так легко і швидко, як у дитинстві.

Проникнутий цими істинами, Фребель звернув всю свою увагу на середовище дитини, на предмети, які її оточують, намагаючись пристосувати їх до цілей розумного виховання. Але він створює для дитини не штучне середовище, а постійно слідує вказівкам природи і досвіду. Він вчиться у самих дітей і матерів. Спостерігаючи за дітьми, він ближче знайомиться з їхніми дійсними потребами, навчається відрізнити їх від неприродних, прищеплених ненормальним середовищем або спотворених ним; помічає ті засоби, за допомогою яких діти самі задовольняють свої потреби. У матерів він навчається прийомам поводження з дітьми, їх невичерпній винахідливості та такту. Але все, здобуте за допомогою спостережень, Фребель піддає суворому аналізу, очищає від зайвого, шкідливого і заповнює прогалини, приводить все в порядок і повертає в оновленому вигляді дітям та їхнім матерям. Мати, навіть найрозвиненіша і найосвіченіша, діє, керуючись інтуїцією. Їй бракує, по-перше, теоретично-педагогічної підготовки, а по-друге, педагогічного досвіду. Мати навчається разом зі своєю дитиною, і чим більше вона розмірковує, чим більше свідомості бере участь у її справі, тим більше вона схильна робити досліди, експерименти. Вона в наш час майже неминуче впадає в дві крайнощі: або, твердо вірячи в традиції предків, вона діє за рутинною схемою і за інстинктом, або керується у своїх діях різними новими ідеями, які часто суперечать одна

одній і не засвоєні, не перероблені в її власну плоть і кров. Сьогодні вона прочитає одне і спробує застосувати прочитане на практиці, завтра прочитає інше і потрапляє в глухий кут, тому що останнє з усією ясністю спростовує перше. Словом, їй доводиться «годувати собак, ідучи на полювання». Зрозуміло, що в першому, як і в другому випадку, не може йтися про чітку систему, про свідому, логічну методику. Підвести всю діяльність малих дітей під відомі закони, з'ясувати ці закони і представити їх у всій їхній простоті і логічності, відбираючи так якомога більше місця у свавілля і випадковості, міг тільки той, хто любив дітей не менше їхніх матерів і хто водночас не був поставлений, подібно до них, у невідповідні умови.

Таким саме чоловіком був Фрідріх Фребель. Його любов до дітей не можна не поставити вище материнської, оскільки вона поширювалася на всіх дітей, на все малолітнє людство. Маючи можливість до старості років розробляти теоретично і практично всі питання, що стосуються блага людства, володіючи всіма необхідними для цього здібностями і знаннями, він міг виконати своє велике завдання. І ось із розрізнених у різних сім'ях крупинок він складає прекрасне ціле, де кожна окрема частина має своє значення, свій сенс.

Насамперед Фребель звертає увагу на правильний розвиток зовнішніх почуттів дитини, а саме зору, слуху і дотику.

Він робить це на тій підставі, що ці органи є головними посередниками між людиною і зовнішнім світом. Розвиваючи їх, він постачає дитині враження, які групує так, щоб вони благотворно діяли на пізнавальні здібності дитини, не втомлюючи її і не залишаючи в бездіяльності.

У своїх прийомах він завжди йде від легкого до більш важкого, від простого до складного, уникаючи стрибків і не пропускаючи перехідних сходинок. Він не дає дітям якихось незвичайних вражень, не нав'язує їх штучно (дитина сама черпає їх зі свого оточення), він тільки намагається спростити це оточення і допомогти дитині, сили якої не відповідають різноманітності

навколишніх предметів, знайомлячи її за допомогою іграшок з властивостями цих предметів. Він зовсім природно вправляє її фізичні й розумові сили.

Але в міру того, як дитина розвивається, як сума її вражень і уявлень збільшується, у ній з дедалі більшою силою виявляється прагнення відтворити ці враження.

Ще до Фребеля мислителі надавали великого значення творчим здібностям людини. Але Фребель звернув особливу увагу цій потребі людської природи і глибоко замислився над засобами задоволення її у дитини. Він разом з Песталоцці говорить, що *дія* має служити вихованню більш важливим знаряддям, ніж *слово*.

До цього часу педагоги звертали увагу на розвиток технічних здібностей тільки там, де йшлося про ремесло або мистецтво; при цьому ці здібності розвивалися однобічно: у ремісника не розвивають прагнення до витонченого, тоді як художник цілком віддається цьому прагненню. Загальна ж освіта зосереджена лише на розвитку мисленнєвих здібностей, випускаючи водночас із уваги ту невичерпну скарбницю, яку додає творчість для цих самих здібностей.

Досі школа обмежувалася тим, що поповнювала дитячий розум безліччю вражень за допомогою переданих знань, не даючи простору зворотній дії нашого духу. Тож дитячий розум залишався пасивним у школі, чим і можна пояснити ту втому, в яку шкільні заняття приводили дітей, і ту відразу, яку вони часто вселяли найобдарованішим натурам: їх вбиває і душить бездіяльність.

У новітній школі цей важливий недолік усунено, але все ж таки не настільки, наскільки цього вимагає раціональне ставлення до дитячих здібностей. Фребель вважає, що *розвивати вміння «робити»* важливіше, ніж *забезпечувати розум знаннями*, тому що перше, зосереджуючи всі сили дитини, збагачує її розум знаннями і викликає потребу в них, оскільки творча діяльність неможлива без запасу чітких уявлень і знань. У дитячому віці немає кращого засобу «заповнювати голову» уявленнями, як, допомагаючи дитині працювати, «творити». Цей засіб, з іншого боку, захищає підростаюче покоління від того

роздвоєння, яким так страждає людство. *Люди думки і люди дії* становлять у нас мало не окремі касти. Люди думки залишають свої зовнішні органи без жодного вправління, тоді як для людей м'язової праці область думки залишається назавжди заповідною країною, куди їм вхід заборонений. Тому навколо так багато людей слова. Школа не тільки не привчає, а навіть відучує дітей від властивого людині прагнення реалізувати свої ідеали, втілювати свої уявлення у видимі образи.

У дітей Фребель навчився цінувати всю важливість цього прагнення.

Здорова дитина завжди активна. Уся її діяльність полягає в грі і заняттях, які вона сама знаходить і пов'язує з іграми нерозривними зв'язками. Ігри – це сфера дитини, це для неї цілий світ, в якому вона живе, як у рідній стихії.

Діти дуже винахідливі і відрізняються прагненням до самостійної діяльності, але вони водночас люблять, щоб їм допомагали. Одне іншому анітрохи не суперечить і узгоджується з вимогами природи. Загалом помічено, що діти, щойно вони починають усвідомлювати, люблять випробовувати свої сили на практичних заняттях.

Так, наприклад, вони намагаються самі надягати панчохи, черевички і загалом одягатися, але якщо залишити їх зовсім самих, без допомоги і поради, вони не тільки не одягнуться і не взують себе самі, але, якщо ви не прийдете на їхній заклик, то обов'язково розплачуться. «Добре, ти роби сам, а я тобі тільки допоможу!» Так зазвичай говорять матері і висловлюються абсолютно правильно: діти їх прекрасно розуміють. Самостійність, якої вимагають діти, зовсім не полягає в тому, щоб позбавити їх необхідної допомоги. Залишені без уваги діти швидко починають нудьгувати і нудитися: їхні сили, не спрямовані чужою волею, блукають хибними шляхами і знесилюються від марних спроб, не знаючи ще міри своїм силам. Діти беруться за такі дії, які ніяким чином не можуть довести до кінця. Така неспроможність зрештою перешкоджає успіху будь-якої справи. Через певний час вони пересваряться через якусь дрібницю, але, у разі втручання дорослого, можна попередити непорозуміння в зародку.

І так у всьому. Розумні, дбайливі матері дуже добре відчують усе це і вміють допомагати дітям, не заважаючи їхній самостійній діяльності.

І тут Фребель приходить на допомогу матерям, дає їм не тільки цілий запас занять для малюків, не тільки багатий матеріал для їхньої роботи, але й вказівки, як використовувати цей матеріал.

II

Засоби, рекомендовані Фребелем для занять з дітьми, дуже прості. Вони вигадані не ним, а здебільшого самими дітьми. І багато з них дуже давні за своїм походженням. Противники часто дорікають, що він не винайшов нічого нового, що кожен з нас у дитинстві випробовував свої сили фребелівськими засобами. Його ж послідовники, навпаки, вважають цю обставину фребелівською заслугою, доводять, що його система не штучна, а природна.

Якби Фребель не зробив нічого більшого, ніж зібрав усі корисні, розвиваючі і водночас улюблені дітьми заняття, які застосовувалися в різні часи, у різних країнах і в різних сім'ях, то вже за це матері і вихователі повинні були б сказати йому велике спасибі. Але він зробив більше: *він не винайшов цих занять – він дав їм душу*. Він відкрив провідну ідею кожного з них. Він розповів вихователям, який бік дитячого розвитку зачіпає кожен вид діяльності. Також вказав, як отримати користь, яке заняття можуть дати, і навчив, як зробити їх ще більш привабливими для дітей. Словом, він знайшов і передав вихователям ключ до цих занять і таким способом зробив їх слухняним знаряддям у руках перших. Противники Фребеля і тут знайшли, до чого причепитися. Вони кажуть, що Фребель зіпсував запозичене, надав йому штучної форми, але керівниці дитячих садків часто спотворюють опрацьоване Фребелем. Але це не можна ставити йому в провину. Не можна судити про ідею за тим, як її застосовують на практиці люди, які не розуміють її.

Фребель нічого не спотворював, він, повторюю, педагогічно опрацював матеріал, який використовувався несвідомо. Пояснюю на прикладі: дитина

возиться в піску і намагається змайструвати щось із цього матеріалу. Попрацювавши недовго і вичерпавши запас своєї винахідливості, втомлена новими невдачами, вона валяється по піщаній купі, безцільно руйнуючи свої споруди, над якими кілька хвилин тому старанно працювала. Ви підходите до неї.

- «Покажи мені, друже, що ти нового зробив сьогодні».
- «Уже більше нічого нового не можна придумати», – отримуєте ви у відповідь.
- «То чому ж ти руйнуєш свою роботу?»
- «Та мені вже вона набридла. Я вже вчора таку ж пічку робив».
- «Почекай, не чіпай її, я подивлюся, яка вона. Нічого, піч хороша. Це ти на нашій кухні бачив таку? Але ж на кухні до печі приєднана плита з духовкою, в якій можна і печеню смажити, і тістечка, і пироги пекти. Чому ж ти не зробив ніякої плити з духовкою? Чи це вже дуже важко? Ось я зараз тобі покажу, як це зроблю».

Дитина вже пожвавилася, її голівка знову взялася до роботи.

- «Я сама зроблю, правда я можу! Ти тільки подивися».

Або, дивлячись на характер і силу в цьому занятті, вона навіть попросить вас піти з тим, щоб повернутися, коли все буде готове, і вона вас покличе.

Невже таке втручання в заняття дитини може бути не схвалене? Невже воно може принести щось, окрім користі? Але користь, яку ви можете принести своїй дитині, буде значною мірою залежати від того, випадкове ваше втручання, чи залежить воно від настрою духу, від миттєвої винахідливості, чи воно постійне і цілком усвідомлене і прагне заздалегідь обдуманим планом до певної мети.

Щоб наочніше зобразити заслугу Фребеля, я постараюся дати уявлення про всі заняття в тому вигляді і в тій послідовності, в якій вони представлені в його системі. Вважаю за необхідне зауважити при цьому, що буду говорити про них лише в загальних і дуже коротких рисах. І для того лише, щоб дати уявлення про

їхню сутність, але не про подробиці, розробка яких вимагає занадто багато часу і місця та й має становити предмет спеціального твору про практику дитячого садка.

Насамперед Фребель дає дитині м'ячик такого розміру, який дозволив би без зусиль утримувати його в руках. Він обирає м'ячик як найбільш досконалу, початкову і практично зручну форму. Дитина, навіть найменша, не може завдати собі м'ячем ніякої шкоди і навіть ніякого неприємного відчуття. Перший дар Фребеля складається з дерев'яного ящика з шістьма м'ячами, зробленими з вовни таких кольорів: 3 простих – червоного, синього і жовтого і 3 змішаних – зеленого, фіолетового і помаранчевого. Ці м'ячі служать іграшками дитині з тримісячного віку. Вибравши один з найяскравіших, наприклад, червоний, мати вішає його над ліжком дитини, яка спочатку милується ним, потім намагається схопити його ручками. Її очі знайомляться з кольором і формою м'яча, потім дотиком відчувається його форма. Незабаром мати приводить іграшку в рух, наочно знайомлячи дитину з горизонтальними, вертикальними і обертальними рухами м'яча. Дитина, намагаючись зловити м'ячик, а потім, наслідуючи рухи матері, вправляє свої м'язи і не нудьгує, бо зайнята. Пізніше дитина катає по підлозі і підкидає м'яч, намагаючись його зловити; бігає за ним і всіляко тренує гнучкість і спритність тіла. У дитячому садку м'яч служить не тільки для різноманітних ігор, які тренують спритність дітей, точність зору, але і корисний, як предмет наочних бесід про його форму, матеріал, кольори тощо.

За першим даром слідує другий. Це ящик із кулькою, кубом і циліндром. Граючи з цими предметами за участю матері, дитина наочно знайомиться за допомогою зору і дотику з їхніми властивостями, порівнює їх між собою і знаходить схожість і відмінності. М'ячик м'який, кулька тверда. М'ячик при падінні дає ледве чутний звук, кулька стукає, як молоток. М'яч можна скільки завгодно підкидати, він нікого не вдарить, а з кулькою треба обережно грати; нею можна і скло розбити, вдарити і себе і інших. Але все ж таки кулька схожа на м'яч: вона така ж кругла, і котиться, тільки торкнися, ще краще і довше, ніж

м'яч, тому що вона більш гладка. Куб такий же твердий, як кулька, і так само стукає. Але він не схожий на кульку, у нього кути, чотири вгорі чотири внизу, він не круглий і не котиться. Штовхнеш його – він посунеться і зупиниться. Це кути заважають йому котитися. Але крім кутів, що є у куба? Площини, ребра. Скільки площин? Нижня, верхня, задня, передня, права, ліва. На площині куб стоїть міцно, на ребрі або на куті стояти не може, площина куба квадратна, і так далі...

Перехідною формою від кулі до куба є циліндр. І з цією формою дитина знайомиться, порівнюючи її з одного боку з кубом, з іншого – з кулею. Ці відомості передаються дитині за допомогою вражень. Мати не говорить: «Дивись: ось це називається площиною куба, а це ребром. Точка, де сходяться два ребра, називається кутом». Ні, це був би урок наочного викладання. Фребель же не допускає уроків до 7-річного віку. Постійне звернення до предмета, ігри з ним, під час яких мати сама зробить певне зауваження, або викличе його з боку дитини, – ось що забезпечує голівку малюка певними уявленнями та поняттями. Ніякої біди не може бути для дитини, якщо ви, граючи, звернете її увагу на ребро куба, наприклад, і назвете його ребром, а не яким-небудь вигаданим для дитини або самою дитиною назвою. Наукова назва, якщо вона не важко вимовляється, не повинна лякати вихователя. Науковий термін лише тоді може внести плутанину в молоду голову, коли він не пов'язаний з ясним, конкретним, цілком доступним дитині уявленням.

Є матері, а ще частіше няньки, які, бажаючи начебто полегшити дитині перше лепетання, навчають її якомусь вигаданому язикові, зрозумілому для них самих, і таким способом ускладнюють для неї механізм рідної мови, змушуючи її потім переучувати все те, чого вони її навчили. Так само і тут: дитина називає це тіло кубом. Вона не визначить вам відразу відмінних ознак цієї форми, але поступово ці ознаки за допомогою звички з'єднаються міцно з уявленням про куб і таким способом їй не важко буде перейти до наукового визначення цього тіла. Починаючи після кульки з куба, мати може сказати дитині: «Спробуй

покатати куб!». На що дитина, безсумнівно, відповідь зі сміхом: «Мамо, та він же не котиться. Бачиш, який він неповороткий!». «А як ти думаєш, чому він не котиться?»»

Цілком імовірно, що дитина відповідь: «Та тому, що він не круглий». На перший раз і цього достатньо. Іншим разом мати зверне увагу на те, що кулька і м'ячик з усіх боків однакові, а у куба тут ребра, там кут, тут площина. Щоб переконатися, чи пам'ятає дитина ці назви частин куба, мати не буде її екзаменувати, а звернеться з такою пропозицією: «Спробуй поставити куб на ребро!». Виявиться, що це неможливо. На кут – те ж саме. «А тепер постав на площину. Бачиш, як він міцно стоїть на площині». У всіх цих іграх і бесідах під час ігор треба звертати увагу на вік і на розвиток дитини.

Третій дар дає вже більше матеріалу для зауважень про куб і дає дитині нове уявлення про нього. Цей дар складається з куба, поділеного на вісім маленьких кубиків. Дитина отримує уявлення про те, що форма залежить від величини. З цих кубиків дитина буде різні знайомі їй предмети.

Малюнки, які пропонує Фребель, призначені для матерів, а не для дітей. Вони показують, як переходити від однієї форми до іншої. Дитині надається повна свобода для творчості. Але її винахідливість скоро вичерпається, і вона буде будувати все одне й те саме, а врешті-решт їй набридне це заняття. Мати або дитяча садівниця анітрохи не завадить їй, не обмежить її творчості, якщо візьме участь у занятті і підкаже їй нові ідеї. Дитина зрадіє будь-якій вказівці і не зупиниться на одному наслідуванні, а піде далі. Крім знайомих предметів, з кубиків можна складати багато різноманітних витончених форм. Тут керівництво виховательки ще важливіше. Вона повинна прикладом підвести дитину до розуміння поняття про закони симетрії. Посібники для занять у дитячому садку надають різні можливості. Для полегшення конструювання із кубиків служить сітка, нанесена на столи в дитячих садках. Стіл розграфлюється спочатку перпендикулярними, потім горизонтальними лініями, що

перетинаються на такій відстані, що утворюють квадратики за розміром площини малого кубика.

Четвертий дар – знову ящик із кубом, поділений на вісім частин, але ці частини вже не куби, а прямокутні бруски.

П'ятий дар – куб, поділений на 28 кубів, з яких три розділені на дві частини по діагоналі, а три – на чотири частини по пересічним діагоналям.

Шостий дар – куб, поділений на 28 частин, з яких 12 прямокутних плиток, 6 – стовпчиків (та ж плитка, розділена на дві частини уздовж) і 9 квадратних плиток.

Усі ці три дари представляють багатий матеріал для споруд, для розвитку ідей для викладанням витончених форм (*shönheitsformen*), для вправ у рахунку, для знайомства з кубом та іншими геометричними фігурами та з математичними законами загалом.

Дитина кілька років поспіль займається геометричними тілами. Зрозуміло, що особливості цих фігур засвоюються її свідомістю, яка водночас охоплює і закони цих особливостей.

Вихователька, не впадаючи в дидактичний тон, не стомлюючи дитину, може спонукати її свідомість до діяльності і, не повідомляючи жодних висновків, приводить її саму до таких висновків, за допомогою постійно накопичуваних спостережень.

За кубом, у різних видах, слідує ящики з різними трикутниками, з яких дитина викладає симетричні витончені форми. Тут знову виявляються різні математичні закони, закони симетрії, розвивається винахідливість дитини та її естетичні схильності.

Викладання різних фігур із дерев'яних паличок – малювання в зародку, у грубій формі. Воно служить також для рахунку, для знайомства з лініями, їх різноманітними поєднаннями тощо.

Малювання за методом Фребеля стає надбанням дитини з самого раннього віку. Автор дає сітку і спочатку не на папері, а на дошці, де лінії сітки

утворюють непомітні для ока, але відчутні для дотику борозенки, які керують рухом руки. Дитина креслить спочатку вертикальні лінії: зверху вниз і знизу вгору довжиною в одну клітинку, в дві клітинки, в три, чотири і п'ять клітинок. Комбінуючи ці рисочки різної довжини, вона складає різні фігури, які знову з'єднує, і отримує нові складові. Потім вона переходить до горизонтальних ліній, комбінує їх із перпендикулярними і доходить таким способом до можливості малювати різні предмети з повсякденного життя. Потім вона переходить до кривих ліній, і тут багатство її засобів для відтворення всього, що вона бачить, стає невичерпним. Сітка, яка з дошки переходить із часом на папір, гарантує точність її руки.

Малювання – улюблене заняття всіх дітей, принаймні всіх тих, які бачать вдома папір і олівець. Але в цьому занятті вони залишаються безпорадними і тому кидають його, не досягнувши жодних завершених результатів. Коли ж їх у школі садять за те ж заняття, то воно рідко приваблює, завдяки невдалому попередньому досвіду. У Фребеля воно з перших майже прийомів перестає бути суто механічною справою. Дитина рахує клітинки. Вона накреслила п'ять ліній різної довжини, і в неї з'явилася фігура, візерунок, яким вона милується. Вона ті самі лінії накреслила в іншому порядку, і вийшла інша фігура. Вона накреслила їх поруч, і з'явилася третя, складена з двох перших, абсолютно правильна, як і її складові частини. Сам процес різного групування п'яти ліній представляє не тільки для дитини, але, мабуть, і для дорослого великий інтерес.

Папір служить для Фребеля невичерпним матеріалом для дитячих робіт. Він вчить їх складати фігури: ті знайомі фігури, якими нас забавляли в дитинстві і які змушували нас дивитися на ваших матерів, бабусь і тітоньок, як на дивовижних художників. Ці самі човники, півники, кофтинки тощо виходять із рук дітей, які водночас знайомляться з відносинами геометричних фігур квадратів до трикутників і навпаки.

Потім беремо той же папір і ножиці із закругленими кінцями – і дитина знову поринула у світ математичних фігур і витончених форм, де ті й інші

пов'язані нерозривними узами, де математичні фігури є основою і поясненням витончених форм, а витончені форми – застосуванням математичних фігур.

Потім, щоб зберегти всі ці вирізані форми, щоб рельєфніше показати їхні обриси, дітей навчають наклеювати їх так, щоб фігура, вирізана з кольорового паперу, з'являлася на білому тлі і навпаки.

Мабуть, найулюбленіше дитяче заняття – це паперове плетіння. Паперові смужки одного кольору вплітаються за допомогою довгої дерев'яної або плоскої металевої палички та тупої голки між смужок іншого кольору, не обрізаних на краях і таких, що представляють щось на зразок основи в тканині. Спочатку дитині даються широкі смужки, потім усе вужчі й вужчі. Спочатку вона плете найпростіший візерунок: раз нагору, раз униз і так далі, потім візерунки стають усе складнішими і водночас красивішими та різноманітнішими. Те, що ця робота розвиває кмітливість, вправляє рахункові здібності та смак дитини, доводиться тим, що діти досягають можливості самі складати нові візерунки. Результати плетіння надзвичайно тішать навіть найменших дітей.

З вузьких довгих дерев'яних дощечок діти переплітають різні фігури. Ця робота вимагає спритності, достатнього терпіння для того, щоб фігура не розпалася від найменшого дотику.

Одним із досить складних занять є проколювання. Діти за тією самою сіткою, за якою малюють на папері, проколюють різні малюнки. Це заняття вимагає великої уваги, розвиває точність зору і руки.

Фребель, який бажає, щоб зовнішні почуття і органи були слухняними слугами нашої волі та підкорювалися один одному, надає особливого значення цьому заняттю. Шкода, яку воно могло б завдати, напружуючи зір, усувається тим, що на нього відводять мало часу (у дитячих садах по дві півгодини на тиждень), і дозволяють виконувати його дітям лише за найвигідніших для очей умов.

Одне з найпривабливіших і найвитонченіших фребелівських занять – це ліплення з глини. Фребель спрощує і полегшує цю роботу, застосовуючи до неї

суворий закон послідовності. Він і тут виходить із найпростішої та досконалої форми кулі. Видозмінюючи за допомогою притискання, отримуємо іншу, близьку до неї (форму яблука, груші, конуса тощо). Катаючи кулю рукою по столу, ви отримуєте циліндричні форми. З кулі ж виходить куб і близькі до нього форми, а далі все залежить від фантазії дитини. Коли фігури висохнуть, їх покривають тонким шаром лаку, і вони набувають міцності та блиску. Отже, *діти самі виготовляють собі іграшки, які, звичайно, дорожчі для них за куплені.* Працюючи з глиною і переходячи від однієї форми до іншої, вони зближуються з поняттям про взаємний зв'язок, що існує між ними. Коли задуматися над змістом усіх цих робіт, то насамперед кидається в очі їхня суворість, класичність, якщо можна так висловитися, простота. Усюди матеріал найпростіший і в основі роботи простий математичний закон, а водночас яке різноманіття в різних застосуваннях цього закону! Хіба не повинна ця властивість занять діяти не тільки на мисленнєві здібності, але й на характер дитини, на її звички?

Дитині дається мало, і з цього «трохи» вона отримує справжнє джерело для своєї діяльності. Вона звикає, вичерпує цей матеріал повністю, не втомлюючись цим. Потім, починаючи завжди роботу, відповідну своїм силам, вона без втоми, але й не без певного зусилля волі завжди доводить її до кінця і з раннього віку вчиться цінувати насолоду, що приносить результат праці. Її терпіння вправляється поступово і міцніше.

Мені часто доводилося чути такі міркування з приводу фребелівських занять: «Якщо їхня мета полягає в розвитку терпіння, то чи не краще зайняти дитину якою-небудь практичною, корисною в домашньому побуті справою, яка водночас привчала б її до продуктивної праці»? Але я попросила б таких панів знайти домашнє заняття, яке б не було виключно механічним і не залишало б усі мисленнєві здібності в бездіяльності. Механічна робота, коли вона дає поживу думці, двічі благодатна. Коли ж вона не вправляє думку і дозволяє їй дрімати під монотонний рух руки або пальців, то вона, крім шкоди, нічого не приносить.

Візьміть яку завгодно домашню роботу: в'язання, шиття, товчіння цукру, мелення кави тощо. Чи можуть вони підживлювати думку? Більшість із них для дитини і сенсу не мають, як, наприклад, рукоділля. Як би ви не тлумачили дитині, що з розпочатого нею в'язання вийде панчоха (річ у найвищій мірі корисна), результат роботи не займатиме її доти, доки вона не помітить зародка п'ятки і її робота почне набувати певної форми. А до того часу вона буде безглуздо крутити спицями і розумово дрімати. А хіба мало її незграбним пальчиком треба витратити часу, щоб дійти до кінця і наочно переконатися у продуктивності та доцільності праці? Правда, ви розвинете в ній терпіння, але якого роду терпіння? Це не буде та дорогоцінна в усіх випадках життя якість, яка змушує переносити напруження і зусилля заради досягнення визначеної мети. Це не те терпіння, яке залежить від уміння підкоряти свої відчуття активній волі, а те терпіння, яке межує з інерцією і відоме в побуті під ім'ям «ослячого терпіння».

Ніколи я не повірю, щоб мала дитина сиділа над в'язанням або шиттям, захоплюючись метою своєї праці. *Дитина – людина, але вона людина в мініатюрі, і її сили мініатюрні. Їй слід давати цілі близькі, очевидні, наочні, давати постійні докази, що її робота просувається і мета ближче.* Коли вона плете, наприклад, то ці докази у неї постійно перед очима, вона нанизала третю смужку паперу і з радістю звертається до вас: «Дивись, тут хрестик вийшов!» Інтерес заняття постійно підтримується не вашими вмовленнями, що з її старання щось вийде, а її власними спостереженнями за ходом роботи. І тут треба знати міру.

Звернемося до того ж плетіння? Якщо ви дасте трирічній дитині вузькі смужки паперу, ви тим самим ускладнюєте сам механізм роботи і віддаляєте її остаточний результат. Таке заняття відштовхне дитину з першого ж прийому. Але дайте ви їй найбільше плетіння (щоб смужки були з палець завширшки), найтовщу голку, і вона прив'яжеться до заняття, воно принесе найсприятливіші плоди. І тоді чи розумно нав'язувати дитині наші переконання про користь ручної праці, та й узагалі добре застосовувати у справі виховання які б то не було

вузькі уявлення? Якщо ви будете наполегливо стверджувати, що все, що вона робить, повинно приносити безпосередню практичну користь. Якщо ви будете прищеплювати поки що невластивий дитячому віку світогляд, ви пригнічите свободу її творчих прагнень і зробите з неї зовсім не корисного практичного діяча, а вузького педанта, який буде позначати всі предмети та явища ярликами – корисний, даремний, і який, у справі користі, не буде бачити далі свого носа. Так ви будете обманювати її, бо, суворо кажучи, її діяльність не може приносити оточуючим справжньої практичної користі, а швидше буде заважати. Звичайно, у найбільш бідніших людей практична діяльність дитини виходить з необхідності, і, виростаючи з дійсного ґрунту, вона можливо, буде сприятливо діяти на неї. Хоча шкода від такої передчасної і часто не відповідної ні характеру, ні схильностям дитини праці, завжди буде перевищувати користь.

Усьому свій час і своє місце. У справі виховання це правило особливо важливе.

Переважання математичного елемента в усіх цих заняттях може здатися одностороннім при поверхових роздумах, але варто вникнути глибше в предмет, щоб відмовитися від цієї думки.

Справді: чим винен Фребель, що всі явища в нашому світі засновані на математичних законах? Візьміть будь-яку науку, будь-яке мистецтво, і ви всюди знайдете, що в основі лежать ці закони. Знання їх спрощує і осмислює будь-яку механічну діяльність. Щойно ви зрозуміли математичний закон, що лежить в основі цього явища або цієї роботи, ви зрозуміли всю сутність цього явища, цієї роботи. Тут, очевидно, винна природа, а не Фребель. У нього ці закони грають роль саме таких «пояснювачів» і всюди служать засобом, а не метою. Звичка відкривати всюди їхню присутність сприяє розвитку ясності, точності, логічності, стислості і швидкості розуміння, анітрохи не наділяючи мислення сухістю і однобічністю.

Сам спосіб засвоєння дітьми цих законів усуває шкоду, яку могло б завдати їм нав'язування абстрактних математичних істин. Загалом, уся повчальна сторона занять залежить від правильного, усвідомленого застосування їх.

Фребель і його послідовники постійно повторюють, що ця сторона дитячих занять має бути вивчена виховательками, а ніяк не дітьми, яким не треба давати нічого, що підходить під рубрику уроків, хоча б найнаочніших. Фребель, перелічуючи свої заняття, призводить їх у певну послідовність, сенс якої часто буває неправильно трактований. Деякі думають, що їх слід застосовувати одне за іншим, тобто коли дитина вивчить одне, спонукати братися за інше. Такий порядок неправильний. По-перше, дитина не вивчає ці види діяльності, вони замінюють їй ігри. По-друге, треба не розуміти природи дитини, щоб пропонувати їй одне й те саме заняття.

Система Фребеля вимагає, щоб дитина виконувала все, що може, все, що становить для неї інтерес і не перевищує її сил. Зрозуміло, що дворічного малюка не можна садити за плетіння, тоді як будівництво або конструювання вже можуть зацікавити його. У міру того, як дитина росте і розвивається, набір її занять також зростає, оскільки вона береться за нове, більш важке, не залишаючи старих справ, у яких продовжує вдосконалюватися.

Поступовість полягає ще й у тому, що одне й те саме заняття дитині пропонується спочатку в більш легкому вигляді, лише згодом поступово ускладнюючись.

Від легкого до складного – постійний девіз Фребеля.

III

Але чому Фребель не обмежився настановами матерям? Що спонукало його дистанціювати дітей від сім'ї і збирати їх на кілька годин у закладах, які він назвав «дитячими садами»?

Річ у тому, що у своїй системі Фребель не зупиняється на півдорозі, він послідовний до кінця. Одного разу визнавши загальні властивості людської

природи основою розумної системи виховання, він не випускає жодного з них із уваги.

Потреба людини в суспільстві собі подібних – одна з найвизначніших її властивостей.

Щоб не спотворити людину, необхідно з дитинства задовольняти цю потребу і задовольняти її повністю, а не наполовину. Кожен із нас шукає спілкування з людьми, рівними собі за інтелектуальним розвитком, за вихованням і навіть за суспільним становищем. Нерівність у тому чи тому відношенні завжди несприятливо позначається на обох сторонах.

Дітям необхідне оточення однолітків для того, щоб їхній розвиток йшов гармонійно. Сім'я не може цього у цілому забезпечити. Там дитина або завжди у компанії братів і сестер, які або старші за неї, або молодші, отже, все ж таки не рівні їй.

Батьки часто намагаються усунути цю незручність, підшукуючи їм товаришів – однолітків серед дітей своїх знайомих. Але ця мета рідко досягається повністю. По-перше, чим систематичніше і розумніше батьки виховують своїх дітей, тим важче їм буває знайти іншу сім'ю, куди б вони охоче відпускали їх. І не тому, що вони вважають чужих дітей зіпсованими, а просто тому, що в іншій сім'ї свої закони, свої порядки. Там дітям забороняють те, що вони дозволяють своїм і навпаки. Словом, там вся обстановка може збити з пантелику їхніх дітей. До того ж, відпускаючи дітей часто в гості, ви привчаєте їх до постійних розваг, до беззмістовного життя. Вони почнуть нудьгувати за заняттями, їх швидко буде тягнути з дому. З іншого боку, діти зазвичай напружують дорослих тієї сім'ї, яку вони відвідують. Уся обстановка сім'ї пристосована до числа її членів, і будь-яке порушення цього порядку, що часто повторюється, неприємно діє на душевний стан господарів. Для того, щоб товариство дітей нікому не заважало, необхідно і особливе просторе приміщення, і особлива загальна керівниця, яку заняття із зібраними дітьми не відволікали б від інших обов'язків, а навпаки становили б саме її спеціальну. професійну справу.

Окрім того, нечисленне зібрання дітей буває не завжди корисним для членів своєї родини. Діти постійно прагнуть наслідування. Маючи перед собою приклади поведінки одних і тих самих нечисленних друзів, вони копіюють їх і часто таким наслідуванням набувають поганих звичок і схильностей. Коли дітей багато, коли вони доцільно зайняті і перебувають під розумним наглядом, ця небезпека усувається. З двох дітей, які постійно разом грають, один часто внаслідок свого характеру або більш високого ступеня розвитку, здійснює владні дії над іншим і так розвиває в собі схильність до деспотизму, тоді як інший звикає підкорятися чужій волі і поступово втрачає всяку ініціативу, всяку самостійність. Слабких всюди і завжди більше, ніж сильних, а потім останні зустрічають опір у інстинктивному союзі перших.

Дитячий садок – це творіння Фребеля – поєднує в собі всі умови, необхідні для того, щоб, задовольняючи потреби дитини у спілкуванні з собі подібними, усунути ту шкоду, яку таке спілкування нерідко завдає дітям, завдяки тій вразливості та сприйнятливості, якими відрізняється їхній вік. Далі, кажучи про устрій дитячого садка, я докладніше зупинюся на цих умовах. Тепер же постараюся в кількох словах розвинути ту широку і гуманну думку, яку Фребель поклав в основу цих закладів.

Потреба людини в суспільстві закладена в основу її прогресу і чим далі, тим більше стає умовою її благополуччя. *Тільки об'єднуючи свої сили, здібності і діючи спільно та злагоджено, люди можуть домогтися того, щоб кожному з них жилося добре.* Це прагнення об'єднатися в суспільство з метою захищати себе від небезпек і гарантувати задоволення своїх потреб виявлялося в людях у найдавніші часи. Як заради блага всього людства, так і заради благополуччя окремих товариств і кожного з його членів, ми повинні виховувати людину як члена суспільства, і при тому такого члена, який би не відокремлював своїх цілей від інтересів суспільства, а завжди і в усьому поєднував би одне з іншим. Сім'я своєю обстановкою перешкоджає процвітанню особистого егоїзму, Але сімейне коло занадто тісне, і виняткове перебування в цьому колі розвиває інший егоїзм,

сімейний, який, мабуть, ще небезпечніший для суспільного благополуччя, ніж особистий. Небезпечніший він тому, що не зустрічає такого загального засудження, як особистий егоїзм, і часто навіть заохочується, як добродесність.

Людина може бути настільки захоплена потребами своєї родини, що не бере жодної участі у загальних справах, або ж ставиться до своїх громадських обов'язків виключно як до засобу реалізації власних інтересів. Така людина нерідко здобуває загальне визнання, як добрий сім'янин. Навіть вчинки, що явно шкодять суспільству і не знаходять підтримки перед судом громадської думки, якби мотивом їх був особистий егоїзм, змінюються, щойно таким мотивом є турбота про сім'ю.

Наскільки правильна чи неправильна суспільна думка в подібних ситуаціях, – не тут і не мені судити. Йдеться лише про те, що до цього часу таке ставлення мас до сімейного егоїзму є фактом безсумнівним. Отже, не зустрічаючи, подібно до особистого егоїзму, протидії з боку громадської думки, сімейний егоїзм становить небезпечного ворога для інтересів суспільства і всього людства і може слабшати лише в міру того, як люди будуть дедалі більше усвідомлювати свою спільну солідарність.

Як усі чесноти та вади, так і сімейний егоїзм або його антагоніст – звичка цікавитися явищами, що відбуваються за межами сімейного кола, і ставитися до них співчутливо – обидва розвиваються ще в дитинстві, залежно від того, яка з них знаходить визнання, наповнення та підтримку в оточуючій дитині обставині.

Запровадити в це оточення громадський елемент нарівні з сімейним і привести ці два елементи в рівновагу – такою ідеєю керувався Фребель, засновуючи свої «дитячі садки».

Першим мотивом, який спонукав Фребеля влаштувати такі заклади, було сформоване на практиці переконання, що сама школа не досягає своїх цілей, тому що учні, які вступають до школи, зовсім не підготовлені не тільки до навчання, але навіть просто до шкільної обстановки.

Необхідність систематичного, всебічного виховання маленької дитини, стала для нього ясною, як день. З тієї хвилини, як він усвідомив це, Фребель залишив свої заняття зі школярами і присвятив усю свою діяльність дітям дошкільного віку.

Цей вік він розділив на два: перший – коли дитина перебуває під материнською опікою та сімейного кола, і другий, названий ним віком дитячого садка (Kindergartenalter). Він починається з того дня, коли дитина вже усвідомлює своє «Я» і може говорити. Отримуючи дар слова, свого роду знаряддя обміну думками з ближніми, дитина стає членом суспільства таких же людей у мініатюрі, як вона сама. Цей вік настає для більшості дітей у три роки.

Кажучи взагалі, діти повинні проводити в дитячому садку 4 роки, від 3-х до 7-ми. У 7 років вони мають вступати до школи, і тільки тоді (на восьмому році) вони можуть повноцінно залучатися до навчальної діяльності на уроках.

Я постараюся представити читачеві устрій дитячого садка згідно з ідеєю Фребеля і розвинений в подробицях тими з його послідовників, які наполегливо продовжують подальшу розробку ідеї свого вчителя.

Назва «дитячий сад» має двояке значення: з одного боку, воно стосується зовнішнього його устрою, що вимагає, щоб діти проводили час переважно на відкритому повітрі, в саду, під безпосереднім впливом природи. З іншого боку, його сенс переносний. Це дає зрозуміти, що в цих закладах діти виховуються подібно до рослин, тобто що тут за ними доглядають, стежать і піклуються подібно до того, як добрий садівник дбає про рослини свого саду, забезпечуючи всім необхідним для їхнього правильного розвитку та усуваючи, по можливості, будь-який шкідливий для цього розвитку вплив.

Для облаштування «дитячого саду» необхідне просторе, добре провітрюване приміщення, що складається щонайменше з двох кімнат: однієї зали для ігор під час несприятливої погоди й іншої – «робочої кімнати», заставленої розграфленими столами та лавами або стільцями з обох боків кожного столу. Усі ці меблі повинні бути пристосовані до зросту дітей і до їхніх

сил так, щоб, у разі потреби, вони могли без зусиль переставляти її з місця на місце. У тому ж приміщенні має бути шафа для посібників, матеріалу для занять і закінчених дитячих робіт. При цьому приміщенні повинен бути сад або, принаймні, чистий двір, засаджений деревами, з альтанкою, у якій діти перебувають під час спеки та невеликого дощу. Також на території садку повинні бути невеличкі городи та клумби, на яких діти мали б можливість доглядати за квітами та іншими рослинами. У приміщенні садочку обов'язково має бути піаніно або інший якийсь музичний інструмент, під звуки якого діти могли б розучувати пісеньки.

Діти проводять у закладі 4 або 5 годин, які розподіляються протягом дня залежно від їх звичок і способу життя. У ці 4-5 годин діти беруть участь у фребелівських заняттях, слухають розповіді дитячої садівниці, розмовляють з нею про різні предмети, які вона показує їм або в натурі або на картинці, нарешті грають у загальні, так звані «рухливі ігри». Ці ігри супроводжуються пісеньками. Усі заняття та ігри організовуються так, щоб діти звикали до старанної праці, а не отримували до неї відрази. Єдиний засіб досягти такого результату – це узгоджувати діяльність з реальними силами дітей. Ці сили треба вправляти, але ніяк не напружувати надмірно.

Дитяча садівниця повинна так розподіляти заняття, щоб роботи, ігри, розповіді, змінюючи одне одного, підтримували у дітей веселощі, бадьорість духу та увагу до того, що вони роблять. Зрозуміло, що серед дітей, які відвідують дитячий сад, не може не виявитися різниці в розвитку і силах. У дошкільному віці не тільки рік життя приносить багато змін, а й часто кілька місяців. Не можна урівнювати дітей від 3-х до 7-ми років. Трирічна дитина, вступаючи до дитячого садка, часто не може провести пряму лінію в одну клітинку сітки, не може покласти перед собою дерев'яну паличку вертикально, не вміє відрізнити праву руку від лівої. Чи можна ставитися до неї так само, як до дитини, яка пробула рік, 2 або 3 у дитячому садку?

Розумна садівниця неодмінно розділить дітей на групи так, щоб груп для занять було більше, для ігор – менше. Одна садівниця ніяк не може задовільно вести справу, і особливо ігри. Їх необхідно дві, щоб розділити дітей на два відділення для ігор. Потім кожне відділення може розпадатися на групи під час різних занять. Керівниця кожного відділення розсаджує дітей за окремі столи, кожній групі дітей роздає окрему роботу і потім стежить за всіма по черзі, переходячи від одного столу до іншого. Такий прийом не заважає справі, а навіть сприятливо впливає на неї, оскільки гарантує захист дітей від надмірного втручання у їхні заняття, від обмеження їхньої творчої свободи.

Я вже говорила в загальних рисах про ручну працю дітей у дитячому садку. Мені залишається познайомити читача з іншими заняттями в цих закладах.

В область оповідань входить все, що доступно дитячому розумінню і стосується певної сторони духовного світу дитини. Розповідають їм народні та інші казки, обов'язково виключаючи те, що породжує почуття жаху, та марновірного страху, словом усього, чого не допускає здорова педагогіка.

Священна історія (Біблія) не розповідається в дитячому садку в повному обсязі. Відбувається лише ознайомлення із окремими епізодами, які представляються дітям у найбільш наочній формі (за допомогою картин) з нагоди якогось свята, чимось важливого для дітей та зрозумілого їм.

Відокремлювати бесіди від розповідей, строго кажучи, не слід, бо у розумної садівниці будь-яка бесіда може дати привід до розповіді і будь-яка розповідь може перейти в бесіду.

Предметом бесід служать картини, тварини (тварини або опудала), рослини та їхні окремі частини, неживі предмети, з якими діти постійно мають справу в дитячому садку, як, наприклад, м'ячі, грифельні дошки, олівці, кольоровий папір тощо.

Знайомлячи дітей з новим видом діяльності, з новою грою, запрошуючи їх повторювати за собою слова нової пісеньки, хороша дитяча садівниця завжди

зможе завести з приводу всього цього бесіду, яка пожвавить і зробить привабливішим навіть сухе заняття, як, наприклад, заучування текстів пісень.

Трудові дії в саду навесні та влітку не тільки корисні для дітей, вони подобаються їм. Дитяча садівниця повинна дбати про те, щоб не перетворити справи по догляду за рослинами на просте копання у землі та поливання. Діти повинні знати назву оброблюваних ними рослин, вміти відрізнити їх одне від одного не тільки за квітами, але й за листям, корінням, плодами. Слід ознайомити їх з тим, яка рослина потребує частішого поливу, коли саме краще це робити, яку користь чи шкоду можуть принести людині деякі з них. Словом, вирощена дитиною рослина, має бути їхнім добрим знайомим і подібно до того, як знайомство і дружба формуються поступово, так і відомості про рослини за допомогою досвіду накопичуються поступово, і, узагальнюючись, стають певним, цілісним і ясним уявленням про кожен з рослин.

Дуже важливими елементами дитячого садка є «рухливі ігри» та нерозривно пов'язані з ними спів і ритм. Головне завдання гри дитячого садка – це реалізація властивої дитині потреби у русі. Ця потреба, поряд із їжею, питтям і сном, є однією з найнагальніших у дитинстві. У дитячому садку вона знаходить повне задоволення, але Фребель, тримаючи в полі уваги ідею гармонійного розвитку, постійно дбає про те, щоб фізичні та розумові вправи по можливості з'єднувалися в одне ціле, надаючи одне одному сенс і пожвавлення. Ці ігри мають служити одночасно розумовою та фізичною гімнастикою для дітей. Вони розвивають спритність, гнучкість кінцівок, швидкість і грацію рухів. З іншого боку, вони впливають на їхню кмітливість, розсудливість та почуття порядку. Вони розвивають звичку до дружніх дій.

Кожна гра має свої обов'язкові для виконання правила, і кожен із гравців виконує свою роль. Якщо один із них помиляється, то вся гра може зіпсуватися. У цих іграх діти вчать підкоряти свою волю необхідності чи законним бажанням більшості товаришів, словом, діяти завжди дружно і заодно – це якість дорогоцінна в людях як членах суспільства. Спів під час цих ігор є цілком

природним. Усі діти люблять співати, і цю потребу треба не тільки задовольняти, але й використовувати її для розвитку голосу і слуху, для пошвавлення ігор. Дуже значним засобом для такого пошвавлення є такт. Потяг до ритмічних рухів і звуків властивий людській природі і його задоволення благотворно діє на душевний стан дітей. Такт оживляє млявих, підганяє повільних, пом'якшує пориви надто запальних і швидких дітей, надає бадьорості сором'язливим. У такт вся маленька громада діє впевненіше, веселіше, дружніше. Педагогічне значення ритмічних рухів тепер поступово визнається школою.

З тактом тісно пов'язане крокування, що входить до розряду рухливих ігор дитячого садка. Дехто протестує проти таких дій, називаючи її «солдатчиною». Але якщо солдатів вчать крокувати, то це не означає, що тільки їх одних і слід вчити цьому. Використовуючи у роботі з дітьми ці прийоми, немає нагальної потреби запроваджувати військову дисципліну. Діти надзвичайно охоче шикуються та перешиковуються під звуки веселої пісеньки.

Доля дитячого садка знаходиться цілком у руках дитячих садівниць. Дитяча садівниця, яка чітко усвідомила фребелівські ідеї у всій її повноті, може принести величезну користь довіреним їй дітям. Але, якщо вона знайома лише з прийомами, рекомендованими Фребелем, якщо філософський зміст цих прийомів для неї незрозумілий, вона може спотворити справу, за яку взялася. *Найнедосвідченіший учитель не може завдати стільки шкоди, як нерозвинена дитяча садівниця, тому що остання має справу з дітьми надто ніжнього віку.* Нерозвинену садівницю врятує іноді лише любов до дітей і поєднаний з нею такт, той такт, який недосвідченим і несвідомим матерям допомагає іноді вибиратися на правильний шлях у справі виховання дітей. Але, по-перше, таких люблячих душ небагато, а по-друге, недоречно діяти навмання у такій справі, для якої існують точні, відкриті наукою закони.

У наступному розділі, кажучи про враження, винесені мною з відвідування німецьких дитячих садків, я сподіваюся представити читачеві більш рельєфну і

докладну картину дитячого садка та вказати на ті помилки, які роблять люди, що застосовують на практиці фребелівські ідеї, не розуміючи їх повністю.

Бобровська С.Л. «Сутність системи Фребеля та її застосування в деяких дитячих садках Німеччини (з дорожніх нотаток)». Видання дитячої педагогічної бібліотеки. Типографія Грачова на Пречистих воротах, 1872, с. 1-31

**«ДИТЯ І СВІТ.
24 ТЕМИ, РОЗРОБЛЕНІ ДЛЯ ДИТЯЧОГО САДКА
І ШКОЛИ ГЕРТРУДОЮ ПАППЕНГЕЙМ
ТА ІНШИМИ ДИТЯЧИМИ САДІВНИЦЯМИ» (автор невідомий)**

Передмова

Ми хочемо розповісти в цій книжці про щасливі, сповнені глибокого значення години, що їх проводять діти в дитячому садку.

Якимось новим чужим світом є спершу для дитини дитячий садочок, де вона мусить звикнути дивитися на себе, як на рівноправного члена маленького суспільства. Але мине небагато часу і дитина полюбить дитячий садок – цю «велику дитячу», яка є для неї невичерпним джерелом щастя. Разом із розширеним колом товаришів зростають права та обов'язки дитини, розширюється коло інтересів. Уже в дитячому садку маленький громадянин вчиться, як ставитися до людей, до природи, до Бога, тобто того, у чому Фребель бачив мету виховання.

Дитячий садок, цей маленький світ, що є відображенням великого світу, наповнює дитяче життя змістом, який цілком відповідає ступеню розвитку дитини. Вправляючи свої фізичні та душевні сили, дитина розширює коло своїх уявлень. Але поряд із безліччю вражень, які дає дитині сучасне життя, необхідно, на нашу думку, прагнути до об'єднання цих вражень для того, щоб дитина могла розібратися в цьому великому світі, який видається їй таким хаотичним.

Дитячий садок має прагнути до того, щоб об'єднати дитячі уявлення та пов'язати життєві враження дітей з різноманітними видами діяльності та іграми.

Зібрані в цій книзі розроблені теми були надруковані в різний час у журналі «Дитячий садок» (Kindergarden). Ці теми взяті з практики дитячого садка і записані так, як вони проводилися в кожному окремому випадку. Деякі теми вичерпувалися за кілька днів, інші давали матеріал для занять протягом цілих тижнів.

Усі ці теми можуть легко бути проведені в інших дитячих садках, у сім'ї та в школі. Необхідно тільки узгодити їх із цими умовами. Темами бесід у дитячому садку слід вибирати лише ті явища природи, тих тварин, птахів, ті квіти, які дитина може безпосередньо спостерігати в природі. Хто, наприклад, не має можливості показати дітям виноградник, вулик, той нехай обирає інші

теми з життя природи чи людей – адже світ такий великий і багатий! Треба уникати того, що дитина не може побачити вдома, на вулиці, в саду, в полі, в лісі.

На наш погляд, слід викреслити з життя дитини дошкільного віку предметні уроки, що стосуються окремих, вихоплених з їхнього природного зв'язку предметів, а також бесіди за картинами, які все ще практикують у деяких дитячих садочках. Не книга, не мистецтво – саме життя має вчити дитину.

Здорова дитина завжди діяльна, а тому найкращий виховний засіб дитячий садок вбачає у праці, що відповідає розвитку дитини. Спостереження природи і праця зливаються в одне гармонійне ціле. «Наочність є основою всякого знання», – каже Песталоцці. «Те, що людина прагне зобразити, вона починає розуміти», – додає Фребель.

Нехай же ця книжка, що вийшла з дитячого садка, проникне в більш широке коло, у сім'ю і школу, і переконає кожного в законності дитячого прагнення до діяльності та важливості відповідних цій потребі видів занять дитячого садка.

Тільки за допомогою самодіяльності дитина здійснює перехід зі свого маленького світу у великий світ, що її оточує.

Гертруда Паппенгейм. Червень 1909.

ЗМІСТ

ВЕСНА.

1. Весна йде
2. Гніздечко
3. Насінина
4. Наше вишневе дерево
5. Вода
6. Наш каштан

ЛІТО

1. Наші кури
2. Гусениця, лялечка, метелик
3. Троянда

4. Наша коза

5. Бджоли

6. Хліб

ОСІНЬ

1. Вітер

2. Павук та інші комахи

3. Наш виноградник

4. Колесо

5. Кінь

6. Рука

ЗИМА

1. Сніг

2. Життя ремісника

3. Ялинка

4. Рідний дім

5. Годинник

6. Наша вулиця

ВЕСНА

Весна йде!

Наш дитячий садок розміщується на нижньому поверсі. Навколо стоять чотириповерхові будинки, і тому сонячні промені, на жаль, рідко потрапляють взимку в наші вікна. Тим більша радість, коли в лютому перший сонячний промінчик зазирає в кімнату. Веселими вигуками зустрічають його діти і вітають пісенькою. Щодня діти чекають цього променя – першого привіту весни, що наближається.

Радісно вони зустрічають ласкаве сонечко, що дає всьому життя. Нам, дорослим, стає зрозуміліше, що люди колишніх часів після довгої зимової ночі поклонялися сонцю, як божеству, і влаштовували на його честь свята. Адже і тепер ми чинимо так само.

«Хутчіш, діти, витремо шибки і будемо ловити сонячні промені!». І починається весела гра. Хто не знає, з яким задоволенням діти дмуть на порошок в косих сонячних променях, пробують схопити їх, пускають сонячних зайчиків, яких намагаються прикрити й утримати ручками, фартухами і навіть усім тілом!

Сонце-чарівник. Хіба ви не помічаєте, яким яскравим робиться все, що досі було блідим і непомітним: склянка для квітів, термометр і крапелька води, що залишилася там.

«І цікаве ж сонце! Помітили ви, як воно заглядає в усі куточки? Чи добре скрізь підметено? Швидше принеси щітку, Лінхене».

Сонячна смуга на стіні з кожним днем ставала дедалі більшою. «Коли вона з'явилася? Та зараз після сніданку. Сьогодні вона з'являється раніше – ми ще сидимо за столом, і подивіться, яка вона стала широка». Другого дня вона заважає нам уже під час роботи. Хто може бути старанним, коли сонячний промінь танцює по роботі? Тепер ми вже знаємо, що з кожним днем смуга стає все ширшою, з'являється все раніше, і скоро наш друг-сонце стане нашим постійним гостем. Якщо ми відзначатимемо на стіні, коли на ній з'являється сонце і до якого місця воно доходить, то в нас буде справжній сонячний годинник. Але найвеселіше – це влаштувати на стіні тіньові картини: ось зайчик, ось страшний крокодил, ось негр і скільки ще інших фігур. «А ось цей портрет я впізнаю: адже це наш Гензель із кирпатим носиком». Усі діти знаходять схожість і сміються. Живо підставляється аркуш білого паперу, обводиться контур, і портрет готовий.

Сьогодні діти наповнили піском горіхові шкарлупки і посіяли в них насіння. Кожен із ложечки полив свою шкарлупку і поставив до вікна на сонце. Не встигли вони постояти там, як діти стали вже відшукувати зелені паростки, а одна дівчинка з багатою уявою побачила блакитні квіточки – такою великою є їхня віра в чудесну силу сонця.

Ми стежимо за сонцем увесь день, коли воно рано вранці, наче червона куля, визирає зліва з туману, коли вдень воно стоїть високо над нами й так яскраво, що на нього можна дивитися тільки через темне скло, і ввечері, коли воно зникає праворуч, після того, як позолотить вікна й хрест на ближній церкві.

Сонце стало центром усіх дитячих інтересів: ми розфарбовуємо й вишиваємо його і без нього не обходиться жоден дитячий малюнок. Воно стало нашим найкращим другом. Ми охоче слухаємо розповіді про сонячні промені, і якими зрозумілими стають тепер для нас в історії створення світу слова «Хай буде світло».

А що ж відбувається в саду? Зимова картина зовсім ожила і наша снігова баба навіть втратила голову від подиву. Розтанув увесь лід, там і тут визирають зелені паростки, і скоро бруньки розгорнуться в новій весняній красі.

Сонце вабить нас у сад, і сьогодні ми можемо «по-справжньому» увійти туди, оскільки тепер зовсім сухо. Немає більше ні снігу, ні калюж: сонце все розтопило і висушило. Сьогодні ми можемо попросити сонце висушити наші глиняні роботи, що зазвичай робить піч. Сонце напевно може зробити це так само добре, бо сьогодні воно так сильно гріє, що можна виходити без пальто. Із задоволенням слухають діти розповідь про те, «як сперечалися вітер і сонце».

Діти граються і ніжаться на весняному сонечку, як маленькі кішечки.

Як обережно обходять вони кожену травичку, що трапляється на дорозі!

«Погляньте, діти, що це там під парканом? Чи не забуло сонце розтопити останні сніжинки? Ні, це пролісок!» Восени ми з садівником посадили цибулини. Майже всі діти забули про них, і лише дехто слідкував останній тиждень за їхнім ростом. І ось перша квітка зацвіла. Як гарно висить вона на зеленому стеблі, наче справжній дзвіночок.

Зелений і білий! Чому вона такого кольору? Одного разу зима і весна сперечалися, чия вона, і кожен міцно тримав її і не хотів віддавати іншому (так ідеться в казці), тому-то в неї колір зими і колір весни.

Молодші діти нанизують ланцюжки із соломи та білих і зелених папірців, роблять плетінки зеленого з білим. Старші фарбами малюють три білі пелюстки на зеленому стеблі. Пролісок можна ще викласти і наклеїти з розколотої білої квасолі, половинки зеленої горошини і зеленої палички. Спритніші діти вирізають квітку з паперу або складають з окремих частин. Хтось непомітно поставив нам на вікно букетик пролісків. Це наштовхує нас на думку ліпити квітковий вазон і виготовити кошик.

Щодня ми ходимо в сад і стежимо, чи не розпустилися нові проліски.

У саду розпускаються все нові квіти, жовті крокуси, червоні тюльпани, блакитні проліски. Яке гарне їхнє забарвлення! Ми старанно робимо жовті, червоні та сині м'ячики, ланцюжки, плетінки тощо, займаємося малюванням, вирізанням, вишиванням, викладанням кольорових табличок і згинанням, дотримуючись принципу «від природи до мистецтва».

На столі з піском ми зображуємо наш сад. Паркан ми робимо з кубиків, а на грядки саджаємо квіти з різнокольорового паперу.

З'явилися й інші вісники весни. У саду весело щебечуть пташки. Ось летить горобець із соломинкою в дзьобі й засовує її в щілину під дахом. Ми знаємо, що він влаштовує собі там гніздечко. У нашому саду неможливо спостерігати, як будують гнізда інші птахи, бо шум сусідньої фабрики лякає всіх наших маленьких друзів. Навіть дрізд, який раніше частіше прилітав до нас, тепер свистить тільки здалеку. Доводиться задовольнятися тим малим, що діти можуть дізнатися про життя птахів на прогулянках та за картинками.

Ми знайшли гніздо зяблика, у якому діти із задоволенням побачили мох, кінський волос і пір'я. Ми прикріпили його в кутку саду на кущі й поклали туди справжніх яєчок птахів. Бідні міські діти хоча б частково могли в такий спосіб уявити собі життя птаха навесні. Що не вдалося спостерігати насправді, то по можливості можливо було з'ясовано розповідями та іграми, ліпленням і малюванням птахів і гнізда.

Усе пережите за останній час закінчується святом на честь весни. Якщо погода погана, ми в кімнаті влаштуємо стіл із квітами, букетами, гніздами і птахами. Набагато краще, якщо можна влаштувати весняне свято просто неба. Ми розучуємо весняну пісню з грою, і кожна дитина забирає додому що-небудь на пам'ять про свято весни: весняну квітку або сірникову коробочку, у якій посіяно корм для птахів, або що-небудь інше. Серед вузьких вулиць великого міста в нас теж створюється весняний настрій, і ми вдячні за те мале, що можемо спостерігати в нашому саду з життя природи.

У доступній формі можна передати дітям розповідь про створення світу. Із задоволенням слухають вони, як їм зрозумілі ці чудеса, і як ясно уявляють вони собі Бога як першоджерело всякого життя!

G. P., 1905 p.

Гніздечко

Високо на дереві ми помітили гніздечко, і діти з цікавістю дивляться вгору, чи є в ньому пташенята. Ні, ще надто рано, птахи ще в теплих краях, але якщо сонце й надалі так грітиме, то незабаром з кожної гілки лунатиме пташине щебетання. Ми багато говоримо про гнізда, адже всім траплялося бачити гніздо, і кожному хочеться розповісти про це.

Скільки інтересу і розуміння висловлюють діти до цієї теми. Вони самі ще схожі на пташок, які сидять у теплому гніздечку під захистом батька та матері. Ми звертаємо увагу дітей на те, що всі тварини люблять своїх дітей і піклуються про них. Діти бачать ніжну турботу старших пташок про пташенят, чують розповіді про це, і любов до живих істот дедалі сильніше наповнює їхні серця. Недарма Фребель надає такого виховного значення спостереженням дітей за пташиними гніздечками.

Коли птахи облаштовують гнізда? Коли настає весна, коли сонце сильніше гріє, листя і бруньки розпускаються, і квіти витягують свої голівки з чорної землі.

Малювання: картина весни: сонце, зграї птахів, що прилітають, струмок і маленькі, строкаті квіти.

Плетіння: рамка до весняної картини.

Викладання паличок: та сама картина.

Згинання паперу: птах.

Розповісти про шпаків, які прилітають перші, про радість, з якою їх зустрічають, і як вони влаштовуються.

Відповідні темі пісні та ігри.

Де птахи облаштовують свої гнізда? Кожна в'є своє гніздо там, де знаходить усе, що їй потрібно. Жайворонки – у полі, лелека – на даху комори, шпак зазвичай у шпаківні, яку побудували люди, ластівка – під дахом, горобець – теж між балками даху, дятел – у лісі, бо він харчується комахами, соловей – у густих кущах. А де ж, дітки, ваше гніздечко? Хто так затишно влаштував його? У багатьох дітей немає матері чи батька і чужі добрі люди піклуються про них.

Розповіді: про осиротілих пташенят, про голуб'ятник, про зозулю, яка кладе яйця в чужі гнізда, про те, як горобець потрапив у гніздо ластівки.

Ігри та пісні, що відповідають темі.

Вишивання: шпаківня, гілки, з гніздом на них.

Будівництво: паркан, будинок, дерево.

Згинання з паперу: комора, підмалювати гніздо ластівки.

Викладання паличок: будинок, мушля нагадує гніздо. Дерево з гніздом лелеки або іншого птаха.

Ліплення: гніздо з яєчками, покласти в нього шматочки вовняних ниток.

Плетіння з паперу: 1 вгору, 1 вниз, як у гнізді.

Малювання олівцем і фарбами: гніздо.

Виколювання: шпаківня.

Із сірникових коробок зробити будиночки і приліпити глиняні гнізда.

Треба охороняти гнізда від котів і самим не спустошувати їх.

Як птахи облаштовують свої гнізда? Ластівки приносять у дзьобі глину і ніжками приліплюють її до стіни. Зовні гніздо гладеньке, зсередини дбайливо викладене пір'їнками. Шпак із задоволенням користується приготованим для

нього ящиком. Він досить недбало влаштовується в ньому: раз, два, три – і готово! Горобець теж не акуратний: нитки й солома стирчать із його гнізда. Зозуля живе в чужих гніздах. Голуби кладуть яйця просто на підлогу голуб'ятника. Лелеці потрібне велике гніздо, і він спритно влаштовує його з хмизу, старих ганчірок і пір'я. Жайворонок риє собі в землі ямку і вистилає її травою. Малинівка в'є дуже легке гніздечко в кущах і на огорожах. Так кожен птах влаштовує гніздо по-своєму.

Розповіді до теми: гніздо зі стружок і ниток (збирати всі ниточки для пташиних гніздечок).

Споруда: голуб'ятник, курник.

Викладання паличок: паркан, дерева, будинок.

Можна розповісти про те, як птахи виховують пташенят, як вчать їх літати.

Як приємно, коли діти з таємничим виглядом приходять розповідати, що вони бачили в себе вдома в саду, як вони відігнали кішку від гнізда, і як батько високо підняв їх, щоб вони подивилися на яйця в гніздечку. Вони напевно дивилися, затамувавши подих від задоволення і боячись злякати боязку пташку.

«Слабкі й безпорадні маленькі тварини завжди викликають співчуття дитини», – каже Фребель у своїх «Материнських і пестливих піснях».

Gertrud Lundehn, 1907 р.

Насіння

Пробудження природи викликає в нас бажання якомога ближче познайомитися з чудовими явищами, що відбуваються навколо нас. Весь наш інтерес зосереджується в насінні. Діти дізнаються, які таємничі перетворення відбуваються з маленьким, твердим насінням. Учора ми взяли в кухні гороху, квасолі та чечевиці, щоб ближче познайомитися з ними. Дотепер ми бачили їх тільки в супі. При цьому трапилася маленька пригода. Діти ненавмисно розсипали все насіння. Довелося його підбирати й розібрати за сортами.

Пам'ятаєте, діти, як Попелюшка мала чистити горох і сочевицю, коли їй допомагали голуби? Тут працюють двадцять дитячих ручок, і біду скоро виправлять.

Ми кладемо горох в одне місце, квасолу в інше, чечевицю в третє. Найважче впоратися з горохом, він такий круглий, що весь час котиться. Квасоля схожа на маленькі яєчка, а сочевиця на гудзики. Але ось робота закінчена, і в нагороду розповідають казку про Попелюшку, яку діти слухають сьогодні з особливим інтересом.

Кожен ліпить собі з глини чашечку і забирає з горохом, квасолею і сочевицею, щоб посіяти їх у себе вдома. Скільки задоволення приносить дітям догляд за рослинами! З яким інтересом розповідають вони згодом про те, що раніше зійшло, як високо піднялася квасоля тощо!

Казка про Попелюшку ще довго дає нам матеріал для занять та ігор.

Наше насіння тверде, у ньому не помітно жодних ознак життя. Щоб викликати його, треба дати йому напитися води. Діти навіть знаходять на насінні ротки, якими воно може пити. Ми наливаємо на насіння води і залишаємо його до наступного дня біля теплої печі.

На пам'ять про нашу роботу ми відриваємо аркуш із календаря, малюємо по краях горох, квасолу та сочевицю і прикріплюємо у вигляді прапорця до чашки з насінням.

Що це зробилося з нашими горошинами на другий день? Які вони товсті! Їх ледве можна впізнати, так вони змінилися з учорашнього дня. (Ми знову малюємо їх на аркуші календаря такими, як вони виглядають тепер). А куди ж поділася вся вода з чашки?

«Діти, якщо ви будете добре їсти й пити, ви теж скоро будете великими». (Хороші результати цього навіювання даються ознаки вже за обідом).

Що ж буде з насінням завтра? «Дивіться, одне пропало; а ось і ще одне!» Так, діти, насіння багато пило і стало таким товстим, що його платтячка стали йому тісними. «Мені теж стало тісним моє торішнє плаття, і його довелося

віддати сестрі». Та вам можна пошити нову сукню, коли стара розірветься, а насінню не можна. Подивіться, які смішні білі хвостики з'явилися в них.

Сьогодні їх дуже легко малювати: спочатку кружечок, а після кривий хвостик. Тепер паросток, який дрімав у насініні, прокинувся. Від води й тепла він став таким сильним, що розламав своє ліжечко. Насіння розламалося якраз по шву. Ми кладемо проросле насіння на шматочки тканини в бляшаних коробках і ставимо на сонце. Діти щодня стежать, як збільшується паросток, як з'являються корінці та перші листочки.

Частину рослин ми висаджуємо в землю, щоб вони мали більше їжі, а кілька залишаємо на клаптику тканини, щоб спостерігати за ними. До вазонів діти прикріплюють прапорці, на яких малювали, скільки і яке насіння посаджено.

У заняттях та іграх ми зображуємо все, що стосується нашого насіння: наприклад, голубів на вулиці та на даху, сонце, вікно, кошики та коробочки для різного насіння. Ми наповнюємо землею і насінням вазончики з глини або з яєчної шкаралупи, яку встановлюємо за допомогою глини і паличок.

У такий спосіб ми спостерігаємо з дітьми проростання насіння гороху, квасолі, сочевиці, ріпи, вівса, ялинки, каштана, жолудів, горіха, лимона, яблука, груші, сливи та іншого насіння, яке принесли діти. Скільки цікавого нам вдалося побачити! Наприклад, насіння ялинки за найменшого вітерця все хотіло полетіти на своїх крильцях, доки, нарешті, його не стало утримувати коріння. Коли після багатьох тижнів проріс і розколовся великий волоський горіх, увесь світ здався дітям таким живим, що вони запропонували посадити в землю камінчики і все, що ще опинилося в цей час у їхніх кишнях.

Отже, наш «зимовий сад» дав нам багато радості в той час, коли ще не можна було сіяти насіння у справжньому саду.

Тим часом настав час готувати в саду загальні грядки (крім цього, у кожної дитини є своя маленька ділянка землі). За допомогою садівника було скопано землю. Діти самі привезли з корівника гній і стали старанно очищати ґрунт від каменів, щоб корінцям було легко рости.

Нам доводиться працювати лопатою і граблями. Селянин повинен робити ту саму роботу плугом і бороною, як це намальовано на картинці. Як зрозуміла вона для нас тепер! Ми майструємо садові та землеробські інструменти з паличок, картону та глини.

Ми сіємо на своїх грядках насіння якомога різноманітніших рослин: стручкових, зернових, редиски, буряка, квітів тощо.

Як не старалися діти, багато насіння впало на дороги й було розтоптане та з'їдене птахами, іншим завадили вирости бур'ян і каміння, але ми сподіваємося, що більша частина виросте вдало, як і торік. Щедрий врожай винагородить наші труди. Тільки б дав Господь дощику і сонця.

G. P., 1905 p.

Наше вишневе дерево

1. Квітка вишні (квітучі гілочка)

Щоденне спостереження дітей за нашим вишневим деревом послужило приводом для цієї бесіди.

Оскільки сьогодні йде дощ, і нам не можна гуляти, то сад шле вам свій привіт і ще ось це. Що це? «Квітка». Тільки одна? Ні, багато квіточок. Як же називається дерево, що вбралося в таке гарне весняне вбрання, ви, напевно, відгадаєте, коли я покажу вам ось це (зрілі вишні на гілці)? Навіть у тому випадку, якщо діти мають можливість спостерігати дерево в різні пори року, це зіставлення окремо сприйнятих вражень буде корисним. «Це вишневе дерево». Яке гарне на ньому вбрання. Ще не так давно вишневе дерево було майже таким же білим як зараз. «Це був сніг, але він розтанув». А тепер замість снігу білі квіти. Тихо було в саду, коли сніжинки лежали на гілках дерев, ніхто не приходив у гості до дерев. Зате тепер, коли вишневе дерево вбралося у своє весняне вбрання, часто прилітає до нього хтось, кружляє біля нього і співає весняну пісеньку... з-з-з. Хто це так дзижчить? Бджілка. Що це так гарно тут пахне, думає собі бджілка. Відпочину тут трохи. Підлетіла бджілка зовсім близько до білих квітів

і почула, як вони прошепотіли їй: «Люба бджілка, ми дамо тобі меду». Ось це добре, подумала бджілка, я люблю мед, і вона вповзла в саму середину маленької білої квітки, у глибині якої знайшла крапельку меду. «А мед смачний?», – запитують діти. «Звичайно, і вам усім хотілося б бути бджілками та ласувати медом. А тепер нехай хто-небудь, хто вміє прямо стояти, буде вишневим деревом із цією гарною квітучою гілкою в руках, а всі інші діти лежатимуть і дзижчатимуть, як бджілки. За моїм знаком одна бджілка за іншою тихенько підбігатиме й обережно просовуватиме свій пальчик у квітку, як це робить бджілка. Чуєте, як дерево тихенько кличе: «Мила бджілка, йди до мене, я дам тобі меду». (Зображення дітьми того, що вони спостерігали в природі, викликає в них велику радість і спонукає їх до уважного ставлення до життя комах). «Мій палець став жовтим. Подивися-но що це?», – вигукує дитина. «Це жовтий пил із квіточки». (Квітковий пил знайомий дітям, бо люблять вони нюхати лілію або тюльпани, щоб потім показувати всім жовтий кінчик носа). Коли бджілка виповзає з квітки, її ніжки такі ж жовті, як кінчики ваших пальців зараз. «Я бачив таку бджілку, на ній були жовті панчішки». «Абсолютно правильно, у своїх жовтих панчохах летить бджілка все далі і, нарешті, прилітає додому. Маленькі білі квіточки на дереві дивляться їй услід і думають, якби й ми могли так літати, як це має бути добре! Тільки-но вони це подумали, як прилетів хтось без крил, що вміє шуміти, свистіти, так що його чути здалеку». «Це вітер», – припускають діти. Крикнув вітер квіточкам: «Швидше, швидше, давайте танцювати». Став вітер сильно дмухати і гілки захиталися. (Ганс надуває щічки, намагаючись наслідувати вітер). «Вам усім тепер мабуть хочеться бути вітром і змусити танцювати квіточки на моїй гілці, але перш ніж осиплються білі пелюстки, ще раз гарненько подивіться на них і порахуйте пелюстки однієї квіточки». Діти відповідають: «1, 2, 3, 4, 5 пелюсток на кожній квітці. Стільки, скільки пальців на моїй руці». «Порахуйте-но ваші пальці. Якщо ми тепер піднімемо наші руки, то це буде велике дерево, вкрите квітами. А ось і вітер, заколисав він гілочки, і одна пелюстка падає за іншою, наче сніжинки».

Цим закінчується перша частина бесіди, що дає багатий матеріал для задоволення дитячої потреби у творчості.

Дітям можна запропонувати приблизно такі заняття.

Для молодшої групи зображення квіточки вишні за допомогою мушлі і паличок або половинок білих бобів. Складання ланцюжків із соломи та паперових листочків зеленого кольору. Для старшої групи малювання п'яти пелюсток із білого паперу, наклеювання їхніх стебелець. Гілку і листочки домальовують кольоровими олівцями.

Усі ці фребелівські заняття є основою для подальшого знайомства з мистецтвом.

2. Дозрівання вишні

«Подивіться-но діти, що зробив вітер. Немає більше квіточок на нашому вишневому дереві, залишилися лише одні тоненькі ниточки. Немов пензлики. Та зовсім як мій пензлик для фарб. Подивіться, що він нам зараз намалює». (На дошці малюється фарбами або кольоровою крейдою вишнева гілка, малюнок найпримітивніший – кілька листочків, квітів і стебельця з опалими пелюстками). Той, хто уважно розгляне такий маленький пензлик на моїй гілці (справжній), той побачить, що на ньому щось сидить. Маленька зелена голівка. Вітер забрав її білий капелюх. Ще раз налетів вітер і забрав із голівки всі її волосинки. «Що буде зі мною», – думає маленька голівка. «Я скажу тобі, що з тобою буде», – ласкаво сказало йому сонечко. «Ти виростеш, у тебе буде гарне червоне платтячко, і всі будуть любити тебе. Дощик гарненько виміє тебе, а я висушу, дивись, лише сиди спокійно. Маленькі голівки послухалися сонечка і з кожним днем ставали все більшими і більшими». (Діти малюють на дошці зелену вишню, а потім ту саму вишню все більшого і більшого розміру). Набридло вишенькам сидіти на одному місці. Одна з них усе крутилася на всі боки, поки не впала з дерева. Повернутися до своїх сестер на дерево вона вже не могла, нудно їй стало самій. На щастя, до дерева підбіг маленький Ганс, побачивши зелену вишню, він швидко підняв її і вже підніс до рота, але його розсудлива старша сестричка

Лотхен зупинила його: «Не можна, Гансе, це зелена вишня». (Малюнок на дошці або ще краще справжня зелена вишня, діти хором кажуть: ця вишня зелена).

Ганс почав грати вишенькою, її можна катати як кульку, вона кругла. Усі діти повторюють, що вишня кругла.

А що ж стало з іншими вишнями на дереві? Щодня до них приходило сонечко і говорило їм сидіти рівненько, я красиво розмалюю вас. Нарешті, нові платтячка вишеньок готові. «Подивіться-но, якого кольору це платтячко? Воно червоне. «А я жовта з червоною щічкою, а я зовсім чорна». Абсолютно правильно, діти. Сонечко розфарбовує вишні в різні кольори, але всі вишеньки одного дерева завжди вбрані однаково, точно сестри. Якого кольору ця вишня? Ця вишня червона. Пам'ятаєте, діти, що було на пальці Марінхен, коли я виймала її колючку. Кров такого ж кольору, як і вишня. Вишня червона, як кров. І смачна, – додає Фріц. За сніданком у нас будуть вишні, і ми побачимо, чи правий Фріц. Цим закінчується.

Друга частина бесіди

Знову великий матеріал для роботи, у якому демонструються нещодавно отримані дітьми враження.

Для молодшої групи: зображення вишень за допомогою півкілець і паличок. Зображення зелених і червоних вишень із вирізаних кружечків паперу і паличок. (Діти старшої групи можуть узяти на себе вирізання вишень). Вишивання вишень і розфарбовування їх кольоровими олівцями.

Для старшої групи виклювання, малювання та розфарбовування вишень. Ліплення вишень.

3. Зріла вишня

Ми малюємо на класній дошці вишневе дерево, вкрите стиглими вишнями. Хоч би яким простим і примітивним був малюнок, але, зроблений на очах дітей, він пробуджує в них інтерес до предмета і допомагає їм згадати бачене в природі. Такий малюнок має особливо велике значення в тих випадках, коли несприятлива погода або занадто велика кількість дітей ускладнюють

безпосереднє спостереження у природі. «Вишневе дерево зі стиглими вишнями», «Як багато вишень, і не перерахуєш їх». «Як мені хочеться вишень», – лунає з усіх боків. Спробуйте зірвати вишні, каже садівниця, тримаючи високо в повітрі вишневу гілку. «Мені хотілося б потрясти гілку». «Спробуй». Діти трясуть гілку, вишні гойдаються, але жодна не падає. Їх потрібно зірвати. Як же піднятися на високе дерево? Потрібна драбинка. «Нехай Ернест пошукає, чи не знайде він драбинки, якою можна було б дістати вишні з моєї гілки». Сяючи від задоволення, приносить Ернест стілець, підіймається на нього й урочисто зриває одну вишню. «На моїй гілці всього лише кілька вишень, ви можете їх порахувати, але на вишневому дереві в саду незліченна безліч вишень. Що ж роблять з усіма цими вишнями?». «Їх їдять, з них печуть вишневий пиріг. А я люблю надягати їх на вуха, як сережки».

«А я знаю ще когось, хто любить вишні так само, як і ви. Щоб дістати собі вишеньку, йому не треба підійматися сходами. Це горобець. Я бачив вишні, в яких були дірочки, так я знайшов одного разу черв'яка у вишні». Черв'ячок також любить вишні, але це дуже неприємно, якщо він поїдає вишні, а тому треба дозволяти горобцям клювати вишеньки. Горобці подбають про те, щоб на дереві було поменше черв'ячків. Хто-небудь із дітей зображує горобця, який клює вишню. На черешку залишається одна лише кісточка. Чому горобець не з'їв її? Вона занадто тверда. Помацайте-но кісточку. Вона тверда, як камінь. Коли ви їсте вишні, будьте обережні, щоб не проковтнути кісточку. Зробимо тепер із квадратика кошик для вишень.

4. Значення плоду

Будемо грати в піжмурки. Одному з дітей зав'язують очі. Доторкнися-но рукою і вгадай, що це? Вишня. Чому ти впізнав це? Вона м'яка. А це що? Кісточка. Вона тверда. Спробуй розчавити її, я не можу цього зробити. Розбити її можна тільки молотком. Розіб'ємо її. Усередині кісточки маленьке зернятко. Таке зернятко можна знайти в кожній вишневій кісточці. Лежить собі вишнева кісточка на землі, вітер засипає її піском і землею, ніхто не думає про кісточку й

маленьке зернятко, яке спить у ній. Крапельки дощу падають на землю (діти стукають по столу кінчиками пальців, імітуючи краплі, що падають). Зернятко прокидається і починає пити воду. З ним робиться те саме, що з нашим насінням у саду. Діти вже раніше спостерігали проростання гороху та бобів. Твердий будиночок розкривається, і з нього визирає зернятко. Йому зовсім не подобається бути в теплій землі. Воно тягнеться й тягнеться вгору, аж поки не визирне на світ Божий. Що ж виросте з цього зернятка? Маленьке вишневе дерево. Багато-багато часу мине, поки це деревце зробиться таким же великим, як те, що росте в нас у саду. Мине час, і ви станете такими ж великими, як батько й мати. Що ж буде тоді рости на дереві? Вишні. А що спить у кожній вишні? Зернятко. А що виросте із зернятка? Знову вишневе дерево. На ньому знову будуть вишні, з яких знову виростуть вишневі дерева. Так премудро влаштував це Бог. З плодів завжди виростатимуть нові дерева, завжди цвістимуть квіти, співатимуть птахи, а люди радітимуть, дивлячись на все це.

А тепер підемо в сад поливати наші грядки. Хто хоче, нехай посадить собі вишневу кісточку.

Anna Pappenheim, 1902 р.

Вода

Для цієї великої теми, до якої в дитячому садку постійно доводиться повертатися, ми даємо тільки загальний план занять.

(Оскільки план складено для літа, то ні про сніг, ні про лід не йдеться).

1. Дощ.

Спостереження та дослідження дітей:

Дощові краплі падають донизу.

Дощові хмари затемнюють небо.

Люди та звірі ховаються від дощу.

Вулиця стає мокрою.

У саду вода всмоктується в землю.

Від весняного дощу ростуть посіви.

Із землі виповзають дощові черв'яки і з'являється багато равликів.

Відповідні до теми оповідання, вірші, пісні та ігри.

Заняття.

Вільне малювання побаченого.

Згинання з паперу та вишивання парасольки.

Якщо діти бачили веселку, зобразити її за допомогою фарб.

2. Вода в будинку.

Заняття:

Діставати воду з водопроводу та з криниці.

Щодня приносити воду для кімнатних рослин і птахів.

Поливати грядки в саду.

Мити дошки для ліплення, столи, чашки тощо.

Прати лялькову білизну (вживання мила).

Мильні бульбашки.

Малювати акварельними фарбами.

Клеїти клеєм.

Зобразити колодязь, лійку, відро тощо.

Спостереження та досліді дітей (під час занять):

Водопровід і колодязь.

Необхідність води для людей, тварин і рослин, для харчування та чистоти.

Холодна та гаряча вода.

Від води все стає мокрим, від тепла висихає.

Вода зазвичай не має кольору.

У воді розчиняються тверді речовини (сіль, цукор, мило).

Губка вбирає в себе воду.

Розповіді, вірші, пісні.

Ігри.

3. Спостереження та досліді дітей.

Дощова вода увібралася в землю. Куди вона потрапила?

Ми наливаємо у вазон із землею стільки води, що вона вже не вбирається в землю, а витікає знизу.

Діти здогадуються, що в землі має відбуватися те саме. Куди ж потрапляє вона?

Ми пробуємо в саду докопатися до води, як це робили, коли рили наш колодязь. Оскільки нам це не вдається, доводиться задовольнитися розгляданням картини: у лісі із землі тече вода – б'є джерело, яке утворює струмок.

У саду ми влаштовуємо гору, з якої (за допомогою лійки) б'є джерело. Вода витікає вниз.

Маленькі струмочки, зливаючись разом, утворюють річку.

Розповіді, вірші, пісні та ігри до теми.

Заняття.

У саду ми влаштовуємо гори, річки, озера. Випускаємо у воду човники, будуємо береги, мости, будинки, влаштовуємо сади і ліси.

У меншому розмірі робимо це на столі з піском (діти шкільної групи пробують намалювати річки, влаштовані в саду. Після прогулянки вони намагаються зобразити на столі побачений канал, міст, береги та вулиці).

Ми викладаємо мости із сірників, згинаємо їх із паперу та будуємо з кубиків.

Ми зображуємо свій колодязь і на картинках дивимося, які ще бувають колодязі.

4. Водяні тварини

Спостереження та дослідження дітей.

У нашому акваріумі є золота рибка, равлики та водяні рослини.

У ставках і річках живуть великі риби. Риби знаходять собі їжу у воді.

(На жаль, доводиться задовольнитися цими відомостями, бо неможливо повести наших дітей до ставка).

Розповіді, вірші, пісні, ігри, що підходять до теми

Заняття:

Догляд за акваріумом. Вишивання, малювання олівцем і фарбами, ліплення риб.

Молодші діти викладають із камінців ставок і грають золотими рибками, вирізаними з паперу.

Зображення різними способами: риби, жаби, лелеки, качки.

5. Водяні рослини.

Незабудка, водяна лілія.

Висадження незабудок і догляд за ними.

Спостереження та зображення їхньої форми і кольору.

Відповідні розповіді.

Виготовлення різних кошчків, які наповнюються незабудками.

Малювання, вирізання, вишивання.

*6. Для чого ще потрібна людям вода.**А. Корабель.*

Спостереження та досліди дітей.

Ми кидаємо в балію з водою різні предмети і дізнаємося, що дерево, папір, корок, жерстяна коробка плавають, а каміння і залізо тонуть.

По річці їздять: весловий та вітрильний човни, торгові баржі, пароплави, моторні човни тощо.

Вони рухаються за допомогою весел, вітрил, коліс і машин.

Вони служать для пересування людей і товарів. Баржі навантажені яблуками, камінням, дошками, вугіллям тощо.

Розповіді, вірші, пісні, ігри.

Заняття.

Збирання картинок із човнами й пароплавами та оформлення тематичного альбому.

Зображення різних суден за допомогою малювання, згинання паперу, викладання паличок і кольорових табличок.

Ігри на столі з піском (вода із блискучого паперу, кораблики з горіхової шкаралупи).

З великого кошика, щітки та рушників влаштовується вітрильний човен.

Водяний млин (для старших дітей).

Спостереження і досліди дітей.

Легке колесо приводиться в рух струменем води.

Розглядання водяного млина на картинці.

Ігри.

Зображення водяного млина.

Спостереження і досліди дітей:

Пара піднімає кришку чайника.

Пара має силу.

Розглядання простої парової машини.

Розповідь: Джемс Ватт – винахідник парової машини.

Зображення потягу.

Ігри з потягом і пісні.

G.P., 1905 p.

Наш каштан

I. Брунька і листок.

Коли ми в лютому вперше пішли в сад, щоб подивитися, чи не зацвітають проліски, ми звернули увагу на товсті бруньки каштана і стали стежити за їхнім ростом. Щоб ближче з ними познайомитися, ми зрізали кілька гілочок і поставили у воду в дитячому садку.

Чому бруньки такі клейкі, що до них прилипає все, чим би не доторкнулися? Мабуть, для того, щоб ні діти, ні птахи, ні гусениці, ні вітер не турбували їх. Але ми зацікавилися й розкрили одну бруньку. Скільки коричневих шкірочок, а під ними білий пушок, під яким прихований маленький, зелений листочок каштана! Під таким захистом йому й не страшний мороз.

Решту бруньок ми не чіпаємо, щоб вони розкрилися самі. Майже дивом здається, як тверді, наче мляві бруньки оживають на наших очах. У нашій кімнаті вже весна задовго до її настання в природі.

Наші гілочки зрізані з молодого деревця, з нижньої частини стовбура. Яка радість, коли п'ять листочків з'являються з-під теплого укриття, у яке вони були загорнуті від холоду!

Діти щільно зсувають пальці і після розсувають їх якомога ширше. «Каштановий лист зовсім схожий на руку!»

Діти кладуть ліву руку на дошку, обводять її грифелем, і виходить форма каштанового листочка.

Коли на каштані вже багато листя, кожному з дітей дозволено зірвати по одному з них, що ростуть внизу стовбура.

Діти обводять листя олівцем і розфарбовують у зелений колір або виколують і вишивають його. Спритніші малюють листя від руки або вирізають із зеленого паперу. Усе вирізане листя ми наклеюємо на великий аркуш паперу і так «робимо фотографію» нашого каштанового дерева. Для маленьких ми малюємо крейдою на столі контур аркуша, і вони викладають по ньому мушлі, намисто або розколотий горох. П'ять паличок зображують жилки, які так чітко видно на аркуші. Пізніше ми за допомогою драбини зриваємо листя з більш високих гілок. На кожній росте 7 або 9 листків, які нагадують прекрасне віяло, коли сонце надто старанно гріє.

У спекотні літні дні треба буде частіше розпушувати землю навколо нашого каштана і давати пити води його корінню.

Восени ми будемо збирати стебла його листя. Ними можна буде чудово гратися: викладати різні фігурки на піску, зв'язуючи їх пучками, робити мітли і встромляти на столі з піском, щоб робити паркани.

II. Квітка і плід.

Окрім великого каштана, у нас є і маленький, про який ми піклуємося. Йому всього 4 роки, ми самі виростили його. З якою напруженою увагою ми

саджали у квітковий вазон твердий коричневий каштан, найкрасивіший зі знайдених нами тієї осені. Чотири з половиною місяці лежали вони біля печі і, нарешті, почорніле лушпиння тріснуло, і показався паросток. Як здивувалися і зраділи діти, коли в, здавалося б, мертвому каштані виявилось приховане життя. Пізніше ми посадили рослинку в захищеному місці в саду. Тепер вона вища за аршин, і цього року на ній п'ять товстих листяних бруньок.

Звідки ж узялися ті коричневі каштани, яких ми так багато зібрали минулої осені? Ми нанизували з них намисто, вирізали кошики і гриби, робили з каштанів і паличок чоловічків, коней, курей і кішок – цілий звіринець.

Звідки взялися вони? Ми думали було, що вони заховані в коричневих бруньках, але там виявилися тільки зелені листочки і крихітні бутони.

Ми розглядаємо ледь помітні бутони, які з кожним днем стають дедалі більшими й більшими, аж поки, нарешті, не розпускаються зовсім і стоять прямо, як свічки на ялинці.

Недовго милувалися ми цими прикрасами. Одного разу вночі пішов дощ і збив усі квіти. Після цього каштан втратив для нас будь-який інтерес. Нам стільки приносило задоволення грати, працювати і снідати в його тіні. Але що це? Де колись були квіти, там з'явилися колючі зелені кульки. Деякі скоро опадають, і діти граються ними. Особливо цікаві великі кульки. Вони нагадують їжачка, який живе в нашому саду.

Пізніше ми розріжемо зелений каштан і побачимо маленьке коричневе зерно. Восени будемо збирати стиглі каштани, посадимо їх у землю і з них знову виростуть великі дерева.

Хрущ

Одного разу Віллі прийшов до дитячого садочка з таємничим виглядом: він приніс у своєму кошичку для сніданку травневих жуків, яких його тато вчора струсив із каштанового дерева в парку. Інший хлопчик теж приніс кілька жуків у коробці. Бідна комаха мляво сиділа у своїй темній і задушливій в'язниці. Ми

пішли в сад, нарвали каштанового листя, розклали його на стіл і випустили бідних в'язнів гуляти по ньому. Спочатку діти не погоджувалися на це, боячись, що жуки полетять, але згодом їм принесло велике задоволення дивитися, як вони, звикнувши до повітря, стали, тяжко перевалюватися, повзати по листю, ворушити вусиками, їсти листя. Але ось один піднявся в повітря. Видно, як він розправляє крила, потім піднімається все вище і вище. Яскраве сонце заважає нам стежити за його польотом. Ми не знаємо, чи повернеться він у парк, чи його спіймає горобець. Але якщо йому судилося померти, то це станеться не з нашої вини.

Після цього між власниками жуків починається гаряча суперечка. Кожен хоче знову заховати своїх жуків, щоб подалі зберегти їх у себе. Я пропоную таку гру: «Хто з вас хоробрий?» «Я!» «І я теж!» «Хто наважиться посадити собі на ніс жука?» Тож мені вдається випустити на волю одного жука за іншим. «Хоробрий» стоїть, відкинувши голову. Усі інші діти оточують його, а жук повзає по носі, очах і лобі. Ми розглядаємо 6 ніжок, 2 надкрила, 2 крила, голову, щупальця, щелепи тощо. Гра поєднується з наочним уроком.

Наступного дня розповідають історію хлопчика, який перетворився на хруща, як йому було болісно, коли діти спіймали його і замкнули в коробку.

Зітхання полегшення виривається в маленьких слухачів, коли виявляється, що хлопчикові все це наснилося, і я думаю, що, хоча б деякі діти, більше не будуть мучити жуків.

Незважаючи на всі наші старання, нам не вдалося знайти в землі личинки хруща і довелося простежити його перетворення за таблицями. Травневі жуки скоро зникли, але довго ще ми згадували про них в іграх і заняттях: малювали їх, ліпили з глини і після розфарбовували (замість ніжок вставляли тонкі соснові гілочки).

G.P., 1906 p.

ЛІТО

Наші кури

У нас є маленький пташиний двір. Куточок саду ми відокремили парканчиком, зі старих дощок зробили курник. Там живуть і гуляють на волі наші птахи: півень і чотири курки.

Уранці, коли ми приходимо в сад, півень злітає на жердинку і голосно кричить: «Ку-ку-рі-ку»!

Який він гарний! Яке в нього дивовижне пір'я, зелене, синє, із золотим відливом!

Спочатку півень здавався нам дуже гордим. Але потім ми побачили, як дбайливо й уважно він ставився до своїх курочок.

Дві курки, сіра і біла, старанно несуть яйця.

Під час занять ми чуємо раптом: «Гак, гак, гак, гак, я знесла яйце», – так пояснили ми кудкудакання курки. Яка радість! Ідемо ж скоріше подивитися, куди вона його поклала. Не щоразу, однак, вдається нам знайти в соломі тепле яєчко. Іноді курка помиляється чи, можливо, хоче з нами пожартувати?

Якщо ж знайдемо яєчка, то з урочистістю несемо їх у кухню, варимо, збиваємо в піну, розмішуємо в суп, кладемо в тістечко.

Звісно, яєць цих не вистачає на обід для наших дітей. Доводиться купувати ще в крамниці.

Сьогодні ми вирушили з кількома дітьми за цією покупкою. Найспритніші з них мали принести куплені яйця. Ми бачили в крамниці ящики, в яких лежало по кілька сотень крихких яєць, і дивувалися, як вони не розбиваються під час перевезення залізницею.

Ми замовили півтора десятка яєць. Скільки ж це буде?

Для того, щоб порахувати їх, нам довелося б мати три руки.

Ми вчимося розрізняти жовток від білка. Дрібною яєчною шкаралупою ми годуємо птахів, з більших шкаралупок робимо вазончики для квітів, наповнюємо

їх землею і засіваємо різним насінням. Майже цільні порожні яйця відкладаємо в сторону, щоб розфарбувати їх на Великдень.

Знаходимо схожість і різницю між яйцем і м'ячиком, кулею, бруньками на каштановому дереві, білими бобами, які садили.

Ми часто вмощувалися біля курника і спостерігали за життям наших друзів. Вдосталь надивившись на них, ми поверталися до дитячого садка і бралися до роботи: малювали, ліпили, вишивали півня, курку та яйце, будували пташине подвір'я, крамничку, де купували яйця, шухляди для яєць, стіл у крамничці, залізницю, із паличок викладали драбину.

Траплялося іноді, що одній із наших курок вдавалося втекти з курника. Усі діти кидалися ловити її і приносили назад. Кури не повинні були ходити по наших посівах, вони могли їх зіпсувати.

Щоранку кури чистили своє пір'ячко і при цьому втрачали тоді по кілька пір'їнок. Ми ретельно збирали його і сортували: найдрібніше – на перину для ляльки, трохи більше потрібне нам було для ліплення. Ми зліпили ціле куряче сімейство: тулуб із глини, хвіст і крила з пір'я, гребінь із червоної фланелі, ноги з паличок. Кілька великих пір'їн встромили в корок і зробили вітряк. Найкрасивіше ж, строкате пір'я залишили для мисливської шапки. У дощові дні діти із задоволенням слухали розповіді про півнів і курок.

Усі діти, разом зі своїми матерями, брали участь у годуванні наших пернатих друзів. Щодня діти приносили з дому різні кухонні рештки, після сніданку ретельно збирали всі крихти, і наші курочки клювали все це з руки. Вони пили також із задоволенням молоко, що залишалося від сніданку дітей. При кожному ковтку, птахи високо піднімали голову. Діти вирішили, що вони роблять це на знак подяки.

Віднедавна наша сіра курочка, завжди така рухлива, стала демонструвати схильність до сидячого способу життя. «Вона хоче висиджувати курчат», – сказали нам досвідчені люди. Ми зробили для неї гніздо в старому кошику від фруктів і купили 12 яєць. Курка спокійно сіла на яйця і терпляче зайнялася своєю

важкою справою. Ми обережно ставили біля неї корм і воду та намагалися нічим її не турбувати. Щодня, вранці, вона вставала на півгодини, щоб запитися силами для майбутньої роботи.

Нетерпіння наше зростало з кожним днем. Через три тижні в курнику піднялося велике хвилювання. Підійшовши до квочки, ми побачили п'ять крихітних курчат, жовтеньких і кругленьких «як жовток на двох ніжках», – сказали діти.

Щодня, зі здивуванням і радістю, ми спостерігали за життям цієї пташиної родини. Турботливість батька і любов матері – яка зворушлива картина! Півень, як батько, дбає про свою велику родину: старанно вигрібає найкращі зернятка і віддає тим, про кого піклується. Квочка з любов'ю і гордістю дивиться на своїх курчат. Ось одне з них забралось до неї під праве крило, інше – під ліве, третє сидить у неї на спині. Діти бачать у цьому материнську любов і турботу. Поки курчата її підростуть трохи, ми ретельно товчемо для них зерна. Які вони строкаті, наші курчата, всі різного кольору, і лише один схожий на матір!

Отже, діти дізналися, що з яєць, які несе курка, виходять курчата, виростають і стають зі свого боку курми, знову кладуть яйця і так далі. Таке ж явище ми спостерігали в каштанового дерева, соняшнику, бобів, квасолі. З великим інтересом ми дивимося тепер на кожне яйце, бо знаємо, що звідти може з'явитися чарівна жива істота. Так само ставимося ми і до яєчок метеликів, мух, риб і жаб.

Так дізналися наші діти про диво природи, що вічно оновлюється.

G.P.

Гусениця, лялечка, метелик

Наші діти знайшли одного разу на піску дуже гарну гусінь, усю вкриту довгими волосками. Її посадили на аркуш і розглянули з усіх боків.

Гарненька голівка, з великими чорними бісерними оченятами визирала з блискучих волосків. Ми посадили нашу гусеницю в простору банку. Треба її

погодувати. Але яке ж дати їй листя з нашого саду? Гусениця не чіпала ні каштанового, ні липового, ні виноградного листя. Вона стала їсти лише листя бузини. Щоранку, вирушаючи в сад, ми брали з собою гусеницю, розв'язували банку, і надавали їй свободу. Вона часто виповзала зі свого житла, гуляла по стовбуру, вкритому свіжим листям бузини. Діти сиділи навколо й уважно стежили за гусеницею. До кого першого підповзе вона сьогодні? Скільки в неї ніг? Як мило ворухить вона голівкою, коли їсть листя.

Одного ранку гусениця не виповзла з банки. Що з нею? Чи не померла вона. Ні, вона сидить, згорнувшись під листям, прикрита легкою павутинкою. Вона перетворюється на лялечку. Ось яка радість!

З кожним днем її дедалі важче розглядати, поки, нарешті, тонка павутинка не перетворилася на тверду коричневу шкарлупку. Діти зрозуміли, чому гусениця називається тепер лялечкою. Вони навіть помітили в неї щось на зразок голівки, з гострим носиком і вухами.

Оскільки гусениця не подавала жодних ознак життя, багато дітей втратили до неї будь-який інтерес. Лише старші, які передчували те диво, що мало статися, щодня спостерігали за лялечкою, яка здавалася мертвою.

Одного ранку в банці опинився світлий метелик зі складеними крилами. Він виповзав із лялечки. Яке диво! Метелик сидить ще нерухомо, але почекаємо до завтра! На жаль, нам не довелося побачити радісного перетворення. Невідомо чому, але метелик виявився мертвим. Діти не дізналися цієї сумної новини. Наступного ранку метелик зник. У банці залишився лише порожній кокон. Можливо, це наш метелик так часто прилітає в наш сад і сідає на квіти? Цей дослід дав можливість нашому дитячому садку зробити багато спостережень. Перетворення гусениці на метелика здалося дітям майже дивом. Відтоді ми з цікавістю стали ставитися до кожної гусениці. На жаль, у нас їх занадто багато. Ми знали, що в кожній з них також прихований прекрасний метелик. Жодного разу не довелося нагадувати навіть наймолодшим дітям про те, щоб вони не

вбивали гусениць. Для порятунку наших дерев ми повинні були знищити гусениць, але, звісно, не в присутності дітей.

Гусениця, лялечка і метелик дали нам багатий матеріал для різних занять і робіт. Діти малювали олівцями і фарбами все те, про що дізналися і бачили. З різнокольорового паперу вирізали метеликів різної форми і приклеювали їх так, щоб тільки тулуб був прикріплений, крила ж залишалися вільними. Вишивали та розфарбовували метеликів, викладали їх із кольорових пластинок.

Троянда

I

«Подивіться, які гарненькі квіти ми знайшли дорогою сюди», – вигукнула Лотта, показуючи гілочку шипшини, яку вона принесла до дитячого садка. «Де, де ти знайшла їх, Лотто», – запитали діти. Лотта розповіла, що прекрасний кущ шипшини росте дорогою до поля. «Добре б нам піти туди!»

Стояв чудовий червневий день, і ми могли негайно виконати своє бажання. Квіти Лотти ми поставили в склянку з водою.

Натовп дітей весело вирушив у дорогу. Лотта показувала нам дорогу. Це зовсім недалеко, ось ми вже бачимо перші ніжні квіточки. Як це красиво: прекрасні рожеві квіти на тлі темно-зеленого листа! Ось підлетів метелик, наче хотів разом із нами вітати троянди. Він перелітає від однієї квітки до іншої. Їх тут так багато: одна, дві, три, чотири – ми не можемо навіть усіх перерахувати.

Для того, щоб усі діти могли бачити квіти, ми стаємо навколо куща, весело співаємо та танцюємо.

Як гарно! Нам не хочеться йти, але сонце піднялося вже високо і час повертатися.

Зірвемо собі три квітки і три бутони. Якщо ми візьмемо більше, то кущ не буде вже такий гарний і метелик напевно засмутиться. Але не так-то легко зірвати квіти. Шипи боляче колють, ніби хочуть захистити квіти. Лише найсміливіші діти наважуються нести додому гілочки шипшини.

II

Як багато радості принесла нам шипшина! Ми поставили її у вазочку з водою і прикрасили наш робочий стіл. Старші діти малювали фарбами квітку шипшини. Ми роздивлялися її та помітили п'ять пелюсток і багато жовтих тичинок, стебло з гострими шипами, прекрасне зелене листя, закриті бутони. Як ми зраділи, коли через кілька днів бутони розкрилися і перетворилися на чудові квіточки! Молодші діти зробили ланцюжки з рожевих листків або рожевих із зеленими. Старші могли порахувати по пальцях п'ять рожевих пелюсток і одну зелену. Діти вишивали квіти шипшини, а також вирізали 5 пелюсток із рожевого паперу, наклеювали квітку із зеленим листям.

За роботою старші діти залюбки співали народну пісеньку про шипшину. З великою увагою прослухали казку про «Сплячу красуню». Діти відчули всю поезію цієї казки. Їм захотілося уявити «Сплячу красуню».

Наша садова альтанка перетворилася на королівський палац. Маленькі тарілочки, загорнуті в срібний папір, зображували багату сервіровку. На перевернутій садовій тачці було розміщено пристрій для прядіння. Принцеса засинає вічним сном і відразу все змовкає в саду. Діти швидко прикріплюють подекуди в зелені альтанки заздалегідь приготовані паперові троянди. Нарешті, «Спляча красуня» звільнена! Радісно рухається садом маленька весільна хода. Усі гості прикрашені квітами. «Спляча красуня» вся вкрита трояндами. Цю ж казку ми ілюстрували різними роботами: будівлями, викладанням пластинок і паличок.

III

Прийшовши одного разу в сад, ми з подивом побачили, що у нас розцвіла чудова червона троянда. Кущ був високий, і ми не помітили бутона, поки він не розпустився. Кожен із дітей хотів понюхати троянду. «Як чудово вона пахне!» «Моїй мамі завжди дарують троянду до дня її народження». «Ми завжди даруємо квіти тому, кого любимо».

Тепер нам не потрібно далеко ходити, у нас є своя троянда в саду. Яка вона красива! Щодня ми можемо милуватися нею, поливати її і радіти, коли до неї підлітають метелики.

Margarete Buttner, 1908 р.

Наша коза

Навіть у великому місті дітям може бути надана можливість спостерігати природу. Доказом може слугувати наш дитячий садок. Він розташований у центрі міста, на вузькій вулиці, якою проходить електричний трамвай. Щоб потрапити до нашого садочка, ми маємо пройти через ворота, потім повз кузню, на подвір'я. З подвір'я потрапимо до садочка. Ми засадили його квітами і перетворили на чарівний, квітучий куточок. Але діти, здається, більше цікавляться двором, ніж садом. Там так багато цікавого! Там стоїть кінь, і наш господар якраз кує його. Переляканий кролик біжить через двір. Кури та качки швидко збігаються на поклик дітей, щоб поласувати крихтами, що залишилися від нашого сніданку.

Наша улюблениця, біла кізка Гретхен, торік була ще маленьким козеням. Тепер вона вже велика і живе в сараї.

Але що це з нею? Вона вже не така весела, як раніше. Стала все менше стрибати і гратися і, нарешті, зовсім перестала виходити з сараю. Можливо, вона застудила собі ноги – вирішили діти. Ми щодня запитували про її здоров'я. Але оскільки Гретхен не бажала більше гратися з нами, то ми швидко тікали в сад.

Одного разу господар сказав нам, що у Гретхен народилися три маленькі козенятка. Ми здивувалися і дуже зраділи. Нам дозволили обережно зазирнути через шпаринку до хліва, щоб не потривожити кізочку та її дітей.

Відтоді щоранку ми насамперед вирушали провідати Гретхен і залюбки лишалися біля неї якомога довше. Ми ледь встигали поснідати. Як багато цікавого дізнавалися ми щодня!

Діти в перші ж дні вирішили, що маленькі козенята набагато кращі за маленьких дітей. Курш розповів нам, що його молодша сестричка народилася на Різдво і досі ще лежить у колисці, а козенята вже бігають і стрибають.

Наші козенята – теж брати й сестри. Одне з них, зовсім біленьке, весело стрибає і штовхає своїх сестричок, наче в нього вже є різки. Найменша похливно тулиться до матері, зовсім як наша Ірма. Сильне враження справляло на дітей ставлення кози-матері до своїх дітей. Найпустотливіші намагалися не шуміти, щоб не завадити козі годувати своїх дитинчат. Ми були вражені! Діти кози п'ють так само молоко, як і наші немовлята. Але чому ж вони не п'ють «справжнього» молока? Один із дітей оголосив, що він так само колись пив козяче молоко. Як би нам хотілося всім його скуштувати! Господиня охоче береться виконати наше бажання. Вона згодна подоїти козу так, як доять корову. Ми повинні лише почекати, поки трохи підростуть козенята. Насилу дочекалися ми цього дня. Принесли дійник. Ми всі стали навколо Гретхен і вмовляли її стояти спокійно і дати нам побільше молока.

У нагороду за це ми обіцяли їй найзеленіше листя з нашого саду. Але Гретхен не хотіла давати молока. Вона крутилася на всі боки, і, врешті-решт, перестрибнула через загорожу і втекла зовсім.

Коза з материнською ніжністю ставилася до своїх козенят. Усі діти звернули на це увагу. Ми любили дивитися, як вона гралася зі своїми дитинчатами, пестила їх, «цілувала», як казали діти.

Усі брали участь у годуванні кози. Це стало одним зі звичайних занять дня. Треба було стежити за тим, щоб наші кізоньки не зіпсували собі шлунку. Діти приносили їм так багато: зелень від редиски, овочі, салат, навіть солодкі сухарі та бісквіти.

Дуже неохоче йшли ми з двору в сад. Усе побачене ми переживали знову в іграх. Діти в колі зображували хлів, мати з дитинчатами стрибали в колі тощо.

Одна знайома принесла нам маленькі дзвіночки. Ми повісили кожному козеняті по дзвонику на блакитній стрічці. Як було гарно!

Одного разу, на жаль, пішов дощ. Сьогодні ми не будемо відвідувати наших козенят. Але кожен хотів що-небудь розповісти про них, а садівниця-вихователька склала з усього цього чудову оповідь, що виражала всі враження дітей. Діти особливо раділи тому, що ця історія не вигадана.

Потім ми взялися за роботу. Стали зображати все тих же кіз. Вишивали їх білою шерстю з чорними плямами на голові та спині: ми чудово знали, де були ці плями. З цього дня ми почали старанно працювати. Відвідавши наших козенят, ми йшли в сад і бралися за роботу.

Відповідні до теми роботи.

Вишивання: коза і хлів для кози.

Вирізання: коза (по контуру), хлів для кози (вільне вирізання).

Нанизування ланцюжків: білі з чорним (як наші кози).

Малювання: вільне малювання кози та хліва (коза за шаблоном).

Ліплення: коза (роги з м'ятого паперу, ноги з сірників).

Згинання: паперові смужки.

Споруди: хлів, будинок.

Викладання сірників: хлів, паркан саду.

Крім усіх цих робіт, діти дуже цікавилися бесідами. Дуже сподобалася казка «Вовк і семеро козенят». «Жила-була стара коза, і в неї було семеро козенят; вона їх дуже любила». Як розуміли тепер діти цю казку! Як вони співчували бідній козі!

Це особливо проявилось, коли ми стали виконувати цю казку у ролях. Чотирирічна Ліза, яка зображувала козу-матір, цілком увійшла у свою роль. Побачивши своє спорожніле житло, вона залилася справжніми сльозами і заспокоїлася лише, почувши голос маленького Ганні, який сховався під перекинутим столиком: «Я тут!» Усю цю казку ми повторили знову в чарівній грі.

Ще довгий час предметом наших занять та ігор слугувала сім'я кози. Правда ми побачили ще багато цікавого влітку. Але все ж наша любов до кізок

не зменшилася. Ми все ще відвідували їх, тішилися їхнім швидким ростом і веселими стрибками. Особливо тішили нас ріжки, що з'явилися на лобі наших улюбленців і ставали дедалі більшими й більшими.

Ми розповіли нашим козенятам про майбутнє свято жнив. Наш святковий візок із травою і сіном був присвячений Гретхен та її родині.

D. A., 1906 р.

Бджоли

(для старшої групи)

Прекрасного травневого дня ми вирушили з дітьми нашого дитячого садочку оглянути пасіку.

Щойно ми увійшли в сад, де міститься пасіка, діти одразу ж помітили бджолині вулики. Маленька Лотта здивувалася. Такий маленький будиночок для бджіл! Лотта думала, що він має бути таким же великим, як і будинки, у яких живемо ми.

Діти закричали: «Ось і бджоли. Мама сказала, що бджоли жалять, і що до них не можна близько підходити».

Прийшов пасічник і підвів дітей ближче. Він розмістив їх осторонь, звідки діти могли спостерігати, як бджоли літали. Діти з подивом запитали: «Чому ж бджоли не сидять у своєму будиночку?». «Вони шукають собі їжу», – відповів пасічник. «Що ж вони їдять?». «Солодкий сік квітів і квітковий пил». Перед вуликами була клумба з квітами і Ерїх побачив на квітах бджіл. «Ось бджоли сидять на квітах», – закричав він. Діти помітили, що в деяких бджіл дуже товсті ніжки. «Це і є квітковий пил, бджоли несуть його додому. Здається, ніби в бджіл жовті, червоні та білі панталончики».

Ми зірвали тюльпан, діти понюхали його, і Курт радісно вигукнув: «У Лоти жовтий ніс!». «Це квітковий пил. Бджоли несуть його додому, і годують ним своїх малюків». Діти спробували квіти бузини. «Які вони солодкі!». «Так, у

деяких квітів дуже солодкий сік. Бджоли висмоктують його довгим хоботком, несуть додому і роблять із нього солодкий мед».

Ми підійшли ще ближче до вуликів, пасічник відкрив один із них. Діти стали розглядати те, що всередині вулика. Молодші боялися підійти, бджоли так кусають. Але скоро ми помітили, що бджоли знаходяться під склом. Можна було спокійно спостерігати за працюючими бджолами, як вони рухалися вгору й униз драбинкою, до самих верхніх рядів комірок. «Ось як старанно працюють бджоли у себе вдома». У деяких комірках ми побачили яєчка, а біля них – личинки. «У кожному вулику, – сказав нам пасічник, – є бджолина матка, її називають також царицею. Решта бджіл бережуть її, годують медом, коли вона голодна. У вулику панує чистота і порядок. Весь пил і сміття бджоли виносять із вулика. Усі бджоли зайняті роботою. Одні доглядають за маленькими, інші – будують вулики, треті – стережуть вхід до вулика від ос та інших ворогів. Більшість же бджіл збирають мед і квітковий пил. Цариця бджіл кладе яєчка. З них виходять личинки, схожі на тих черв'ячків, яких ви бачили іноді в яблуках і сливах. Бджоли годують личинки, поки вони не виростуть. Тоді з них виповзають бджоли. Бджоли дуже працюючі, весь час вони зайняті роботою. Тому їх називають робочі бджоли. У кожному вулику частина бджіл, які нічого не роблять і не приносять у вулик меду. Вони набагато більші за звичайних бджіл і називаються трутнями. У гарну погоду трутні літають поблизу вулика».

Якраз під час наших відвідин був прекрасний сонячний день, і діти могли бачити навколо вуликів цих великих бджіл. Пасічник узяв у руку кілька трутнів і показав їх дітям. Але ніхто не хотів наслідувати його приклад. «Вони кусають». «У трутнів немає жала, вони не можуть жалити. Їхній хоботок занадто короткий, і тому вони не можуть збирати сік із квітів».

Трутні живуть у вулику лише доти, доки є вдосталь їжі. Коли ж настає осінь, і бджоли починають готуватися до зими, цариця каже: «Проженіть геть трутнів. У моєму царстві не повинні жити ледарі». Кожна дитина знає, що лінуватися – погано. Ми всі старанно працюємо в дитячому садку.

Повернувшись із цієї прогулянки, ми за роботою згадуємо все, що дізналися нового. Ми малюємо, будуємо, викладаємо із сірників і вишиваємо: бджолиний вулик, бджоли і комірочки, квіти.

Лушпиння від соняшникових зерен, наклеєне на папір, слугувало зображенням бджіл.

Через деякий час ми знову пішли на пасіку і продовжували свої спостереження. Вальтер помітив, що у вулику зовсім немає вікон, сонце туди не проникає, там має бути зовсім темно, а тим часом бджоли працюють. Пасічник показав нам через скло, що у кожній бджолі є два вусики, за допомогою яких вона працює і знаходить дорогу. Трохи світла проникає у вулик через невеликий отвір, тож там не зовсім темно. Пасічник показав дітям, що кожна бджола має 4 крила і 6 ніжок, розповів, що бджоли завжди знаходять своє житло і ніколи не залітають у чужий вулик. Пасічник вийняв порожні стільники: «Подивіться-но, діти, ось кімнатки, в яких живуть бджоли-дітки. Давай порахуємо кімнатки. Але їх занадто багато, ніяк не перерахуєш. Бджоли самі будують собі кімнатки з воску».

Діти скоро помітили, що кімнатки-осередки шестикутні. Одна лише цариця живе у великій, круглій комірці, яка схожа на наперсток. Комірочки, у яких немає лялечок, наповнені медом. Діти помітили, що в одній із комірок щось блищить. Це мед!

Коли комірочка наповнена медом, бджоли закривають її дверима, які ліплять із воску. Пасічник бере стільники, наповнені медом, і кладе їх на тарілку, щоб витік мед. Після сніданку діти отримують тарілочки з медом. Ось буде смачно!

Що за радісний день був сьогодні! Діти так були зацікавлені всім побаченим, так полюбили працюючих бджілок!

Бджола весело дзижчить, коли летить на роботу або повертається додому. Коли ми збирали квіти, то чули іноді, як дзижчить бджола, ніби просить не заважати їй збирати мед. Якщо хтось ненавмисно зірве квітку, в якій сидить бджола, то легко може статися, що бджола вжалить. Це дуже боляче, але холодна

вода і кілька крапель нашатирного спирту пом'якшують біль і скоро все минає. Пасічники навіть переконані, що укуси бджіл допомагають від ревматизму.

На бджолу схожі оси, дикі бджоли та джмелі. Осу можна впізнати за її світло-жовтим кольором. Оси люблять прилітати під час нашого сніданку, щоб поласувати нашими фруктами та солодощами.

Під час роботи ми знову відтворюємо все бачене. Ми влаштуємо вулик, збираємо квіти, вибираємо з них ті, які особливо любляють бджоли, малюємо їх олівцем і фарбами, вишиваємо і вирізаємо.

Пасічник подарував нам штучні стільники, які ми вставили у власноруч зроблену рамку. Потім ми обговорили, як вживати зібраний бджолами віск. Із воску можна ліпити так само, як із глини. Діти зліпили блюдо для меду.

Минуло 4 тижні, і ми знову вирушаємо на пасіку. Із задоволенням ми йдемо знайомою дорогою, де нам довелося побачити так багато цікавого. Спочатку ми йдемо вулицею і проходимо повз булочну. Розглядаючи тістечка, ми бачимо біля них багато бджіл-ласунів: булочниця не особливо люб'язна з ними, і вона має рацію.

Ми йдемо далі і переходимо через міст, зупиняємося і дивимося на воду, що біжить. На наш подив, ми помічаємо кілька бджілок, які п'ють воду біля самого берега. Йдемо далі, перед нами галявина, де так добре можна побігати. Діти із задоволенням граються і бігають, потім ми продовжуємо наш шлях. Проходячи вулицею, обсадженою липами, ми чуємо якесь дзижчання. Хто б це міг бути? Бджілки. Липовий цвіт належить до числа улюблених квітів бджоли. Стояло таке дзижчання, наче над нашими головами був цілий рій бджіл. «Чистий, свіжий липовий мед, 50 пфенінгів фунт», – закричав раптом Еріх. «Так кричить на вулиці, продаючи мед, людина в білому фартусі в білому візку», – пояснив він нам. Усі ми це бачили.

Нарешті, мета нашої прогулянки досягнута. Ми знову в гостях у наших бджілок. Як радіють діти! Їм обіцяно частування, щось смачне з меду. Що б це могло бути?

Пасічник сьогодні дуже зайнятий. Проте він вітається з нами і запрошує підійти ближче. Перед вуликом літають тисячі бджіл. Через деякий час бджоли сідають на яблуню, тісно одна біля одної, точно велика гілка винограду звисає з дерева. З подивом дивимося ми на те, що відбувається. Пасічник розповідає дітям, що у вулику було дві цариці, вони не уживалися разом. Стара цариця покинула вулик, з нею полетів цілий рій бджіл. Вони шукатимуть собі нове житло. А поки влаштувалися на дереві.

Пасічник через деякий час знову з'являється з дротяною сіткою на голові, у величезних рукавичках і з піднятим коміром. Він приготував для бджіл новий дім-ящик. Треба спочатку зловити весь рій у кошик. Бджоли сердяться і хочуть вжалити. Спіймані з них залишаються в кошику до вечора, а потім їх переселяють до нового вулика, де вони знову починають мирне і трудове життя.

Закінчивши роботу, пасічник знімає сітку і рукавички та пригощає дітей обіцяними медовими пряниками, після чого ми йдемо додому.

У серпні ми знову відвідали пасіку. Пасічник збирав мед. Він відкривав дверцята вулика, знімав скло і за допомогою щипців діставав стільники. Бджоли дуже сердилися і напевно не раз вжалили б його, якби не захищала сітка.

З ранньої весни і до осені бджоли збирають мед із різних квітів і несуть його у вулик. Багато меду в квітах конюшини, білої акації та липи. Акація утворює світлий, білий мед, липа – зеленувато-коричневий.

Пасічник піклується про своїх бджілок і взимку. Коли настають холоди, він накриває вулик і забиває щілини сіном. Бджоли засинають і сплять доти, доки ласкаве весняне сонечко не розбудить їх.

Бджоли довго служили нам темою для бесіди, робіт та ігор, будучи нам прикладом старанності й акуратності.

Frida Rutzen, 1907 p.

Хліб

Посів і жнива

У нашому садку є також маленьке «поле». Щоправда, величина його ледве перевищує квадратний метр, але все ж таки ми радіємо йому, бо не маємо змоги відвідати з дітьми справжнє поле. Ми посіяли жито, пшеницю, овес і гречку. Діти ознайомилися з різними зернами.

Незважаючи на всі старання, у нас дозріло мало колосків, довелося збирати різне колосся під час наших прогулянок. Усе ж таки ми могли зробити деякі спостереження над нашими посівами. Діти роздивлялися стебла, листя, колосся, що висіло, з квітами і зернами. Коли колосся дозріло, ми спробували скосити його нашою маленькою косою, вона виявилася тупою, і нам довелося наточити її. Скошене колосся зв'язали в сніп і залишили сушитися на сонці.

Нам принесли маленьку молотарку, і ми змолотили свій хліб, ретельно підібрали всі зернятка і перерахували їх.

Заняття: виготовлення деяких польових знарядь праці із сірників, глини, гороху та срібного паперу.

Вільне малювання всього побаченого.

Млин

Поблизу нашого дитячого садка не було млина, і нам довелося його зробити найпростішим способом. Ми стали розтирати зерна між двома великими каменями доти, доки лущиння саме не відокремилася від борошна, додали ще трохи купленого борошна і наповнили мішечок.

Нам захотілося зробити вітряк. Ми не могли піти оглянути справжній, але майже всі діти бачили і знали його будову. Виготовили вітряк із дерев'яної шухляди та приробили до нього крила. Щоправда, молоти він не міг, але був схожий на справжній.

У саду насипали високу гору, і поставили на неї млин, проклали дороги, зробили рови і мости. Біля нашого поля побудували селянську хатину. Подув

довгоочікуваний вітер, але, на жаль, наш млин не крутиться! Дерев'яні крила занадто важкі.

Діти були зовсім розчаровані. Треба було допомогти справі. Ми змайстрували інший млин з обкладинки старого зошита, прорізали вікна та двері і прикріпили під дахом паперові крила. Поставили млин на місце, і крила чудово закрутилися. Вирізаний із паперу мірошник визирав із вікна. Через місток проходив осел, виліплений із глини. Він везе мішечок, наповнений зернами, що залишилися. За ним іде селянин.

Діти без кінця доповнюють цю гру. Рухливі ігри з м'ячем, що зображують рухи млина. Заняття: малювання, згинання з паперу, вирізання споруди, вишивання вітряка, ліплення.

Пекар

«Знаєте, у нас вдома сьогодні спекли пиріг, мама завтра іменинниця». «У нас також нещодавно пекли тістечко», – закричали діти з усіх боків. Кожна дитина вже бачила, як печуть хліб чи тістечко. Тому ми могли в грі пригадати все те, що діти знали.

Біля вітряка, у саду, ми поставили пекарню. Ослик підвозить нам щойно вимолочене борошно.

Заняття: побудували піч і стіл, зробили листи для печіння з чорного картону, виліпили з глини печиво різної величини. Коли все висохло, пофарбували їх у коричневий колір і посипали борошном.

Солома

На своєму полі ми зібрали мало соломи, молочниця привезла нам ще цілий сніп.

Ми зробили новий солом'яний дах для будиночка. Зробили ланцюжки із соломи зі шматочками синього, як волошки, і червоного, як мак, паперу. Старші діти сплели і зшили рамочки із соломи. Найкращі соломинки залишили для мильних бульбашок. З решти соломи нарізали січки для коней. Трохи соломи

залишили на зиму для наших улюбленців: їжака, песика та курки. Їм потрібна солома для підстилки.

Свято жнив

Одного прекрасного осіннього дня ми прикрасили наш сад прапорами та кольоровими ланцюгами. Зібрали все, що ще залишалося в саду і поклали на маленький візок. Діти заздалегідь приготували для себе прості головні убори (букетики, вінки, шапки тощо). Зробили багато вітряків. Через сад із веселим співом потягнулася довга, строката хода. Не було забуто також частування. З апетитом з'їли варену картоплю з сіллю, боби та моркву, зібрані в нашому городі. Маленький пиріжник у білому ковпаку роздавав крендельки. Звісно, для всього цього забракло продуктів із нашого саду та городу і довелося багато докупити.

Цього дня ми подумали не тільки про себе, а й про наших друзів: козу та коня. Вони також мали взяти участь у нашому святі.

Ми відвезли на подвір'я розфарбований візок із сіном. Кінь нашого сусіда напевно ніколи ще не їв сіна, адже виріс серед великого міста. Усе ж він залюбки його скуштував. Наша коза Грехтен застрибнула в саму середину воза і не звернула жодної уваги на строкаті паперові прикраси.

Ось яке в нас було свято жнив!

G. P., 1905 p.

ОСІНЬ

Вітер

Усім знайомий вітер. Усі люблять, коли він повіє свіжістю після спекотного дня, і бояться гучного урагану, перед силою якого гнеться все, що зустрінеться на його шляху.

Діти теж знають вітер, бо вони люблять усілякий рух, і коли ми починаємо говорити з ними про вітер і його роботу, то дітям це зрозуміло і цікаво.

I

Звідки береться вітер? Подивимося, що робиться на вулиці. Бачите, як вітер жене папірці, як гілки дерев гнуться в той самий бік, і прапорець повернувся туди ж. «Це флюгер, він повертається за вітром», – каже Ганс, який чув це від свого старшого брата. Ми помічаємо, що дим тягнеться в ту ж сторону, що сірі хмари і білі кучеряві хмаринки плывуть по небу в тому самому напрямку.

Ми пробуємо зробити флюгер із руки. У який бік вона має повернутися? Який бік буде підвітряним. Ми змочуємо руку і підставляємо вітру. Підвітряним боком буде той, який швидше висохне. Ми вирізаємо з картону флюгер і прикріплюємо до курника.

Можна викласти з паличок флюгер і потім намалювати та розфарбувати його.

II

Скільки задоволення приносить нам вітер! Восени він вкриває землю листям, наче строкатим килимом, і ми робимо з нього букети, щоб прикрашати свої кімнати. Вітер скидає жолуді та каштани, які так високо ростуть. У саду ми знаходимо на доріжках яблука, груші та сливи.

Дедалі сильніше дме вітер. Ми вже зібрали високу купу листя, у якій так весело влаштовувати собі гніздечко. Пізніше листя знадобиться нам, щоб накрити квіткові цибулини. Скоро з дерев облетить останнє листя. Тільки на ялинці залишиться її незмінне зелене платтячко.

Скільки матеріалу для занять дають нам ці спостереження!

Вживання строкатого осіннього листя для прикрашання кімнат (букети, вінки), засушування і розмальовування листя.

Зображення листя і плодів за допомогою малювання олівцем і фарбами, виколювання, вишивання, вирізання, ліплення.

У полі можна пускати змія, який високо піднімається від руху осіннього вітру. Ми бачимо повітряну кулю. Старші діти поспішають розповісти все, що

вони знають про повітряний корабель. Цеппелін так зацікавив дітей, що вони постійно згадують про нього. Цеппелін зображується всілякими способами. Ми згинаємо і клеїмо змія з довгим хвостом, і всякий аркуш газетного паперу, до куточків якого ми прив'язуємо ниточки, перетворюється на повітряну кулю.

III

У вітру багато роботи. Ось мірошник чекає на нього, щоб крутити крила вітряка.

Ми розмовляємо про вітряк. Багато дітей бачили його хоча б зовні, і тепер нам досить нашої моделі.

На купі піску ми ставимо зроблений із картону млин і стежимо, звідки дме вітер, щоб повернути його, куди слід.

Ми зображуємо млин за допомогою споруди із кубиків, викладання дощечок, паличок і мушель, виколювання, вишивання, малювання, вирізання, згинання і ліплення.

Кожен робить собі з паперу млин, який весело кружляє, коли діти йдуть додому.

У саду вітер коливає паперові прапорці і крутить млини, які ми поставили на грядках, щоб лякати надто сміливих горобців.

У вітру є й інша робота. Рибалка чекає, щоб він надув вітрило його човна. Вітрильний човен, який діти часто бачили і роздивлялися, дає багатий матеріал для бесід і занять:

Зображення човна у вільних іграх за допомогою лавок, стільців, щітки і рушників.

Ми пускаємо плавати в мисці з водою або в саду вітрильні човни з кори, горіхової шкаралупи і каштанів, і діти старанно дмуть на вітрила, якщо справжній вітер не хоче цього робити.

Розповіді та ігри відповідно до теми.

Вітер допомагає і пральній: він швидко висушує розвішану білизну. Ми влаштуємо прання лялькової білизни і розвішуємо її на мотузочці в саду.

Як весело тріпає її вітер!

На столі з піском ми теж розвішуємо білизну, вирізану або зігнуту з паперу.

У той час, як ми в саду возимося з білизною, у повітрі пролітає щось дивне. Ми пробуємо зловити його, але воно не дається в руки. Нарешті, ми здогадуємося, що це одне з насінин кульбаби, яку ми бачили в полі. Користуючись цією нагодою, ведемо розмову про те, як вітер розносить насіння квітів.

Ми підкидаємо маленькі шматочки вати і радіємо, коли їх підхоплює і забирає вітер. Можливо, пташка знайде цю вату і покладе у своє гніздечко.

IV

Яку шкоду приносить вітер? Адже він не завжди корисний. Іноді він дме так сильно, що навіть важко йти, і треба міцно тримати капелюх, щоб він не полетів. Діти приходять розчервонілі, запилені, з розпатланим волоссям і розповідають, що наробила буря на вулиці. З даху впала черепиця, зірвалася вивіска і навіть віз сіна перекинувся від вітру. І поки діти розповідають усе це, з шумом відчиняється вікно і скло розбивається вщент. Усе це наробив вітер.

У саду вітер тріпає останні квіти. Високі соняшники так і гнуться, треба прив'язати їх до підпірок.

Вітер продовжує завивати. Ось повз вікно пролетіла пташка, і ми згадуємо, як ми одного разу після бурі знайшли в саду двох мертвих пташенят. Як би й тепер не зірвав вітер гніздечка! Чи зуміють захиститися пташенята від холодного вітру?

Багато птахів вже відлетіло в теплі країни. Тим, хто залишився, ми сиплемо крихти хліба і зерна так, щоб вітер не роздмухав їх.

І людям вітер завдає багато шкоди. Особливо небезпечний він для рибалки, який під час бурі легко може потонути разом із човном.

Розповіді та вірші відповідно до теми.

Зображення будиночка за допомогою кубиків, згинання з паперу, викладання паличок та інших робіт.

Margaret Bulltner, 1907 р.

Павук та інші комахи

I

Щасливі ті люди, які в усьому вміють помітити добру сторону і знаходять щось цікаве навіть у найнеприємніших і нікчемних, на перший погляд, істотах. Таким умінням особливо повинні володіти особи, які займаються вихованням дітей. У дитячому садку ми не прагнемо повідомити нашим дітям якнайбільше відомостей. Із самого раннього дитинства намагаємося розвинути в них любов до краси навколишньої природи. Якомога раніше ми привчаємо наших дітей ставитися з любов'ю і співчуттям до всього живого. Ми впевнені, що людина, яка в дитинстві не завдавала зла навіть найменшій комасі, буде згодом доброю і великодушною.

Ніколи при дітях ми не позбавляємо життя живу істоту. Це не означає, що ми хочемо розвинути в дітях сентиментальність. Ми хочемо лише вселити їм почуття благоговіння перед усім, що створено Богом, і втримати їхню жорстокість і безсердечність, які так легко вкорінюються в дитячих серцях і залишаються в них на все життя. У нашому садку діти часто бачать повзаючих равликів, гусениць, черв'яків. Багато дітей знаходять велике задоволення в тому, щоб розчавити якусь комаху. А між тим, як цікаво спостерігати і знайомитися з життям і звичками кожної, ледь помітної істоти! Навіть найнезначніший павучок, може дати нам масу цікавих спостережень і може багато чому навчити нас. Часто трапляється милуватися тонким павутинням, простягнутим від куща до куща. Як багато спритності й терпіння у маленького павучка, який зробив таку красиву павутинку!

Одного разу в нашому дитячому садку діти знайшли павука. Він висів на тонкій павутинці у відкритих дверях. Діти злякалися. «Дивіться, ось павук!». Через хвилину комаха зникла. Куди ж він подівся?

Усі з цікавістю почали шукати павука. Ось він сидить угорі, на стінці. Під самою стелею, у кутку павук звив собі гніздечко з найтонших ниток. «Як він не розірве ці тоненькі ниточки?», «Чи спуститься він ще раз?», «Як він це зробить?», «Звідки бере він таку довгу нитку?». Діти засипали мене запитаннями.

Раптом один зі старших закричав: «Там у гнізді ворухиться якась чорненька крапочка». Так, справді, там щось ворухиться. Хлопчик приніс стілець, став на нього і почав розглядати ці рухомі крапки. «Це, напевно, дітки павука», – закричав він. Кожна дитина захотіла також стати на стілець і подивитися на дитинчат павука, ніхто більше не боявся. «Тут тисяча павуків, дві тисячі. Що ж буде, коли вони виростуть?».

Щоранку ми розглядали павука. Що більше ми дізнавалися про нього і займалися ним, то більше він нам подобався. Дуже цікавили дітей розповіді про принца, який не міг зрозуміти, для чого живуть такі гидкі комахи, як комарі та павуки. Одного разу він потрапив у біду, і його врятувала павутинка. Є також дуже цікава розповідь про хлопчика, який врятував маленького павучка. На знак подяки за це, павучок розбудив хлопчика, коли в кімнаті почалася пожежа.

Ми розглянули павука зблизька: у нього круглий тулуб і 8 ніг. Дуже цікаво також, що в павука 8 очей. Малюючи павука, ми не забуваємо зобразити 8 очей і 8 ніг. Ми малюємо і вишиваємо павутину. Плетіння також нам нагадує її. Старші діти роблять тарілочку з очерету і ліплять павука з глини. Пропонується намалювати павука та павутину на грифельній дошці.

Діти згадують, що в казці «Спляча царівна» павук пряде свою павутинку зі старою пряхою.

Чого ж ми можемо навчитися в павучка? Подивіться, який він дивний. Простягає свою павутинку і поправляє її, якщо вона розірветься. З яким

терпінням, багато разів починає свою роботу спочатку. Хто терплячий, той багато чого може досягти.

Селяни знають, що павуки дуже корисні тим, що знищують мух та інших комах. Тому в стайнях і сараях не знімають павутину. Звісно, у кімнатах не можна залишати павутиння та павуків, там має бути чисто й охайно.

Спостерігаючи за павуком, ми переконалися в тому, що під час роботи необхідні старанність і терпіння. Хоч би якою неприємною була якась істота, у неї все-таки можна навчитися дечого хорошого.

II

Одного разу нам випала нагода спостерігати, як павук робить свою павутину. Ми думали раніше, що павук може літати, бо не помічали ниточки, на якій він тримався в повітрі. Згодом ми помітили, що він може повзати по цій ниточці і розгойдується на ній.

Ми побачили на нашій фіранці павука-хрестовика. Хотіли було викинути його, але помітили на фіранці багато маленьких яєчок. Ми не чіпали їх, а наступного дня яєчок виявилось стільки, що ніхто не міг їх порахувати!

Потім самка павука зібрала всі свої яєчка і скачала їх в одну велику кульку, завбільшки з горошину. Потім вона ретельно заховала свою кульку в щілину фіранки. Через певний час із кульки з'явилися сотні живих павучків, що принесло нам багато радості. Незабаром після розпочалися канікули, фіранки зняли і знищили всіх павучків.

Одного разу в лісі ми спостерігали війну мурах, що тривала два дні. Ми не могли заспокоїтися, коли дізналися, що переможці загризли до смерті всіх переможених і зайняли спорожнілий мурашник. Потім вони привели до ладу все, що було зіпсовано і зруйновано під час війни.

Ми часто спостерігали за життям мурах, за порядком у їхньому мурашнику, бачили, як уважно вони доглядають за своїми дітьми, і навіть не раз клали в мурашник ягідки суниці.

Ми не забували також дощових черв'яків у нашому саду. Діти дізналися, що черв'яки розпушують ґрунт і тому дуже корисні для рослин. Ніхто з дітей не завдавав шкоди дощовим черв'якам, навпаки, кожен намагався мати черв'яка на своїй грядці.

Багато цікавого можна почерпнути з життя маленьких комах. Треба вміти лише спостерігати за ними та за їхніми звичками.

G.P.

Наш виноградник

Виноградник – уже шляхетна тема для бесід і занять із дітьми, але, звісно, тільки в тому разі, якщо в тій місцевості, де живуть діти, росте виноград, і діти мають змогу робити безпосередні спостереження. Я пропоную короткий конспект заняття на цю тему.

I. У саду: розглядання виноградника і порівняння його з грушею та іншими плодовими деревами. Виноградник повинен мати опору, його прив'язують. Згадуємо, як навесні приходив садівник із драбинкою, підв'язував виноградник і обрізав його. З обрізаних гілок можна було плести вінки. Дикий виноград стелиться по стіні.

Малювання листя винограду.

Відповідні до теми оповідання, пісеньки та ігри.

II. Розглядання виноградника: спочатку квітка з ніжним запахом, потім ягода, її колір, прозорість, шкірочка, сік, зерно.

Порівняння з яблуком. Родзинки. Кошик.

Відповідні до теми заняття, що знайомлять із кольором, формою та числом.

Нанизування ланцюгів із паперових кружечків.

Вишивання листя, викладання кілець, вирізання кружечків і наклеювання їх у вигляді виноградної кісточки.

Гра в м'яч.

Зведення з кубиків будинку, біля якого росте виноград. Драбинки, на яку підіймаються для того, щоб зривати виноград. Кошики для збору винограду. Візки, на яких його відвозять. Ліплення склянки, пляшки, згинання з паперу кошика. Із сірникових коробок можна зробити візок для перевезення вина.

Gertrud Lundelm, 1980 р.

Колесо

(для старшої групи)

Навколо нас, вдома та на вулиці, все рухається вперед. «Швидше вперед» – ось гасло нашого часу, і навіть діти великих міст мимоволі підкоряються йому.

Що ж допомагає всякому руху? За допомогою чого батько вирушає так далеко на службу? Що робить мати, щоб вчасно закінчити своє шиття? Що використовують у пральні під час прання білизни? Що мчить вулицями, коли лунає пожежний сигнал? Що допомагає людям при всій цій роботі? Колесо. Дивовижно! Такий простий і незначний предмет, перебуваючи в русі, виконує найважчу роботу.

Дитина бачить колеса щодня, де б вона не була, і всюди вони рухаються.

Колесо працює у швейній машині, на кухні, у кавовому млині та під час прання білизни, у друкарській машині в конторі батька, у крамниці, у лічильній машині, у годинниковому механізмі, як у маленькому кишеньковому, так і у великому настінному годиннику. Колесо крутиться в шарманці та грамофоні. Висяча лампа піднімається й опускається за допомогою колеса. На блоці піднімають вгору важкий мішок із вугіллям. На млині колесо приводить у рух жорна. Під час прогулянки ми зустрічаємо велосипедистів на двох і триколісних велосипедах. Автомобілі мчать на чотирьох колесах, вози рухаються також на колесах. На вокзалі ми бачили локомотив на восьми колесах. Машиніст змащував їх олією так само, як мама робить це у своїй швейній машині. На пароплаві також є колесо. До нас у двір прийшов одного разу точильник зі своїм

точильним колесом. Ми дали йому всі свої ножиці й ножі, які потрібно було наточити, і дивилися, як крутиться його колесо.

Багато разів доводиться дітям, які навіть не живуть у великих містах, спостерігати, як необхідні колеса під час руху.

Також різноманітні причини, що приводять колеса в рух: рука або нога людини, кінська сила, вітер, вода, пара, електрика. Дітей цікавить головним чином те, що колеса рухаються. Це просте спостереження, що часто повторюється, змушує дітей цікавитися: від чого, де і для чого колеса рухаються?

У якомога простій і зрозумілій формі ми маємо дати нашим дітям поняття про техніку 20 століття.

Найменші діти люблять рухи: катають кулі, розгойдують м'ячики на шнурку, котять монету столом, крутять дзигу на підлозі. Як цікаво розглядати й розбирати маленький годинниковий механізм! Діти намагаються утримувати дихання, щоб не завадити руху всіх цих коліщаток: адже робота їхня така корисна!

Рух коліс діти наслідують у рухливих іграх: руками зі стиснутими кулачками або ж із витягнутими долонями. Усім тілом, рухами цілої групи дітей, у той чи той бік.

Ігри з м'ячем нагадують нам рухи вітряка або каруселі. Є багато ігор, що зображують годинник, колесо прялки, млин, крила вітряка.

Зайнявшись малюванням коліс на машинах і возах, ми переконуємося в тому, що дітям дуже легко малювати коло. Вони виконують ці малюнки набагато краще, ніж можна було очікувати.

Є багато занять, які допомагають нам запам'ятати все те, що ми дізналися: ми розгортаємо глину так, як мати робить це з тістом для пирога, катаємо валиком білизну для ляльок, паперову чи справжню. Робимо колеса для возів із кілець, паперових кружечків, гудзиків. Із паличок викладаємо зубчасті колеса. Під час ліплення та робіт із горохом зображуємо різного роду колеса, із палички вирізаємо також коліщатка. Крім того, виготовляємо всілякі рухомі іграшки із

сірникових та інших коробочок, до яких прилаштовуємо колеса з кружечків моркви, корків тощо. У такий спосіб ми робимо вози, поїзди залізниці, автомобілі, вітряні та водяні млини. Діти задовольняються навіть квадратною кришкою від шухляди і катаються кімнатою, уявляючи, що це екіпаж на колесах.

На нашому столі рухається і свистить залізниця, мчить пожежна команда, проїжджають автомобілі. Ми теж живемо у 20 столітті. Щоб ми робили без коліс, що приводять у рух усі ці машини?

У дитячому садку ми можемо повідомити дітям перші відомості з галузі механіки. Пам'ятаю, як у дитинстві ми робили дуже цікаву чарівну шухляду: брали коробку від сигар, укріплювали в ній два валики і перекидали через тасьму. Рукоятка, зроблена з головної шпильки, приводила в рух цей механізм. На тасьмі, з глибини сигарної шухляди, з'являлася крихітна фігурка і також таємниче зникала. Нині набагато легше задовольнити допитливість дітей. Є, наприклад, дуже гарний посібник «Матодор», у якому можна знайти всі необхідні частини для влаштування простої машини (Берлін, магазин Альбрехт-Дерер, Кронненштрассе).

З кількома з наших дітей ми були в майстра, який робить колеса, для того, щоб діти могли подивитися, як їх роблять.

Тут доречно будемо згадувати про «Материнські та пестливі пісні» Фрідріха Фребеля, де він говорить про різне застосування колеса. Фребель понад 60 років тому вичерпав усе, що можна було сказати про значення колеса, починаючи від обруча, що котить хлопчик, до колісниці стародавнього героя. Нині багато чого можна було б до цього додати, але навряд чи думку цю можна було б висловити поетичніше.

Як шкода, що поступово забувається поезія прялки! Діти наші не знайомі з прядкою і на цій підставі хочуть вигнати старовинну прядку з казки! Але ж і тепер матері сидять часто цілий день і крутять колесо, щоправда, біля швейної машини. Мені здається, ми мали б знайомити дітей із прядкою. Де-небудь у дитячому садку задовольнитися моделлю. Усе ж діти мають бачити прялку, хоча

б для того, щоб розуміти чарівні старовинні казки, як, наприклад, «Сплячу красуню». Не слід також забувати поетичну музику та пісеньки під час роботи за прялкою.

Я розповіла дітям про одного селянина, який їхав до міста з важко навантаженими возами. Під час в'їзду в місто, колесо наскочило на камінь, пролунав тріск, і віз нахилився на бік. Що сталося? Заднє колесо зламалося. Селянин підійшов, щоб допомогти біді, але нічого не міг зробити. Колесо зовсім нікуди не годилося. Тоді він відвіз його додому й поклав на дах комори і що ж? Наступної весни пара лелек звела собі гніздо на цьому колесі.

Ми теж вирішили зробити гніздо для лелек зі старого колеса від дитячого візка. Ретельно заплели спиці прутиками і вийшло чудове гніздо. Ми поклали його на дах альтанки, але, ймовірно, щось не так було зроблено, тому що жоден лелека не захотів там оселитися і довелося зняти наше гніздо.

Кінь

Ця тема займає близько чотирьох тижнів, але ми повертаємося до неї в усі пори року.

I. Кінь у стайні.

74 дитини двома групами ходили до стайні.

Спостереження: влаштування стайні, кучер годує коней (овес, січка, вода), лоша смокче матір. Коней чистять скребницею, надягають зброю, вони ворухать вухами, коли кучер ласкаво розмовляє з ними. Дітям дозволено з руки годувати коней хлібом, буряком і цукром. При цьому вони бачать зуби і чують, як коні жують. У стайні є гнізда ластівок і кролики.

Усе бачене в стайні ми обговорюємо в дитячому садку з нашою іграшковою конячкою: ми чистимо її, розчісуємо їй гриву і хвіст, сідлаємо.

Стайня, коні, кучер, засіки із зерном, відро для їжі та води, решітка для сіна, драбина, щітки, мітла, гніздо ластівки – усе це зображають діти за допомогою споруд, плетіння, викладання сірників і мушель, вирізання,

висмикування ниток, складання з картону, ліплення. З ящика від сигар старші діти роблять просту стайню. Відра з глини або олов'яних ярликів з пляшок наповнюються вівсом і нарізаною соломою. Коней можна зробити з каштанів і паличок або з глини, з ногами з паличок і хвостом з вовни.

Бесіди про побачене.

Розповіді на ту саму тему.

Наслідування побаченого у вільних іграх.

II. Кінь як помічник людини.

Залишками від сніданку, які зазвичай отримують птахи в саду, діти годують коней постачальника молока. Діти розповідають, яких коней вони бачили на вулиці: білих, вороних, рудих тощо. Як бігли коні: кроком, риссю, галопом. У які екіпажі вони були запряжені: поштова карета, віз, сани тощо.

Спостереження: зазвичай чути тупіт коней. Коли лежить сніг, його не чути.

Наслідування бігу коней: кроком, риссю, галопом.

Заняття: малювання, викладання, вирізання різних екіпажів, вишивання, малювання коней різних мастей.

Розповідь: «Сліпий кінь».

Наслідувальна гра за цією розповіддю.

Ілюстрація розповіді різними заняттями на столі з піском.

Деякі діти розповідають про коней у цирку.

Гра в цирк.

III. Кінь у кузні

Відвідування коваля під час роботи.

Розглядання печі, хутра, молотка, щипців, підкови, цвяхів.

Діти бачать літні та зимові підкови: вони дізнаються, що втоптанним снігом слизько ходити.

Діти чують, як тріщить вогонь, як пихтить хутро, як молот б'є по залізу.

Повторення баченого в дитячому садку: підкова до червоного розжарюється в печі й виймається щипцями.

Молот, щипці, підкову змальовують із натури, роблять із глини, вишивають, викладають із табличок, паличок і кубиків.

Наслідування коваля у вільних іграх.

Вправа дотику: гладкий – шорсткий; гарячий – холодний; залізо на дотик холодніше, ніж дерево.

Різниця на слух: коли стукають по залізу, звучить: дзинь-дзинь...

IV. Кінь і горобець

Спостереження: на місці стоянки візників збирається багато горобців, які шукають зерна.

Роздача залишків сніданку коням і горобцям на вулиці.

Зображення коня, стійла та горобця за допомогою ліплення, згинання з паперу, будівель, вирізання, вишивання та малювання.

G.P., 1905 p.

Рука

«Що ми будемо робити сьогодні?» – запитують діти після ранкової молитви. Лунають прохання на кшталт: «Будемо плести, вишивати» (улюблені заняття дітей). Добре, діти, тільки це потім, а спочатку подивимося уважно на наші руки: «У мене руки чисті», – заявляє хлопчик, якого вчора не допустили до роботи, тому що він знову, незважаючи на численні зауваження, прийшов до дитячого садочка з брудними руками.

«Я сьогодні нічого не чіпав дорогою, навіть не витирав паркан». Добре, будеш працювати з іншими дітьми. А зараз нехай усі діти покажуть свої пальчики. Що за принадність ці 60 рожевих ручок, піднятих угору. Уявимо, що наші руки – це дерева в саду, а пальчики – листя. Чи мають пальчики імена? Спитайте-но їх. «Я знаю, як їх звати», – кричить Карл. Маленького, товстого звать великим пальцем. «Жив маленький хлопчик, був зростом він із пальчик»

(згадуємо ми знайому казку). Палець поруч із великим називається вказівним. Він міг би вказати сьогодні на нашого соню, який завжди спізнюється і ніколи не може вчасно закінчити свою роботу. «Погрози-но вказівним пальцем, як це робить мати Червоної Шапочки там на картинці. Моя мама теж погрожує мені пальцем, коли я надто пізно приходжу додому, – каже жвавий хлопчина.

Після маленького відступу Карл продовжує називати пальці: найдовший палець називається середнім, наступний – безіменний, на ньому носять золоту каблучку. А це – мізинець. Наскільки вправні ваші пальчики, ми побачимо під час роботи.

Заняття: діти обводять свою руку, малюють листя, схоже на руку.

Порахуймо-но наші пальці. На кожній руці 5 пальців. Якщо їх розсунути, то вони нагадують молоде листя каштана, що розгорнулося на наших очах навесні з бруньок. П'ять листочків сидять на одному черешку подібно до п'яти пальців на руці. Квітка яблуні, якою ми милувалися навесні, також має п'ять пелюсток. У яблуді п'ять клітинок, у яких лежать коричневі зернятка.

Рахуючи пальці, ми можемо співати: ля, ля, ля, ля, ля, ля (п'ять звуків угору і вниз). Можемо також грати ними по столу точно на роялі. Спочатку піднімаємо великий палець, потім вказівний і так далі.

Наші п'ять пальців – це ціла сім'я: мати, батько, брат, сестра і маленьке дитя. У нас дві руки і пальчики зображують дві родини. У деяких тварин також дві руки, наприклад, у мавпочки. Пам'ятаєте, як до нас приходив шарманщик із маленькою мавпочкою, що так майстерно піднімала гроші. Наша білочка Фріці чудово вміє підняти й тримати в руках жолудь. Складіть тепер пальчики в кулак. Який він міцний! Постукайте-но ним по столу: бум-бум, немов барабан або тук-тук, немов молоток. «Мій маленький братик завжди стискає кулачки, коли спить», – розповідає дівчинка. «Коли ж мама мие його, вона завжди мусить спочатку розтиснути його кулачки. І я можу так само міцно стиснути пальці, спробуй-но розтиснути мій кулак». Я намагаюся розкрити кулачки, що простягаються до мене з усіх боків. Скільки сили в Ганса! З нього, напевно, вийде

сильний працівник, можливо коваль, якому доведеться мати справу з молотом. Ви повинні міцно тримати те, що несете. «Так, я завжди міцно тримаю в кулаці гроші, коли мама посилає мене купити що-небудь. Так само міцно тримали ми й зернятка, які дали нам для посіву». Розкрийте-но ручки і покажіть тепер долоню. Долонею ви гладите кішку і коня. На долоню кладете хліб і залишки від сніданку, які пропонуєте конячці.

А тепер будемо вдаряти в долоні: раз, два, раз, два. Досить! Які слухняні пальчики. Чи слухаються також діти, коли я плескаю в долоні на знак того, що пора закінчувати гру і братися за роботу. Наші руки почервоніли, і їм стало жарко. Від холоду вони також іноді червоніють. Тоді ми тремо їх, поки вони не зігріються, як це роблять візники на вулиці.

Іноді мені доводилося вранці зігрівати у своїй теплій руці маленькі змерзлі рученята і втішати дітей, які плачуть від болю. Якщо вже дуже холодно, ми надягаємо на наші руки тепле платтячко – рукавички. Сяючи від щастя, показують діти обновку. Коли ж доводиться їх одягати, пальчики часто сваряться між собою і не потрапляють одразу в рукавичку.

Пальчики вміють також стукати у двері, як це робить Червона Шапочка, заходячи до бабусі. По столу вони можуть стукати, наче крапельки дощу, що падають.

Ми помічаємо, що не самі пальчики, а нігті видають звуки, схожі на крапельки, що падають. Розглянемо ж наші нігті. Які вони довгі в деяких дітей! «Коли в мене виростають великі нігті, мати обрізає їх», – заявляє хлопчина. «Це не боляче, нігті рогові, як роги в корови», – продовжує він. Іноді доводиться взяти ножиці й обрізати довгі нігті, які дряпаються, немов злі кошенята. Як збентежений буває при цьому той, хто провинився. Ніколи він більше не буде дряпатися. Тепер спробуємо, наскільки вправні наші пальці. Як добре вони можуть працювати! Як красиво і спритно тримають вони велику голку для плетіння.

Наші пальці так старанно вишивають сьогодні, що, мабуть, Різдвяні роботи скоро будуть готові. Тільки обережніше, не вколється голкою.

Маленька Лотхен вколола собі палець і боязко дивиться на крихітну краплю крові. Щоб утішити її, ми розповідаємо казку, яка починається так. «Жила-була королева, вона сиділа з роботою біля вікна, шила і раптом вколола собі палець». Яка зрозуміла сьогодні дітям ця розповідь!

Наступного дня маленька Гретхен не може вишивати разом з усіма, у неї болить великий палець, той самий, що має тримати голку. У ньому скалка, яку ми обережно виймаємо щипчиками. Це нелегко, бо скалка сидить досить глибоко. Але Гретхен хоробра дівчинка і не плаче. Уся маленька компанія з цікавістю дивиться на операцію і полегшено видихає, коли скалку вийнято. Рану гарненько промивають, хворий пальчик зав'язують білою ганчірочкою, і він стає схожим на сповиту лялечку.

«Моя мама обпекла якомсь руку об чайник з окропом, їй перев'язали всю руку, і вона не могла працювати», – розповідає інша дівчинка.

«Мій батько порізав собі руку пилкою, і лікар зробив перев'язку, тож батько не міг працювати», – повідомляє Карл.

У кожного є, що розповісти про хворі пальці, усім відомо, як необхідний кожен палець. Коли мати шиє, вона одягає наперсток. Згадавши про це, ми одягаємо на палець жолудеві чашки замість наперстка.

Працює завжди більше права рука, але при будівництві, при згинанні допомагає і ліва.

Обвести олівцем покладену ліву руку правою зовсім легко, але й ліва рука може це зробити, якщо постарається.

Вечорами при світлі лампи вправні пальчики влаштовують гру в тіні: ми бачимо на стіні зайчиків, що стрибають, птахів, що літають, страшних змій, риб. Невичерпне джерело задоволення приносять дітям легкі пісеньки, що супроводжуються рухом рук і пальців. Пальці зображують то голубів, то риб, наслідують політ і плавання. Складені в кулачок, вони зображують конячку, що

повільно біжить, або зайчика. Причому великі пальці – це довгі вуха зайчика. Витягнута рука зображує то батьківську пилу, то рубанок. Пальці правої руки тримають великий палець витягнутої лівої і наслідують рухи рубанка. Кулачок зображує молоток коваля або слюсаря. Кулачки, покладені один на інший, рухаються, як жорна. Витягнута рука може також зображати флюгер або прапор. Опущені пальчики – це дзвіночки або при швидкому русі падаючі сніжинки.

Як любить працювати і бути корисною маленька дитяча рученька. Які щасливі діти, коли можуть поливати квіти, годувати курчат і риб, принести свіжої води для пташки в клітці, витирати столи після сніданку, мити дошку!

З якою охотою за допомогою молотка та кліщів допомагає хлопчик майструвати ясла до свята Різдва. Дитяча ручка стає майстерною, працює залюбки, з радістю на користь собі та іншим. Вправна рука потрібна скрізь у всякій справі й забезпечує нашим дітям місце в житті.

Ручка ж дівчинки нехай буде такою ж працювитою, як мила, добра рука матері. Ця рука дбає про дитину, грається з нею, заспокоює і втішає в хворобі й горі, навчає дитину складати рученьки і молитися Тому, Хто, благословляючи дітей, казав: «Пускайте дітей і не заважайте їм приходити до мене, бо їхнє є Царство Небесне».

Нехай дитина зрозуміє, що, маючи сильні руки, вона легше проб'є собі дорогу в житті.

Marie Boehm, 1906 p.

ЗИМА

Сніг

Усім знайома радість дітей з приводу першого снігу.

«Сніг іде! У нас вулиця зовсім біла!», – лунає з усіх боків. Так, діти, зима прийшла у своєму красивому білому вбранні. Давно вже ми чекали її, адже вранці дув такий холодний вітер, що від нього червоніли наші руки, вуха,

кінчики носів. Сьогодні падає такий славний сніжок, що мені хочеться розповісти вам казочку про три сніжинки.

Казка про три сніжинки. З «Tante Hedwigs Geschichten» von Luise Thalfreim.

Короткий зміст. «Багато сніжинок таких точно, як ви бачите зараз на подвір'ї, впало зі снігової хмари. Три з них були особливо великі й красиві. Це були три подруги. Вони покружляли трохи в повітрі, а потім розлучилися, пообіцявши зустрітися ввечері в лісі й розповісти про те, що вдалося побачити кожній із них.

Перша сніжинка сіла в лісі на ялинці. Земля була густо вкрита снігом, нічого більше не було видно навколо. Раптом вибіг старий олень, а за ним ще один молодий. Обидва стали шукати їжі, але все було вкрито снігом. Тоді старий олень почав розгрібати сніг передніми ногами. Показався зелений мох. Обидва оленя із задоволенням поїли, а потім втекли вглиб лісу. Сніжинка на ялинці все це бачила і збиралася розповісти про все своїм подругам, але подумайте тільки, що з нею сталося. Виглянуло сонечко й освітило ліс своїми теплими променями. Обігріло воно й нашу сніжинку, вона розтанула, стала крапелькою води й упала на землю в мох. Друга сніжинка полетіла в місто прямо на Різдвяний базар. Вона сіла на верхівці ліхтаря і стала дивитися на святкову метушню. Притулившись до ліхтаря, стояв бідний хлопчик і плакав. Його мати лежала вдома хвора, у них нічого було їсти. Він тримав великий ящик, наповнений ляльками, і сумним голосом говорив: «Купіть ляльки, купіть». Повз йшла жінка з дитячого садка і купила в нього всі ляльки. Зраділий хлопчина побіг купити хліба для своєї мами. Нашій сніжинці дуже хотілося полетіти за ним, але вона примерзла. Коли прийшов ліхтарник і запалив ліхтар, сніжинка розтанула від тепла.

Третя сніжинка сіла на підвіконні й зазирнула крізь замерзле вікно до кімнати, де сиділа бабуся з онукою, обидві в'язали. Біля печі лежав кіт і муркотів. Коли дівчинка закінчила свою роботу, бабуся дістала для неї з печі глечик теплого молока і сухарик. Це було дуже смачно. «Мяу», – мяукнула кішка, вона

також була голодна. Дівчинка відлила їй трохи молока на блюдечко. «Тук, тук, тук», – постукав хтось, але крізь замерзле вікно нічого не було видно.

Бабуся дала Каті монетку, яку та зіграла в грубці, а потім приклала до холодного скла. Лід у цьому місці розтанув, і Катя побачила голодного горобця, який сидів на підвіконні. Вона відчинила вікно і вилила ложечку теплого молока з хлібом на підвіконня якраз біля того місця, де лежала сніжинка. Від тепла сніжинка розтанула.

Так і не вдалося нашим трьом сніжинкам зустрітися: одна з них розтанула від сонця, інша – від світла ліхтаря, третя – від теплого молока».

Відповідне заняття: викладання з паличок: ялинка, ліхтар, вікно.

Споруда: ялинка, ліхтар, вікно, паркан, базарна крамниця, бабусине крісло, піч.

Білі мушлі зображують сніжинки.

Вільне малювання до оповідання.

Ігри.

Віршики.

Спостереження над снігом.

1. Вправа зовнішніх почуттів (зір)

а) Колір

«Подивіться-но діти, який сьогодні наш двір? Зовсім білий від снігу».

Вправа в мовленні: сніг білий.

Вправа зовнішніх почуттів: відшукати в кімнаті та кухні предмети білого кольору (завіса, грубка, фартух, молоко, цукор, сіль, борошно тощо).

Вправа в мовленні: фартух білий, як сніг (на білому тлі снігу різко виділяються темні предмети).

Подивіться-но, діти, якого кольору тепер наші дерева? «Зовсім чорні», альтанка в саду, старий дерев'яний паркан, тачка, стовп ліхтаря – усе здається темнішим, ніж зазвичай на тлі білого снігу. «А в нас був учора сажотрус. Він такий чорний, але я все ж таки подав йому руку».

Вправа зовнішніх почуттів: діти знаходять у кімнаті та пригадують різні предмети чорного кольору: дошка, вугілля, смола, ворона.

Вправа в мовленні: чорний, вугілля.

Завдяки снігу, що випав, і в кімнаті в нас сьогодні так світло, але вчора, коли на небі були хмари, зробилося раптом так темно, наче настав вечір.

Протилежні поняття: світло-темно.

Заняття на вибір.

Згинання з паперу: білий дах, на ньому чорна ворона.

Ланцюги із соломи та паперу білого й чорного поперемінно.

Плетіння: біле з чорним.

Викладання паличок на чорній дошці (дах, вікно, будинок тощо).

Малювання білою крейдою на чорній дошці.

2. Вправа зовнішніх почуттів (зір)

б) Форма і число (для старших дітей).

«На моєму рукаві так багато снігових зірочок», – заявляє хто-небудь із дітей, входячи вранці до дитячого садка. Давайте-но розглянемо ближче сніжинки. Ми виставляємо у відкрите вікно грифельну дошку і ловимо сніжинки, що падають. Діти бачать за допомогою збільшувального скла, що сніжинки являють собою зірочки. Діти дуже люблять все маленьке, і крихітні зірочки викликають увагу, розглядають їх і рахують промінчики.

Заняття: малювання на дошці зірочки з 6-ма променями.

Викладання зірочки за допомогою шести маленьких паличок.

Вишивання різноманітної форми сніжинок білими нитками на чорному картоні.

3. Вправа зовнішніх почуттів (слух)

«Ось біжить через двір кілька запізнілих дітей, але ми не чуємо їхніх кроків. Приходить двірник із тачкою, але ми не чуємо, як він іде. Прислухайтесь, яка тиша сьогодні. Чому це? Завдяки сніговому килиму ми нічого не чуємо. Не

чути конячок, які зазвичай так голосно стукають своїми підковами, не чути екіпажів».

Діти називають предмети, до яких можна віднести поняття: тихий – гучний, м'який – твердий.

Заняття: гра з м'ячем і кулею. Прислуговування до звуків, що видаються під час дотиків до твердих і м'яких предметів.

Марширування: ходіння на носочках і всією ступнею.

4. Вправа зовнішніх почуттів (дотик)

«Сьогодні нам не можна довго залишатися на подвір'ї, візьмемо з собою снігу в кімнати, наповнимо ним цілу ванну. Хто не боїться, нехай допомагає. Як мерзнуть руки, якою холодною робиться ванна! Тепер я дам кожному трохи снігу в руки, зліпите собі снігову кулю і дайте мені її: «В мене нічого немає! Мій сніг розтанув, і руки мокрі».

Знайомство з поняттями твердий – рідкий (від тепла сніг і лід тоне, олія стає рідкою; відігрівання замерзлого віконного скла за допомогою зігрітої монети).

Мокрий – сухий (втираються мокрі руки, сушаться біля печі черевики і верхня сукня).

Холодний – теплий (зігрівання рук, відчуття тепла або холоду, викликаних дотиком до різних предметів за закритих очей: до заліза, вовни).

Вправа в мовленні.

Заняття: ліплення з воску та глини.

Сніг як природний захист рослин у саду та в полі. Якщо міські діти не мають можливості бачити взимку поле, захищене сніговим покривом, можна пояснити їм значення останнього за допомогою малюнка на дошці. Сніговий покрив захищає від різкого вітру.

Штучний захист наших рослин у саду в тих випадках, коли немає снігу.

Задоволення, які приносить дітям сніг.

Казка про Білосніжку. Старші діти ліплять у саду снігову бабу. Гра в сніжки. Катання на санчатах.

Заняття на вибір: Із вати робимо снігове опудало та сніжки.

Малювання: сніговик, санчата.

Вишивання: сніговик, санчата.

Вирізання.

Викладання паличок.

Згинання.

Рухлива гра. Вірші.

Сніг на вулиці

Спостереження: сніг заважає руху, люди і тварини падають, сніг згрібають і відвозять, вулиці посипають піском. Діти помічають, що в коней інші підкови. Ми розчищаємо сніг у нашому саду, посипаємо доріжки піском, тирсою або золою.

Протилежні поняття: шорсткий, слизький.

Заняття: Висмикування ниток: мітла.

Робота з паличок і картону: лом і лопата.

Побудова: віз.

Ліплення: підкова.

Рухлива гра.

Діти збирають залишки від сніданку для пташок. Зі скриньки та ялинової гілки майструють будиночок для корму пташок.

Заняття: Згинання (горобець із коричневого паперу).

Ліплення різних тварин.

Викладання з паличок будиночка для корму птахів.

Повторення казки про три сніжинки.

Рухлива гра.

Розповідь про Баррі, сенбернарського собаку.

(Для старших дітей).

Короткий зміст. «На високих горах випадає взимку дуже багато снігу, який заносить дороги, тож людям, які піднімаються вгору, трапляється заблукати. Втомлений мандрівник сідає, щоб відпочити, засинає і нерідко замерзає. На одній горі збудовано дім, у якому живуть добрі люди, що охоче допомагають іншим. Знаючи, що нерідко подорожня людина може заблукати, вони посилають своїх вірних розумних сенбернарських собак, які допомагають їм знайти засипаних снігом людей.

Одного разу втомлений подорожній підіймався на гору. Здіймається сильна снігова буря, він не може знайти дороги, сідає на камінь і засинає. А сніг усе продовжує йти й зовсім засипає подорожнього.

Наступного ранку Баррі за звичаєм посилають на пошуки заблукалих. На шиї в нього пляшечка міцного вина. Він невдовзі знаходить сліди, якими йде все вперед, підходить, нарешті, до снігового пагорба, якого раніше не було на цьому місці. Він з увагою шукає, нюхає і починає розгрібати сніг передніми лапами. Показується людська нога. Баррі продовжує швидко розгрібати сніг і поступово відкопує занесену снігом людину. Але подорожній уже майже замерз. Своїм теплим язиком Баррі лиже йому обличчя й заляклі руки, і невдаха розплющує, нарешті, очі. Баррі гавкає і подає йому пляшечку. Подорожній п'є вино, і сили повертаються до нього. Радісно біжить Баррі на вершину гори, до хати. Гавкає біля дверей, доки люди не зрозуміють, що вона напала на слід людини, яка заблукала. Вони йдуть за ним униз, знаходять майже замерзлу людину, несуть її до себе й піклуються про неї доти, доки вона не одужає й не зміцніє. Тож Баррі багатьом врятував життя».

На дошці малюється картина, що відповідає оповіданню: гора вгорі будинку, дорога, що веде до неї. Починається снігова буря, дах будинку, підвіконня, дорога вкривається снігом. Показується втомлений подорожній, сідає на камінь при дорозі. Сніг падає дедалі густіший і засипає подорожнього з ніг до голови, видніється лише сніговий горбок. З'являється Баррі, зупиняється

біля пагорба, починає розгрібати сніг передніми лапами (крейда, що зображає сніг, поступово стирається губкою і на малюнку показується людська фігура). Баррі вдалося відкопати подорожнього, після чого він біжить додому. У будинку показуються вогники. Людину врятовано.

G. P., 1903 p.

Життя ремісника

Наближається Різдво. На вулицях метушня, скрізь посилена робота, купівля і продаж, роблять і видають замовлення, заробляють і витрачають гроші, у кожного свої турботи.

Як рано знайомиться дитя народу із серйозною стороною життя, сповненого праці й турбот! З раннього дитинства син ремісника або торговця, де тільки можна, допомагає батькові, виконуючи маленькі доручення.

Ми користуємося нашими зимовими прогулянками з дітьми, щоб зробити покупки, необхідні для господарства нашого дитячого садка. З яким інтересом ми все обмірковуємо, вибираємо, приносимо додому, розпаковуємо, а потім бережемо придбане. А чого тільки не побачиш у крамниці! Скільки цінних спостережень дасть сам товар, матеріал, з якого він зроблений, його походження, обробка. Відповідаючи на запитання дітей: «навіщо, з чого, звідки, як» – ми вивчаємо з ними і природничу історію, і історію культури.

Спостерігаючи за роботою батька і матері, дитя народу знайомиться з трудовим життям: мати шиє або розносить газети, клеїть коробки для фабрики. Батько – столяр або нічний сторож. Коли діти починають розповідати про щоденну роботу батька і матері, ми відчуваємо, що перебуваємо в самому центрі трудового ремісничого життя.

Скоро Різдво. Прогулянка вулицями забирає тепер багато часу. Побачене на вулиці ми хочемо відтворити в роботі: із сірникових коробок ми майструємо лавку. Вміст ящиків позначається написом або відповідною картинкою, вирізаною з каталогу, діти особливо люблять цю мову картинок.

Шухляди наповнюються всілякими предметами, узятими з комори або робочого столика матері, зібраними в саду й лісі предметами, які видаються непотрібними для інших, як, наприклад, гудзики, кісточки вишень і слив, насіння соняшника й гарбуза, ягоди горобини, камінчики, жолудові чашечки, ялинові й соснові голки, старі марки, квитки, палички від покупок. Як дорогі ці скарби дитячому серцю, скільки радості дають вони йому!

Іншим разом ми йдемо на базар, який у передсвятковий час має зовсім особливий характер.

Повернувшись додому, ми будуємо зі стільців або кубиків лавки, і скоро торгівля на нашому Різдвяному базарі в повному розпалі. Але найцікавіше влаштувати різдвяний базар на столі. З великих аркушів обгорткового паперу ми складаємо лавки, або ж майструємо їх з порожніх ящиків і коробок. Внутрішнє ж облаштування крамниць дає нам роботу на кілька тижнів. Ми влаштовуємо крамницю з білизною і сукнею, кофтинками, штанцями, сорочками, шапками, хустками, складеними з паперу.

Поруч у крамниці зі взуттям багатий вибір чорних, білих, коричневих, червоних і зелених черевиків. Не забуті й лаковані чоботи зі шпорами.

Гілочки ялинки на глиняних підставках зображують виставлені для продажу різдвяні ялинки. Красива квіткова крамниця із засушеними або паперовими квітами в глиняних вазончиках. Яка це прикраса для лялькової кімнати.

А ось іграшкова крамниця з маленькими лялечками, зробленими дитячою рукою з висмикнутих ниточок і одягнених у сукні з цигаркового паперу. Є в нас і булочна: крихітні кренделі й булочки лежать на чорних аркушах, зроблених із картону, поруч пряники з мигдалем (огіркове насіння). Нам здається, що ми чуємо запах меду і шоколаду, так і хочеться скуштувати, але ж усе зроблено з глини і пофарбовано фарбами.

Усе готово і торгівля може розпочатися, не вистачає тільки грошей. Ми майструємо їх самі, роблячи відбиток монети за допомогою олівця на папері, або

ж загортаємо маленькі м'які кружечки глини у свинцевий папір. Складене з паперу портмоне наповнюється цими грошима. Діти із задоволенням грають у продаж, але приготування до цієї гри принесли їм ще більше радості.

Яке ж виховне значення має така гра?

Крім того, що вона весь час підтримувала бадьорий, радісний, діяльний настрій дітей, з неї діти дізналися, що будь-яка робота веде до спільної користі, і що праця завжди винагороджується. І навіть ціну грошам дізналися діти з цієї гри, що відобразила фрагмент дорослого життя. Їм зрозуміло стає справедливість прислів'я «Хто гроші береже, той без потреби проживе». У дітях прокидається почуття ощадливості. Дитина, яка отримала від матері гроші на ласощі, нерідко опускає їх у скарбничку, яку сама зробила з бляшанки, обклеєної картинками.

Ялинка

Кінець листопада. У дитячому садочку дещо сумно, на дворі похмуро, сиро, холодно, у кімнатах темно, перед нами ціла купа незакінчених робіт. У цей час до кімнати вривається Еріх. Уже не вперше цей життєрадісний хлопчик заражає всіх своїми веселощами. Сьогодні в нього в руці ялова гілка. «У мене Різдвяна ялинка!». Цих слів достатньо, щоб наш сумний настрій зник. Ми вже не помічаємо листопадової погоди і темряви. Радісне почуття охоплює нас, побачивши ялинову гілку, цю першу милу вісточку свята, що наближається.

Скоро Різдво. Ми знаємо тепер, для чого працюємо. І при думці про Різдвяну ялинку вдвічі швидше починають рухатися наші пальці. Що нам за діло до погоди. У нас немає часу дивитися у вікно. Скільки роботи ще попереду!

Наближається перша з 4-х неділь перед Різдвом. Ми йдемо з кількома дітьми до садівника за ялиновими гілками. Вони колючі і маленький боягуз Віллі не хоче їх нести.

Діти старанно прикрашають кімнату гілками: як це красиво і як добре пахне! Немов ми в лісі. Руки наші липнуть від смоли, яка так добре пахне, і завдяки якій голки так довго залишаються свіжими.

Адже у ялинки, замість листя, вічнозелені голки, це й надає їй особливої краси. Із задоволенням слухають діти розповідь про дерево, яке не побажало мати інше листя. Як добре ми можемо зобразити ялинову гілочку! Це зовсім неважко. Діти викладають її із зелених паличок, малюють її зеленими олівцями, вишивають зеленою вовною. На піску за допомогою гілочок влаштовують цілий ліс, у якому розігруються всілякі сцени з казок.

На одній із гілок ми знаходимо щось тверде коричневого кольору. Це ялинова шишка. Лусочки її щільно закриті. Що може бути там усередині? Біля теплої печі ялинова шишка розкривається, і звідти вилітають маленькі коричневі крильця. Крильце без тіла? Ні, там у куточку лежить щось тверде, чорне, якесь зернятко. Це насіння ялинки. Для чого ж потрібні йому крила? Багато шишок виростає на деревах у ялиновому лісі. Коли вони дозрівають, насіння розлітається, шукає містечко, де воно могло б пустити коріння. Ми обережно виймаємо кілька насінин із шишок і саджаємо їх у вазон із землею. Глибоке мовчання панує при цьому. Діти бояться навіть дихати, щоб насіння не розлетілося. Ми малюємо 10 зерняток із крильцями і прикріплюємо цей малюнок у вигляді прапора до нашого квіткового вазона. Уже за два тижні ми маємо задоволення бачити, як починають сходити наші посіви і виростають маленькі зелені деревця. Порожні шишки золотяться для ялинки або наповнюються піском і посипаються насінням.

Наступного понеділка, коли діти приходять до дитячого садка, завіси опущені, все так тихо й урочисто. Ми стаємо на молитву і з радістю бачимо, що на столі стоїть маленька ялинка, на якій горить одна єдина свічка. Яке враження справляє цей перший Різдвяний вогник не тільки на дітей, а й на нас, дорослих. Як відбивається в дитячих оченятах блиск Різдвяної свічки! З яким благоговінням дивляться вони на освячені ясла!

Велика, розкішно прикрашена нами ялинка не зворушує нас так, як ця перша ялинова гілочка!

Після Різдва сухі гілки й опалі голки знаходять у нас застосування. З гілочок ми робимо лялькові меблі, голки використовуємо при ліпленні. У холодний зимовий день нам приносить задоволення кинути в піч кілька сухих ялинових гілок. Під їхній веселий тріск ми слухаємо казку Андерсена про ялинку.

Рідний дім

Скільки емоцій у слові «вдома»! Діти охоче говорять про те, як у них удома, що роблять батько й мати, де вони були в неділю, що в них було на Різдво. Яке щастя, що Різдвяне свято тісніше зближує членів сім'ї! Навіть найбільш з наших дітей, які майже не знають сімейного життя і яким дитячий садочок замінює дім і сім'ю, на Різдвяних святах відчувають цю рідкісну для них радість – бути у себе вдома.

І чого тільки їм не хочеться розповісти. Ялинка стояла у великій кімнаті, мати повісила чисті фіранки, батько наново пофарбував кухонний стіл, маленькому братику подарував ліжечко..... Діти без кінця можуть говорити про свій дім!

Ми сідаємо тісніше, і наш дитячий садок стає схожим на дружну сім'ю. У кімнаті затишно, пахне печеними яблуками, зовсім як удома.

Найперше нас цікавлять:

I. Домашня обстановка дітей

Усі беруть участь у цій бесіді. Дітям ніколи не набридне розповідати, як у них вдома, скільки кімнат, дверей, вікон, стільців тощо.

Розповіді на вибір: «Снігуронька», «Ваня і Маша». «Різдво Христове». «Втеча до Єгипту (свята сім'я)».

Ігри та пісні. Коліскові пісні.

Бесіда дає багатий матеріал для занять. Із кубиків діти влаштовують свій будинок, а також наш дитячий садок. З обкладинок зошитів ми майструємо прості лялькові кімнати. У своїх малюнках діти також намагаються зобразити

свою домашню обстановку. Із сірникових коробок, дощечок і картону роблять меблі, з білої коробочки плити, із золота і паперу вирізають і приклеюють дверцята, посуд ліплять із глини. Вирізані з паперу або зроблені з висмикнутих ниточок ляльки оселяються в наших кімнатах. Під час їх влаштування не забуто жодної дрібнички: плетені килимки на підлозі, завіси, мітли з висмикнутих ниток, вирізані картинки, дзеркало зі срібного паперу в рамці, квіткові вазони з глини, млин для кави з глини з ручкою з жолудевої чашечки, настінний годинник зі складеного паперу тощо.

II. Сім'я

Діти розповідають про роботу батька і матері. Рано знайомляться багато хто з наших дітей із серйозною стороною життя, допомагають батькам у їхній роботі. І в дитячому садку кожен виконує свої обов'язки згідно з нашим правилом: «скрізь має бути порядок».

Ми після Різдвяних свят робимо ґрунтовне прибирання в шафах і шухлядах, причому діти старанно допомагають. Старі іграшки, якщо їх уже не можна більше полагодити, поступаються місцем новим. Розкладаються нові матеріали для робіт.

І вдома, і в дитячому садку все повинно відбуватися в певний час. Точність має бути в усьому: певна година для роботи, сніданку, гри.

Розповіді із сімейного життя (на вибір): «Попелюшка», «Червона шапочка».

Ігри.

Заняття.

Вільне малювання.

Згинання з паперу: штанці, кофта, чобіт, сорочка, шапка, портмоне, кошук.

Зображення годинника за допомогою вишивання, вирізання та розфарбовування. Кишеньковий годинник із ланцюжком із намиста.

Ліплення, згинання з паперу: стінний годинник.

Зведення споруди: баштовий годинник.

Хто будеє наші будинки. Робота муляра. Прогулянка на будівництво. Повернувшись, ми будуємо з цеглинок стінку, причому з'єднуємо цеглинки замазкою (лопаточка, тачка, драбина).

Робота теслі. З ящика ми майструємо ляльковий будинок за всіма правилами мистецтва, користуючись при цьому всіма інструментами – пилкою, рубанком, молотком, кліщами, цвяхами.

Робота маляра. Діти фарбують свій будинок, що надає йому більш красивого вигляду.

Розповіді. Вірші. Пісні та ігри.

Спостереження за роботою ремісників дають багатий матеріал для занять.

Вправи зовнішніх почуттів:

1. *Слух: із заплющеними очима за звуком (високий – низький, глухий – ясний, гучний – тихий) потрібно вгадати знаряддя і матеріал (дерево, залізо, камінь).*

2 *Дотик: теплий – холодний, м'який – твердий, гладкий – шорсткий, важкий – легкий.*

Діти малюють, ліплять усілякі знаряддя, викладають їх із паличок і кілець, вишивають, вирізають. Тирсу вживають для набивання лялькових меблів. Діти будують, згинають, малюють, вирізають будиночки. Спостерігаючи за роботою муляра, вони вчаться розрізняти кольори. Малювання кольоровими олівцями та фарбами.

Кожна тварина має своє житло.

Змерзлі та промоклі від снігу приходять якось уранці діти до дитячого садка. Їм приємно почуватися в теплій кімнатці. Вони бачать, що все живе має захист від холоду. Перелітні птахи відлетіли, кішка вмощується біля печі, коня накривають попоною, усі отвори на даху закривають соломною, адже на горищі живуть голуби та кролики. З ящика ми влаштовуємо зимове приміщення для нашого їжачка, що живе влітку в саду. Два чижики проводять зиму в нас у клітці.

З дощок і ялинових гілок ми майструємо будиночки для корму птахів і ставимо його в саду.

Розглядання картини: селянське подвір'я (стайня, сарай, будка для собаки, голуб'ятник, курник, гнізда ластівки та лелеки).

Споруда за цією картиною: клітка з дроту та глини.

Згинання: птах, голубник, собача буда.

Розповіді, ігри, пісні, вірші.

Годинник

У нашому дитячому садку бракувало настінного годинника. Різдвяний дід дізнався про це. Не раз, заглядаючи до нас, доводилося йому бачити, як діти, захопившись роботою, забували, що час снідати, або ж весело бавилися тоді, коли вже давно треба було взятися за роботу. І ось Різдвяний дід присилає нам таємничу посилку, ретельно запаковану. Коли після Різдвяних свят діти знову зібралися в дитячому садку, ми урочисто стали відкривати посилку. Усі діти брали в цьому участь, допомагали розв'язувати вузли, приносили ножиці. Написи на кшталт «Обережно», «Не тряси» ще більше збуджують загальну цікавість. Нарешті, знято останній папір. Показується круглий стінний годинник, білий циферблат якого красиво виділяється з малькової рамки. «А, годинник!» – пролунало з усіх боків. «Ключик до нього». «Чи йде годинник? – запитує хтось. Дитячі голівки тісняться ближче, щоб послухати. Ні, годинник стоїть. «Будь ласка, заведіть його», – просять діти. «Спочатку треба повісити годинник», – каже дитина, яка розуміється на речах.

Ми спільно обговорюємо, у якому місці найкраще повісити годинник, діти приносять молоток і цвяхи і з цікавістю стежать за тим, як цвях поступово входить у стіну. Повісивши годинник, ми заводимо його. Починається тиша, бо кожному хочеться послухати, як іде годинник. «А чи буде він бити?» – цікавляться діти.

Минув уже тиждень відтоді, як у дитячому садку з'явився годинник, але діти так само цікавляться ним, стежать за безперервним рухом стрілок. Діти помітили, що велика стрілка рухається швидше за маленьку. Вони знають, що, коли велика стрілка стоїть вгорі, «дивиться в небо», – треба співати ранкову молитву (10 година); коли вона стоїть унизу – час снідати (1/2 11); коли вона стоїть праворуч, у нас прибирання (1/4 12), ліворуч – час іти додому (3/4 1). Дітям спадає на думку, що і вдома в них є годинник. Наступного ранку вони повідомляють, скільки годинників кожен нарахував у себе вдома. У декого їх виявилось дуже багато: великі й маленькі, стінні, стоячі, кишенькові. Деякі йдуть добре, інші невірні, треті зламані.

З якою напруженою увагою слухають діти розповідь про стрілочника, який повинен був точно у визначену годину виходити зі своєї будки з червоним прапором. Зітхання полегшення виривається в дітей, коли вони дізнаються, що годинник допоміг стрілочнику запобігти катастрофі поїзда.

Діти будують вокзал і не забувають прикріпити на видному місці годинник, потім грають у залізницю. У цій грі велику роль відіграє кишеньковий годинник, який діти випросили у дорослих. У самий розпал гри годинник перестає йти. «Пружина лопнула», – каже 6-ти річний хлопчина з упевненістю майстра. Наступного ранку маленька делегація вирушає із зіпсованим годинником до годинникового майстра, який, подібно до лікаря, ретельно оглядає його за допомогою збільшувального скла. Тим часом діти розглядають магазин, у якому так багато цікавого. Пообіцявши відремонтувати годинник, майстер відпускає дітей. Того ж дня ми здійснили ще одну прогулянку до найближчої церкви, щоб послухати, як б'є великий баштовий годинник. Але, захопившись роботою, ми запізнилися. Лише на одну хвилину, але годинник не чекає. Завтра постараємося бути акуратними.

Наступного дня вже з 9-ї говорять про те, що пора йти до церкви. Ми заспокоюємо маленьку компанію, сказавши, що подбаємо про те, щоб цього разу

не запізнитися. За допомогою паличок і малюнка діти зображують усе, що вони бачили.

Наша вулиця

Ще зима, але в повітрі вже запахло весною. Дітям не сидиться в кімнатах. На стіні світла смуга від сонця стає дедалі ширшою. Вона заважає нам працювати і кличе гуляти.

Але куди? У саду ще надто сиро. Доводиться йти на вулицю. Гуляти з натовпом дітей у великому місті – не мала праця. Для 1-го разу ми обираємо старших і більш слухняних дітей. Йдуть троє виховательок. Кожна обирає шість дітей, за якими спостерігає під час прогулянки. Решті дітей дають роботу й обіцяють повести гуляти їх завтра. Скільки вражень дає нам прогулянка! Проте мало задоволення отримує від неї дитина, якщо немає можливості бачити і чути навколишнє. У нас же є і час, і бажання бачити, спостерігати. І чого тільки не побачить дитина на вулиці? Ось наші друзі – конячки. На розі стоїть автомобіль, він починає рухатися. Яке це диво! Георг довго дивиться йому вслід і натикається на ліхтарний стовп. Яким чином автомобіль рухається без коней? Це давно вже не загадка для наших дітей. Батько Курта – шофер, і діти чудово знають будову автомобіля.

На розі стоїть городовий, він попереджає нас, що йде трамвай. Як спалахують на ньому іскри! «Немов феєрверк у день народження», – кажуть діти. Ми йдемо далі й підходимо до щойно збудованої церкви, за будівництвом якої діти стежили з великим інтересом. Як горить на сонці золотий хрест, як блищать стрілки на баштовому годиннику. Годинник б'є 11. Нам час повертатися. На зворотному шляху ми йдемо сонячною стороною, і дітям приносить задоволення стежити за власною тінню.

Повернувшись додому, ми беремося за роботу, яка дещо заспокоює збуджених прогулянкою дітей. З паличок ми викладаємо вулицю, якою йшли сьогодні. У цьому місці ми зустріли візника, там стояв автомобіль. Ми

зображуємо його 3-ма паличками та 2-ма гудзиками. У цьому місці Георг натрапив на ліхтарний стовп (ставиться паличка). Там ішов трамвай (дві палички зображують рейки).

У кінці вулиці ми будуємо церкву з вежею.

Довго живе в нашому спогаді ця весняна прогулянка. Усе бачене дає багатий матеріал для бесід, ігор, занять. Автомобіль стоїть у центрі дитячих інтересів. Двоє старших хлопчиків із вражаючою точністю роблять модель автомобіля. Сьогодні знову випав сніг, і чарівний зимовий пейзаж вабить нас на вулицю.

Сніг скрипить під ногами, коні ледве чутно пробігають повз нас. Різко виділяються обриси будинків, колодязя, паркану, дерев. Люди розчищають сніг, посипають вулиці. Кілька горобців і зграя ворон особливо різко виділяються на тлі білого снігу. Вони шукають корм, і з радістю клюють кинуті їм крихти. Повз нас проходить, маршируючи, загін солдатів. Вони йдуть на стрільбу. Нам хотілося б піти за ними, але здіймається снігова хуртовина і змушує нас повернутися додому. Діти весело ловлять сніжинки і милуються крихітними зірочками, що падають на їхні пальта і шапки. Обсипаний снігом сажотрус, якого ми зустрічаємо, викликає загальний сміх. Знову маса вражень. Сніг, солдати, сажотрус – усе це можна зобразити в іграх і в різних заняттях. З особливим задоволенням ми згадуємо сажотруса і малюємо його вугіллям на великому аркуші паперу.

Сьогодні ми йдемо гуляти в інший бік і підходимо до площі для народних гулянь. Ми не зовсім схвально ставимося до сумнівного вигляду музичних, драматичних та акробатичних вистав, що відбуваються тут. Але народ і діти захоплюються ними. Любов народу до видовищ знаходить у них задоволення. У передобідній час тут, звісно, нікого немає, все наче вимерло і лише надвечір знову пробуджується до життя.

Діти розповідають нам про всі чудеса, що відбуваються за цими спущеними завісами. На жаль, батьки не надто часто дають дітям можливість отримувати це задоволення.

Найбезневиннішою з усіх розваг є карусель посередині площі. «Минулої неділі я каталася на каруселі тричі», – заявляє хтось із дітей. «А я 9 разів», – намагається перевершити товариша маленький хвалько. На щастя, все зачинено, інакше діти напевно пристали б до мене з проханням покатати їх. Настільки жваво воскресли в їхній пам'яті спогади про отримані задоволення! «Пора додому, діти», – кажу я. «Влаштуємо вдома карусель». Недовіжливо дивляться на мене діти. Ми проходимо повз великий балаган із написом: «Вистави африканських левів». Слава Богу, що і він закритий. «Один лев вирвався з клітки», – каже хтось із дітей, «Ні, це був вовк», – поправляє його інший. Одна страшна розповідь змінюється іншою. «Діти, їдемо додому, вдома набагато краще», – кажу я їм.

Щопонеділка з блискучими очима розповідають діти про нові враження, отримані ними напередодні. Цей чудовий світ довго захоплює їх. Вони охоче грають у нову гру – карусель, майструють іграшку-карусель із круглої коробки, що обертається на спиці. Ми прикріплюємо до коробки всіляких тварин із нашого нового Ноевого ковчега. Вирізані ляльки катаються на слонах, жирафах і левах.

Цей Ноїв ковчег був хорошим Різдвяним подарунком. Він замінив нашим дітям зоологічний сад.

З огляду на те, що нинішній час не такий мирний, як часи Ноя, відчувається необхідність розмістити звірів у клітки. Ми майструємо ці клітки з усіляких порожніх коробок. Причому ставимо відкриту коробку, вставляємо туди дикого звіра і робимо ґрати з ниток. Тепер наші дикі звірі не бігають на волі разом із зайцями та ягнятами, а сидять у клітках. Це набагато зрозуміліше дітям.

Я могла б розповісти і про інші враження, які дає нам наша вулиця (гавань, базар, лікарня), але досить.

Саме життя нашоєхує нас на теми, дає матеріал для бесід і занять. Граючи в пісок, ми зображуємо нашу вулицю, і це готує старших дітей до вивчення батьківствознавства. Те, що вони зображують тепер за допомогою піску, іграшок і різного матеріалу, згодом, передається ними у вигляді простого креслення і само собою приводить їх до розуміння карти. Отже, наша вулиця дала нам багатий матеріал для спостережень у ту пору року, коли природа ще спала.

G.P., 1908 p.

Автор невідомий "Дитя і світ. 24 теми, розроблені для дитячих садочків і школи Гертрудою Паппенгейм та іншими садівницями", Переклад з німецької З.Веселкіної, А. Цветкової та Л. Товстоног. Видання Київського товариства народних дитячих садків. 1911 рік.

ДИТЯЧІ САДКИ
МЕТОДА ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТИ ФРІДРІХА ФРЕБЕЛЯ
(автор невідомий)

Передмова

Перебуваючи півроку в Берліні для вивчення методів Фребеля, які були з великим успіхом застосовані в дитячих садках цього міста, я не можу стримати бажання коротко повідомити моїм співвітчизницям, які присвятили себе вихованню, основні принципи цієї системи.

Почуття вдячності не дозволяє мені не зазначити, що моє перебування за кордоном та пов'язане з цим здобуття деяких педагогічних знань я завдячую милостивому покровительству княгині Олені Павлівні. Щире бажання бути хоч трохи корисною спонукало мене на цей труд.

Н.О.

I

Нотатки про життя Фребеля

Фрідріх Фребель народився в 1782 році в Обервейсбаху, в князівстві Рудольштадтському. Його батько, бідний сільський пастор, виховував його в чистих правилах християнської релігії. Ще дитиною Фребель втратив матір, і отже, він був позбавлений тієї турботи, ніжної та розумної опіки, яка так необхідна в дитинстві. Це, ймовірно, є джерелом того переконання, з яким він пізніше захищав справу материнського виховання.

Відвідуючи з батьком хатини його приходу, він часто зустрічав страждання та злидні, які дуже вражали його, а сімейні сцени, на яких він іноді був присутній, остаточно розвинули в його душі любов до людства і бажання усунути ті біди, свідком яких він не раз був.

Він вивчав переважно природничі науки, математику та землеробство. Провівши кілька років у Швейцарії під керівництвом Песталоцці, він згодом взяв участь у війні за німецьку незалежність.

Призначений згодом інспектором мінералогічного музею в Берліні, він незабаром відмовився від цієї вигідної посади. Ціною великих поневірянь віддав

перевагу здійсненню ідеї, яку він завжди мав на увазі, а саме – вдосконаленню дитячого виховання.

Свій перший заклад Фребель заснував у Кельхау, маленькому селі в Тюрингії, де його школа, підтримувана місцевими жителями, існує й досі. Оскільки придбаний ним будинок був занадто малий для розміщення його учнів, то, чекаючи на завершення будівництва нового будинку, бідний Фребель оселився сам у хліві, дозволяючи собі мати лише необхідне: два хліби складали його харчування на цілий тиждень, і він відмічав крейдою призначену ним порцію на кожен день. Його дружина поділяла з ним його тяжку працю та злидні. Під час подорожей, які він здійснював з метою поширення своєї системи, йому не раз доводилося ночувати просто неба, витрачаючи гроші на утримання якоїсь бідної дитини.

Після багатьох років досвіду він зрозумів необхідність застосувати свою систему до дітей молодшого віку, ніж ті, яких він об'єднав у школі Кельхау, і, передавши керівництво цією школою одному зі своїх родичів, він зосередив усі свої зусилля на здійсненні своєї мрії про дитячі садки.

Для розвитку цієї ідеї він відкрив курси, а потім заснував садки в багатьох містах Німеччини: у Гамбурзі, Дрездені, Лейпцигу, Готі.

Смерть зупинила в справі благодійності та самопожертви цього великого чоловіка, який, здавалося, хотів втішити себе в бездітності, поширюючи на інших дітей свою батьківську турботу. У червні 1852 року баронеса Маренгольц зустріла його в Марієнталі, де він заснував заклад для освіти молодих виховательок, і, натхненна ідеєю Фребеля, вона присвятила весь свій час на вивчення його методу, а потім, після його смерті, на створення дитячих садків, маючи на меті виконання плану свого наставника з надзвичайною самопожертвою, енергією і глибокою відданістю цій справі.

У своєму житті Фребель повинен був боротися з великими труднощами, але успіх увінчав його зусилля. Дитячі садки тепер поширені в Німеччині, Франції, Англії, Бельгії, Голландії та Америці, і з кожним днем послаблюється

протидія, з якою зіткнулася ця система, як і взагалі будь-яке нововведення. Настане час, коли, описуючи життя і праці Фребеля, ім'я його буде вітатися як одного з благодійників людства, як рідкісний інструмент Провидіння, повністю присвячений служінню добрій і святій ідеї.

Простий душею, характером, тихий як дитина, чия щирість і відвертість збереглися навіть під сивиною старості, водночас відважний і твердий, як герой, не визнаний, як це часто буває з геніальними людьми, але завжди triumфуючий через свою непохитну віру в Бога, був відданий своєму покликанню. Він забував заради нього не тільки славу, але навіть науку, яка була для нього всього дорожче, особливо вивчення природи. Одним словом, людина завжди здатна слухати і розуміти мову Творця – таким був Фребель.

Він не шукав ні почесностей, ні слави на землі, зайнятий виключно своїм подвигом, задовольнявся підтримкою небагатьох друзів і учнів, які досі поважають і благословляють його пам'ять. Його праця говоритиме за нього. Він намагався утвердити на міцній основі виховання, яке досі не було достатньо вдосконалене. З його допомогою жінки стануть, як він їх називав, садівницями дітей, зігріваючи живу рослину сонцем любові, даючи їй розквітнути, як квітці, не обмежуючи і не наносячи їй шкоду, але діючи за законами природи і волею Провидіння.

II

Важливість першого виховання

Наука Матерів

Одне з перших і найважливіших питань нашого часу – це питання виховання та освіти молодих поколінь. У міру того, як цивілізація, йдучи своїм шляхом, ускладнює стосунки між людьми, вона створює для них нові права і нові обов'язки. Тому через виховання і освіту людина повинна навчитися виконувати свій обов'язок і вміти користуватися своїми правами.

Усі згодні з цим: юристи і публіцисти, вчені і духовні особи мають з цього приводу однаковий погляд. Але, на жаль, зазвичай починають турбуватися про

виховання дитини лише тоді, коли настає час віддати її до школи, де вона швидше отримує освіту, ніж виховання у справжньому сенсі. *Між тим, перші сім років, які передують вступу дитини до школи, не повинні бути залишені на волю випадку. Тепер вже починають розуміти, що з самого першого періоду життя людина отримує той вплив, від якого залежить її подальший розвиток.* Тому бажано було б, щоб матері, няні і взагалі особи, які безпосередньо контактують з цією живою рослиною, були здатні виконати свій важливий обов'язок.

Половина людства вмирає, не досягнувши шестирічного або семирічного віку. Це факт, доведений статистикою. Хіба невігластво тих, кому довірено перше виховання, не є причиною такої страшної смертності? Але якими б великими не були фізичні збитки, завдані цим невіглаством, моральні шкідливі наслідки, що випливають з того ж джерела, ще більш жахливі!

Справді, враження, отримані в перші роки життя, не зникають повністю. Дитина часто їх отримує від матері, хоча і непомітно, той відбиток, який згодом стане причиною її падіння. Як необхідно для матерів знання перших правил, що керують ними в їхньому великому покликанні! Хоча це сумно, але доводиться визнати, що до цих пір не було раціональної системи, яка б затверджувала виховання на справді законній і природній основі.

Фребель, набуваючи свої знання в глибокому вивченні людської природи, і особливо дитячої, створив таку давно бажану науку, яку можна назвати наукою матерів і яку Фребель застосував у своїх дитячих садках.

Уже саме назва цих закладів виявляє ідею, яка надихала його під час їх створення. Справді, у саду на свіжому повітрі, (наскільки, звичайно, це дозволяє клімат), під впливом природних явищ слід виховувати дитину і так надавати живій рослині сприятливий вплив добре влаштованого середовища, подібно до того, як дбайливий садівник діє з рослинами свого саду. Не варто забувати про те, що недоглянута спочатку рослина в майбутньому позначиться відсутністю першого догляду і неможливістю повного розвитку. Тому слід звернути увагу на

поради Фребеля, в яких він вказує на принципи і мету виховання і повідомляє засоби для досягнення цієї мети.

III

Загальна та приватна мета виховання.

Принцип самовільної діяльності

Загальна мета будь-якого виховання полягає в гармонійному розвитку, наскільки це можливо, здібностей, дарованих Богом людині для виконання його волі на землі. На цьому шляху людина вдосконалює себе через вдосконалення інших і в такий спосіб готується до того життя, яке є її майбутнім призначенням. Але якою повинна бути в наш час приватна мета виховання? Вона полягає в тому, щоб зробити людину здатною виконувати свої суспільні обов'язки, розширити її інтелектуальний горизонт і, нарешті, піднести душу до тієї любові, через яку здійснюється ідея братерства, що пропагується релігією.

Для досягнення цієї подвійної мети Фребель ставить в основу виховання принцип вільної діяльності дитини. Це не є довільна гра інстинктів, а дисципліна, стримування інстинктів власними зусиллями, спрямованими на корисну мету, тобто, щоб через вправління всіх сил і здібностей дитини, досягти її повного розвитку. *Діяти – означає існувати. Поки не виявиться дія людини, ні вона сама, ні інші не знають, що вона є і що вона може.* В іграх полягають ці зусилля, ця праця, вільна і приємна одночасно для дитячого віку.

Уже з перших хвилин свого життя дитина отримує враження з зовнішнього світу. Ці враження збуджують її сили, її фізичні, моральні та розумові здібності, і таким способом вона прагне виявити їх у своїх діях. Але оскільки ці враження можуть бути сприятливими або несприятливими для її розвитку, їх не слід залишати на волю випадку, слід використовувати їх з певним наміром для природного розвитку дитини.

До сих пір перші роки життя були цілком віддані випадковості. Турботи, що надаються дитині, стосуються лише матеріальної сторони. Між тим, людська душа вимагає належного «харчування» з перших днів свого існування.

Усе, що оточує дитину, представляє їй лише один хаос. Різноманітність оточуючих її предметів занадто велика, щоб ще не розвинені її почуття могли їх розрізнити. Керувати і направляти її інстинктивні дії, знайомлячи з властивостями предметів – ось що становить власне початок виховання. Переслідуючи цю мету, Фребель створив для раннього віку низку ігор і занять, які розвивають як розум, так і тіло дитини.

IV

Перші та інстинктивні потреби дитячого віку

Ігри дітей у їхньому нинішньому вигляді, безумовно, до певної міри сприяють їх розвитку, але дуже недосконалим чином. Природа сама спонукає дитину до численних проявів, через які розвиваються її сили і здібності. На цих природних указівках Фребель засновує свою методику.

У чому ж полягають ці природні прояви?

1. Варто лише поспостерігати за дітьми: їх завжди можна побачити в русі, вони бігають, танцюють і стрибають. Рух є першим виявом життя. Тому не слід зв'язувати ні тіла, ні розуму дитини, як це зазвичай робиться. *Фізичні вправи – це перша потреба дитини.*

Фребель використовує цей природний прояв, щоб методично вправляти частини тіла за допомогою маленьких гімнастичних ігор, організованих так, що вони задіють усі м'язи дитини, особливо ж руку як найважливіший орган. Пісні, що супроводжують ці ігри та вказівки в книзі під назвою «Бесіди матері», призначені для того, щоб дати дитині уявлення про предмети і мову, а також для розвитку її слуху. Очевидна потреба дитини володіти руками, торкатися всього, що є близько, є одним з найдієвіших засобів, які використовує природа, щоб надати перші елементи розуміння і розвивати почуття. Вправляння почуттів має велике значення в першому вихованні; тому кожна гра, кожне заняття за системою Фребеля відповідає цій меті. Розвивати почуття означає не потурати їм, а стримувати їх, привчаючи підкорятися імпульсам розуму. Фребель спочатку

дає в руки дитини тверді тіла, нормальні форми, він починає з м'ячика, сферичної форми, вихідної точки всіх інших форм.

2. Інстинкт спонукає дитину займатися пластичним мистецтвом. Вона створює різні форми, то надаючи пухкому піску певного вигляду, то малюючи на ньому пальцями або паличкою, то будуючи з усього, що їй трапляється під руку, різні фігури, а також складаючи папір і шматочки тканини. Загалом, дитина може бути задоволена тільки власним творінням. *Людина, створена за образом Божим, народжується дійсно художником, більш-менш винахідливим, творцем у межах своїх сил.* Але дитина, залишена сама по собі, може тільки, намацуючи, задовольняти цю вроджену потребу. Вона досягає мети і не може реалізувати того, що могла б виконати, якби керівництво було іншим. Фребель дає при певних матеріалах простий засіб, як ними користуватися. Отже, дитина отримує можливість реалізувати свої ідеї через яке-небудь творіння.

3. Цей вид забавних занять, розвиваючи спритність дитини, спонукає її розглядати, вивчати, порівнювати з великою ясністю і, особливо, з більшою легкістю. Тому легкість і ясність порівняння є першими умовами для розуміння. Те, що дитина створює за правилом, за встановленим законом, що змушує її шукати протилежність даній формі, щоб потім примирити обидві ці протилежності за допомогою третьої форми (схожість якої запозичується від обох контрастів), дає їй перше уявлення про організм. Дитина, так би мовити, організовує, складаючи ціле з різних частин або об'єднуючи кілька цілих в одне велике. У цьому випадку вона діє так, як зазвичай діє кожен художник. Вона застосовує правило, закони, щоб робити комбінації в тому чи тому відношенні.

4. Продовжуючи спостерігати за інстинктом дитини, можна помітити її схильність до догляду і обробки. Коли ми займаємося якимось предметом, ми відчуваємо до нього прихильність. Тому дуже важливо для морального розвитку зробити дитину здатною якомога раніше піклуватися про щось і в такий спосіб привчити її виконувати маленькі обов'язки. Догляд за рослинами, садівництво в його перших засадах, піклування про іграшки і взагалі про надані їй предмети,

дають для цієї мети безліч випадків. Маленькі і прості рукоділля служать можливістю і засобом виявити її прихильність до сім'ї, товаришів і навіть привчити її до благодійності.

Якщо дитина не робить зусиль для тих, кого вона любить, то така любов недостатньо розвинена і не в змозі подолати егоїзм. Ціною жертв, хоча і невеликих, виявляється прихильність до тих, для кого вони робляться. Тож дитина легко зрозуміє, що тільки через виконання обов'язків здобувається право. Вона бачить, що надані послуги дають кожному місце в суспільстві.

5. Ця різноманітна діяльність, задовольняючи природну допитливість дитини, служить також початком її пізнавальної активності і викликає нескінченні запитання. Відповіді слід давати показаннями, доводами, а не лише абстракцією чи одним словом.

6. Спів є однією з потреб душі дитини, це і є її прояв. Дитина співає, як тільки починає лепетати, тому в дитячому садку спів супроводжує всі її ігри.

7. Але що особливо відрізняє людину від усіх інших творінь, це її непереборна потреба жити в суспільстві собі рівних, і ця потреба, найвища у людині, недостатньо врахована щодо першого дитинства. Дійсно, в сім'ї дитина не знаходить собі рівних, тобто тих, хто схожий на неї за віком, смаками, прагненнями, звичками тощо. Дорослі не можуть бути її товаришами, брати і сестри старші за неї на кілька років, також не відповідають цій вимозі. Між тим, суспільне життя серед рівних їй необхідне для дитини, щоб надати їй значення як члена суспільства, представниками якого для неї є сім'я. Дитячий сад, звісно, не повинен замінювати сімейного виховання, яке завжди залишиться центром і вихідною точкою, але сприяти йому всіма можливими засобами.

V

Моральний розвиток. Дисципліна

У дитячому садку кожна дитина знаходить собі товариша за віком, вона має визначене місце в цьому суспільстві в мініатюрі, де вона може дійсно жити,

вправляючи свої сили і здібності. Стикання з різними індивідуальностями розвиває її характер, моральність тут застосована на практиці: любити одне одного і допомагати одне одному – ось почуття і загальний закон у дитячому садку. Кожен покликаний використати на благо інших свої різноманітні здібності, і тому кожен спеціальний дар, кожна індивідуальність характеру знаходить можливість виявити себе. Кожен знайде собі вчителя в будь-якій справі, що запобігає розвитку гордості і марнославства, а обмін послугами, ставлячи перепону егоїзму, привчає дитину до самопожертви. Тож дитячий садок є найкращим зразком дисципліни, але не тієї обмежувальної дисципліни, такої ворожої дитячій натурі, яку ми іноді зустрічаємо в притулках, школах, а дисципліни через діяльність.

Дисципліна без діяльності не може бути ефективною, вона може лише запобігти злу, але не примусити робити добро. Справжня дисципліна повинна вправляти всі сили, щоб досягти добра, а протидіяти злу можна лише шляхом вироблення хороших звичок у дитини. З цього очевидно, що їй потрібне середовище, де вона могла б діяти вільно. Лише можливість вибору надає їй діяльності повного морального значення. Тому важливо, щоб у сім'ї, а особливо в школі, де дитина, як би прив'язана до лавки протягом кількох годин, мала б простір для застосування своєї волі до справи і таким способом направила її до добра. Навіть у вимогах, що суперечать її схильностям, не слід застосовувати дисципліну, яка протистоїть дитячій натурі. Так, наприклад, пасивність, до якої змушують дитину в багатьох закладах, є неприродною дисципліною, оскільки дійсна покірність не досягається встановленими правилами, загальними заборонами і погрозами. У дитячому садку дитина попереджена власними вчинками, що зроблене нею зло спричиняє незадоволення, а хороші вчинки ведуть до благополуччя.

Очевидно, що ні домашнє виховання, ні виховання, яке отримують у цьому віці в притулках, не відповідає повністю цим природним вимогам дитини. У сім'ї дитина дуже часто залишена сама по собі або довірена нагляду осіб, які не вміють

її вести і навіть іноді мають шкідливий вплив на неї. Звичайні іграшки не служать ні її розвитку, ні її освіті.

VI

Релігійне виховання

Щоб досягти морального і релігійного розвитку дитини передусім потрібно розвивати її почуття і через них озброїти дитину можливостями для подолання схильностей до зла. За допомогою духовної музики Фребель радить розвивати релігійне почуття у дитини. Її серце повинно бути відкритим для прийняття божественних істин Євангелія. Сухе викладання релігії, звернене тільки до розуму, не може дійсно розвинути душу, проникнути в неї високими словами, якщо її почуття не будуть спочатку належним чином підготовлені.

Через вивчення природи, намагаючись зрозуміти Творця, можна дійти до розуміння релігії, тоді дитина дійсно зрозуміє її, а не просто вивчить напам'ять. Потреба в молитві вроджена в дитині, але вона не може безпосередньо перейти від гри до молитви. Немає нічого шкідливішого за ці довгі непояснені молитви, які дитина повторює без будь-якого релігійного почуття. Це є профанація релігії.

Однак не слід припускати, що Фребель упустив щось стосовно релігійного навчання. Навпаки, він бажає, щоб розвиток дитини передував цьому навчанню, вимагаючи освіти серця і релігійного почуття набагато раніше, ніж це зазвичай робиться. Звертаючись до матерів, він дає їм чудові поради з цього приводу, переконуючи їх дозволяти дітям бути присутніми під час їхньої молитви і таким способом діяти на них через враження. Крім того, у дитячому садку дітям розповідають головні риси з Священної історії, з життя немовляти Ісуса та інше, просто і доступно для дитячого розуміння.

Фребель бажає, щоб кожен предмет у житті дитини, кожне навчання було пов'язане з релігійною ідеєю, було спрямоване на неї. Ось його слова: «Будь-яке виховання буде безплідним, якщо воно не буде засноване на християнській релігії».

VII

Матеріальні та моральні вигоди, які надають дитячі садки

Дитячий садок, об'єднуючи на кілька годин (зазвичай від 4 до 5) дітей віком від трьох до семи років, надає матерям надійний допоміжний засіб виконати своє призначення більш досконалим чином. Вони не можуть виконати цей обов'язок самостійно серед вимог нашого часу, жертвуючи собою навіть повністю заради дітей. Не тільки численні обов'язки, від яких їм важко звільнитися, перешкоджають цьому, але й їхня неспроможність часто стає перешкодою для досягнення цієї мети.

Діти робітничого класу залишають школу, щоб піти на навчання або зайнятися домашніми справами, зазвичай у тринадцятирічному віці. За наявними донині методами виховання цей проміжок часу занадто короткий, щоб відповідати зазначеним вимогам, оскільки в перші сім років діти недостатньо підготовлені для школи та праці. Судячи з занять у дитячому садку, можна побачити, що за методом Фребеля праця передує навчанню у власному сенсі. Подібні заняття виконують усі попередні умови для підготовки дитини до ручної та художньої праці, а не до механічної. Тобто, вправляючи силу і спритність дитини, вони розвивають у неї смак до роботи і готують її одночасно до наукової та художньої освіти. Коли буде закладено таке міцне підґрунтя вихованню, школа зможе діяти іншим способом і, не виснажуючи сили дитини, дати їй більш міцну і широку освіту.

Ідея перетворити дитячу гру на розважальне і захоплююче заняття, безумовно, одна з найщасливіших. Фребель мав на меті виховувати дитину через саму працю, яка служить не лише для просвітлення її розуму, але і для формування серця та характеру. Заняття, які зараз пропонуються дітям, здебільшого є механічними, а механічна праця притуплює не розвинену істоту. Досвід, отриманий з наявних дитячих садків, не залишає сумнівів у можливості досягнення передбаченої мети.

Завдяки вправам, які можна урізноманітнювати до безкінечності, дитина вдосконалюється, набуває спритності рук і пальців, точності та швидкості погляду, розуміння форми, кольору, числа та порівняння. У ній розвивається поняття про прекрасне і гармонію. Нарешті, вроджені здібності і таланти розвиваються до такої міри, що може навіть визначитися її спеціальне покликання. *Скільки талантів мають зникнути через відсутність можливості бути поміченими і розвинутими!* Скільки з них призводять навіть до зла. Так часто буває з силами, які не дисципліновані і позбавлені засобів для розвитку! Слід також звернути увагу на те, що завдяки цим простим рукоділлям навіть наймолодші діти вже здатні принести радість іншим власноруч підготовленими виробами, які вони дарують своїм батькам, товаришам і які навіть допомагають зменшити бідність інших дітей. Тут моральність на практиці: діти заможних батьків працюють для бідних, а бідні діти для своїх і благодійників. Тож відроджуюча сила праці повинна проявлятися рано, щоб принести справжні плоди.

У будь-якій праці починають із грубих матеріалів, щоб поступово перейти до найтонших. Людина повинна настільки володіти матеріалом, щоб, так би мовити, оживляючи його, проявити в ньому свої думки і так досягти мистецтва. А за допомогою різних дослідів, що збуджують думку, дійти до науки.

Метод Фребеля є не що інше, як винахід освітньої праці або освіта через працю.

Його система пропонує все необхідне для повного виховання взагалі, забезпечуючи всі класи підготовкою до праці як механічної, так і розумової. За цією методою розум дитини розвивається природно і здорово, тоді як зазвичай виховання проводиться зовсім інакше. Дитину змушують у школі до суто розумової праці, перш ніж її мозок досягне належного розвитку, а згодом (якщо дитина належить до робітничого класу) займають її суто механічною роботою, тоді як її розум вимагає обробки і більш суттєвого харчування. Механічна робота повинна передувати розумовій праці, перша повинна вести до другої і

підготувати її елементи. Отже, збережуть здоров'я тіла і душі дитини, слідуючи вказівкам природи. Сучасні заклади народної освіти не забезпечують необхідних елементів для практичного життя, які полягають у розвитку сили і спритності, смаку і звички до праці, не поверхневої і чисто механічної, а розумної, яка одночасно тренує розум і руку дитини.

Постійно зростаюча винахідливість машин, усе більше і більше зазіхаючи на ручну працю, наполегливо вимагає розвитку руки для створення більш досконалої праці, так би мовити, художньої, яку машина не могла б замінити. Метод Фребеля надає цю можливість і представляє, крім того, один із найнадійніших засобів протидії бідності, розвиваючи в кожній дитині капітал її сил і здібностей, які нормально розвиваються. Такий метод може вивести маси з примітиву і бідності, в якій вони перебувають, і зробити їх здатними насолоджуватися життям істоти розумної і духовної, відповідальної за свої вчинки.

Народна література повинна прагнути в наш час зробити природничі науки доступними для всіх класів. Жодна наука не вимагає такої спостережливості, як природознавство, тому дуже важливо навчити дитину спостерігати природні явища якомога раніше. Садівництво в дитячих садках і пов'язані з ним елементи ботаніки дадуть змогу підготувати дитину до вивчення природничих наук і пробудити в ній інтерес до землеробства.

Не можна не визнати, що діти здебільшого живуть в атмосфері, позбавленій простоти і наївності, властивих їхньому віку. Часто перебуваючи серед дорослих, вони наслідують їхній спосіб життя, і тому двері храму науки відкриті для них занадто рано. З цього випливає їхнє знання, більш уявне, ніж дійсне. Попереду науки дітям потрібне життя. Тому необхідно створити маленький дитячий світ, у якому батьки або вихователі спостерігають за ними, але де вони могли б самостійно діяти.

У дитячому садку ігри та заняття надають винахідливості та продуктивності дітей повну незалежність. Дитина щаслива, коли вона відчуває,

що може втілити свої ідеї. Вона щаслива, коли бачить себе здатною висловити те, що в ній відбувається, і в такий спосіб заявити про свої думки і почуття.

Моральний вплив особливо важливий у цьому суспільстві дітей. Вони навчаються підкорятися встановленому порядку, законам. Вони розуміють, що лише на цій умові ґрунтується індивідуальне благополуччя кожного, і що воно веде до загального блага.

Любов керує в дитячому садку, і через любов легко підкорятися.

Крім того, увага дитини зміцнюється, вона отримує основи всього того, що їй будуть викладати в школі. Її готують до різних ремесел, тому в школі безсумнівно будуть отримані кращі результати.

Можна навіть приписати незадоволення і скрутне становище робітничих класів недостатній підготовці до праці. Якщо освіта народу повинна відповідати дійсному життю, яке його чекає в майбутньому, то необхідно, як це зазначає Фребель, вести поруч розумовий розвиток і підготовку до праці.

Моральність молоді також може виграти, якщо в рекреаційні години додавати до їхніх ігор спів і гімнастику, які розвивають у них смак до прекрасного і тим самим подвоюють їхнє задоволення. Тепер розуміють значний моральний вплив музики. Успішні результати, досягнуті в Парижі через методи Галін, Паріс, Шеве, доводять, що навчання музиці можна легко зробити загальнонародним. Тому впровадження методики Фребеля в притулках буде справжнім благом для народної освіти.

VIII

Методика

Основний принцип дитячого садка полягає в тому, щоб відтворити в мікрокосмосі хід людського розвитку через загальні зусилля, як ми це бачимо у всесвітній історії. *Цей маленький світ повинен підготувати дитину до великого світу.* Тому всі заняття в дитячому садку демонструють елементи людської освіти, засновані на ідеї, що людина – дитина повинна нагадувати людство в

дитинства, і що розвиток окремої особистості має відповідати розвитку всього роду.

Згідно з методом Фребеля, який ставить на перше місце фізичне виховання дитини, не слід займати наймолодших дітей більше чверті години, а найстарших – півгодини. Гімнастичні ігри, танці та праця в садку чергуються з ручними роботами. Якщо ми ще додамо, що шкільне або абстрактне навчання повинно починатися набагато пізніше, ніж це зазвичай робиться, то легко можна зробити висновок, що метод Фребеля представляє для дитячої гігієни всі бажані гарантії.

Фребель, так би мовити, знайшов ключ до природного навчання дитини, слідуючи її інстинктивним вказівкам. Він надав своїй методі принцип, без якого дитина переважно залишена на удачу або невдачу випадку, оскільки все виховання залежить від свавілля її вихователів. Але, оскільки в усіх обставинах життя намагаються замінити особу, яка здійснює управління, ідеєю або законом, якому підкорена особа, що управляє, то цей принцип, цей закон тим більше необхідний у вихованні.

Постає питання, що взагалі роблять для того, щоб дати вродженим здібностям їхню повну свободу? У вищих класах із перших років життя починають, так би мовити, дресирувати дитину, привчаючи її до різних манер, і через них вводять її в життя пристойностей, які ще не зрозумілі дитячому розуму, і які вона машинально наслідує. А в чому полягають ігри в школах і притулках? Вони являють собою не що інше, як наслідування, яке не дає простору вільній та самостійній діяльності дитини, поступово стираючи відбиток її індивідуальності. Благодійність дитячих притулків була б ефективнішою, якби відкинули обтяжливу рутину, яка, застосовуючи навчання у формі, що суперечить дитячій природі, перешкоджає вільному руху. Сучасні закриті заклади розлучають дитину з сім'єю (це ще неминуче на даний час), яка є і повинна залишатися першим джерелом життя. Школи дають освіту розуму, але мало сприяють вихованню серця.

Що ж роблять дитячі садки для того, щоб досягти передбаченої мети, щоб надати повну свободу інстинктивним імпульсам дитини, щоб навчити її спостерігати, порівнювати, а потім робити висновки самостійно і в такий спосіб зробити перший досвід реального життя?

Дитячий садок пропонує дитині на вибір матеріал, що відповідає вимогам її вільної діяльності, він надає їй потрібний напрямок, яким дитина користується, щоб реалізувати свої власні ідеї, не задовольняючись лише наслідуванням того, що їй показують. Нарешті, він пропонує їй правило, метод, який робить її здатною до винаходу і творчості. Яким би вільним не було виробництво, воно завжди залежить від застосування правила, закону, без якого не можна досягти гармонії. Це правило, яке складає логіку творчості, може бути застосоване свідомо або несвідомо, подібно до того, як можна, наприклад, написати музичний твір, не знаючи контрапункту, але не без того, щоб не слідувати його правилам.

Закон примирення контрастів, який проводить Фребель у всіх своїх заняттях, успішно сприяє вільній діяльності дитини і робить її можливою, так само як свобода суспільного життя не може існувати без загального закону.

Застосовуючи цю систему, можна поступово розрізнити, що належить власне дитині її природним даруванням, а яку частину слід приписати вихованню.

Без діяльності самої дитини жодна з її здібностей не може розвинути – ні таланти, ні характер, ні розум. Тоді як діяльність, що спонукає, дисциплінує і підтримує, неодмінно розвине її вроджені здібності.

Виховання не формує здібностей, а розвиває їх. Те, що не розвинене, майже рівнозначне тому, що не існує.

Загалом у вихованні занадто багато значення надають слову, настановам, тоді як головне в цьому процесі – досвід, тобто зусилля самої дитини, що формують їй знання і спритність. Організуючи свої маленькі справи за загальним законом, тобто намагаючись примирити протилежності, дитина

наочно переконується, що немає нічого, що не мало б контрасту. Вона побачить, що будь-яке ціле складається з різних частин, які перебувають у співвідношенні одна з одною. Згодом вона зрозуміє ідею організму, маючи в такий спосіб вихідну точку для винаходів, і здатність міркувати здобуде набагато легше.

Отже, дитячий садок надає можливість і необхідні засоби для того, щоб розвивати, не обмежуючи природу, спеціальний характер дитини, щоб вона могла надалі, по можливості, керуючись своєю вродженою схильністю, зайняти властиве їй місце в суспільстві.

Між тим ігри і заняття дітей, як вони відбуваються здебільшого, не можуть сприяти такому результату: кожна дитина (в притулках) робить те ж саме і таким же чином, як і всі інші діти, і через це неможливий індивідуальний, так би мовити, самовільний розвиток дитини.

ІХ

Застосування методики діяльності дитячих садів.

Гімнастичні ігри та садівництво

Фребель назвав цей заклад дитячим садом, оскільки сад є суттєвою складовою школи, і тому що дитина повинна розвиватися вільно, як рослина, слідуючи законам природи.

Трирічних дітей відправляють до дитячого садка, там вони зазвичай залишаються до 4 або 5 годин. Правда, що більшість наявних дитячих садків призначена для заможних класів, але ця методика також застосовується в притулках для дітей робітничого та бідного класу. Для них, власне, вона і була створена, щоб підготувати їх до життєвої праці. Діти поділяються на два відділення: в одному перебувають малюки віком від 3 до 5 років, у другому – діти від 5 до 7 років.

Гімнастичні ігри, якими щоденно займаються діти, вправляють фізичні сили дитини, розвиваючи і зміцнюючи її різні м'язи. Спів, що супроводжує ці

ігри, пояснює рухи, які виконують діти, вони відображають дії, взяті або з природи, або з практичного життя.

Рухи дитини свідчать про те, що вона прагне оволодіти руками, вона торкається всього, що може відчутти. Уже з давніх часів і в усіх країнах матері інстинктивно вигадували різні ігри для своїх дітей. Але ці ігри занадто неметодичні, щоб досягти мети. Перша еластичність руки втрачається швидше, ніж розвивається, так само як гнучкість і сила м'язів. Для цієї мети Фребель створив низку маленьких ігор, які розважають і навчають дітей, вправляючи їх м'язи і надаючи рукам надзвичайну спритність.

Вони пояснені в книзі під назвою «Бесіди матері» з доповненням картинками і піснями. Після перших гімнастичних вправ діти біжать у сад (узимку або в погану погоду вони займаються садівництвом у кімнаті, для цього випадку їм надані великі ящики з різними рослинами), де кожна дитина має грядку для обробки. Там вони починають копати, садити і поливати рослини з великим завзяттям і задоволенням. Веселий спів іноді лунає під час цих занять. На їхніх мініатюрних клумбах ростуть квіти, овочі, біля грядок стоять маленькі лавки, столи, побудовані дітьми, прикрашені вазами та виробами з глини. Усі ці твори – справа маленьких рук, винаходи маленьких фантазерів. Плоди і квіти зі своїх садків діти майже завжди віддають батькам, товаришам, а також бідним дітям. Дуже рідко вони залишають їх для себе, особливо коли вони вже деякий час належать до цієї спільноти взаємодопомоги. Під час занять садівниці або деякі з старших дітей стежать за працею молодших і дають їм поради. Діти спостерігають за висадженими напередодні рослинами, бажаючи побачити, що з ними сталося. Цей момент наставниця використовує, щоб звернути увагу дитини на Творця Всесвіту, і щоб пояснити їй, що ні вона, слабка дитина, ні жодна людська сила не може змусити рослини проростати, для цього потрібне сонце, дощ тощо, і що все це – справа всемогутнього Бога.

В іншому гуртку діти займаються ботанікою, вони приносять своїй виховательці рослини і квіти, аналізують їх, починаючи, звичайно, з

найпростіших. Їм вказують спочатку на основні форми рослинності, а потім, переходячи до більш складних явищ, викликають у них здивування перед мудрістю Творця.

Не обмежуються лише цим для підготовки дітей до релігійного навчання. Під час обробки ділянок городу діти щиро допомагають одне одному, використовуючи свої сили на користь молодшим і слабшим товаришам. Які інші способи можуть навчити дитину любити ближнього і виконувати свої маленькі суспільні обов'язки?

Привчити дітей якомога раніше виконувати свої обов'язки, вселяючи їм з дитинства бажання сприяти щастю інших людей, – ось справжнє практичне навчання моралі.

Єдине покарання, що використовується в дитячому садку, – це виключення спочатку з гри, потім із самого садка на один або кілька днів, залежно від проступку. Це дуже ефективно позбавлення приводить дитину до каяття. Утім, рідко доводиться вдаватися до такого заходу. Атмосфера миру і любові, що панує в дитячому садку, сприятливо впливає на виправлення характеру дітей. Живучи з іншими, діти навчаються самопожертві і необхідності змусити поважати займане місце. Лише практичне життя в мініатюрі може підготувати дітей до реального життя. Школа і сімейне оточення без суспільного середовища не в змозі повністю досягти цієї мети. Галасливі забави і неконтрольовані крики, які іноді можна помітити в школах під час рекреацій, виникають від обмеження і нудьги, до яких приречені діти. Це результат тривалих годин, проведених без будь-якого руху, а також нудних і виснажливих занять, які мало стимулюють їхні інтереси. У такий спосіб важко розвинути характер дитини і підготувати її до громадського життя.

Цей контраст, цей раптовий перехід від суворого обмеження до надзвичайної свободи шкідливий для дитини як у фізичному, так і в моральному плані. *Вона повинна рано навчитися, що немає справжньої свободи без закону.* Тому іграми власне називаються вправи, організовані за умовним правилом, яке

і складає їхній зв'язок. Отже, мета дитячого садка полягає в тому, щоб, спрямовуючи ігри, залишити особистості повну свободу.

Зараз я займаюся детальним викладенням системи Фребеля. Мені залишається лише побажати, щоб ця праця заслужила доброзичливу увагу громадськості.

*Н.О. «Дитячі Садки. Методи виховання та освіти Фрідріха Фребеля».
Видавець Яків Ісаков. 30 с.*

ПЕРША ЗУСТРІЧ З ФРЕБЕЛЕМ

(Зі спогадів Берти Маренгольц-Бюлов)

«Наприкінці травня 1849 року я приїхала на курорт Лібенштейн у Тюрингії. Моя квартирна господиня одразу ж розповіла мені, що кілька тижнів тому на хуторі поблизу курорту оселився якийсь дивакуватий старець, який грає і танцює з селянськими дітьми, через що його прозвали старим блазнем.

Кілька днів по тому, гуляючи, я зустріла цього чоловіка. Високий, худорлявий дідусь з довгим сивим волоссям вів натовп селянських дітей. Це були малюки від 3 до 8 років, переважно босоніж і бідно вдягнені. Діти, крокуючи по четверо в ряд, піднялися на пагорб, де їх розмістили для гри і почали розучувати з ними пісню. Любов і терпіння, з якими дідусь це робив, вся сутність цієї людини в той час, коли він керував різноманітними іграми дітей, були настільки зворушливими, що я зі сльозами на очах звернулася до моєї господині: «І цю людину люди називають старим блазнем? А може, він один з тих людей, яких сучасники висміюють і закидають камінням, але яким нащадки згодом будуть зводити пам'ятники?».

Коли гра, яку я спостерігала здалеку, закінчилася, я підійшла до цієї людини зі словами: «Ви, здається, займаєтесь народним вихованням?»

«Так, я цим займаюсь», – відповів він, дивлячись на мене по-дитячому привітним поглядом.

«У такому разі, Ви робите те, що в наш час є найнеобхіднішим, – відповіла я. – Адже доки не з'являться нові люди, доти не можуть бути здійснені всі ті прекрасні ідеали, які наші сучасники вважають досяжними вже в найближчому майбутньому».

Він відповів: «Так, але нові люди не з'являться, якщо ми їх не виховаємо. Тому ми повинні жити для наших дітей».

«Звідки ж візьметься правильне виховання?»

Фребель сказав: *«Без боротьби не обійтися, вона викликана протилежностями, посередницька ланка між якими може бути знайдена лише поступово. Але, як і гроза, яка приносить очищення повітря, сама по собі нічого не створює, так і боротьба сама по собі нічого не може створити. У землю має бути посіяне нове насіння, яке проросте і буде рости, і тоді дерево людства розквітне. Не слід лише підривати коріння, з якого все проросло і до якого прагнуть лише руйнівні елементи сучасності. Не можна відривати сьогодні від минулого, але також не можна розривати і з майбутнім. Минуле, сьогодні і майбутнє складають триєдину сутність часу. Майбутнє вимагає оновлення життя, яке повинне початися в сьогодні. Насіння майбутнього закладено в наших дітях».*

«Майбутнє завжди зумовлене минулим, – повторив він, – і я вже передаю це дітям через моє виховання» («другий дар» на конкретному матеріалі робить це відчутним).

У той час, як Фребель зі спокійною ясністю вдивлявся у свій час, не погоджуючись ні з руйнівним просуванням вперед, ні з реакцією, яка прагнула зупинити будь-який рух, – його дитячі садки зарахували до революціонерів і засудили разом з ними.

Він знову і знову повторював: *«Доля народів більше в руках жінок, матерів, ніж у руках тих, хто має владу... Ми повинні створити виховательок людського роду, без них нове покоління не зможе виконати своїх завдань».* Такі були майже завжди його заключні слова.

Вогонь, з яким Фребель викладав свої погляди, залишав на них своєрідний відбиток, і глибока переконаність, з якою він доводив їх правоту, мала щось підкорююче і величне. Він ставав зовсім іншим, коли його осявало натхнення і коли потік його промов лився, як вогненний дощ. І це відбувалося часто і зовсім несподівано, з найменших приводів, як, наприклад, під час наших прогулянок, коли він милувався камінням і рослинами, які часто приводили його до мудрих

роздумів про Всесвіт. Останнім доводом його доказів завжди була його теорія розвитку, закон загального розвитку, в застосуванні до людини.

Потрібно було бачити Фребеля під час уроків, які він давав своїм ученицям, щоб дізнатися ту силу переконання, яка надихала його... Демонстрації занять та ігор, здебільшого супроводжували ці уроки, полегшували його ученицям розуміння його неясних промов. Часто я бачила сльози на очах його учениць, коли він з величезною любов'ю до людства говорив про безпорадних дітей, яких Бог доручив жінкам для того, щоб вони виховали з них справжніх людей... або коли він говорив про велику відповідальність, покладену на жінок, як виховательок людства, відповідальність, особливо значущу в наш час, завдання якого такі великі і так важко вирішуються...

...Гаряче серце Фребеля нерідко ховалося під суворою і непохитною зовнішньою манерою, яка, втім, найменше обманювала дітей. Коли я проходила з Фребелем вулицями сіл, розташованих навколо Лібенштейна, з усіх дверей вибігали йому назустріч діти, навіть малята, які ледь вмели ходити, чіплялися за нього і супроводжували його далі. З якою любов'ю обіймав він маленьких дітей! Ця любов світилася в його очах і магнетично притягувала до нього дитячі серця. Незабутнє враження справили на мене слова, які Фребель сказав одного разу в подібному випадку: «У кожній дитині я бачу всі можливості майбутньої людини».

*(Новий переклад уривків зі «Спогадів про Фрідріха Фребеля» Берти Маренгольц-Бюлов, Кассель, 1876 р.
B. Marenholtz-Bulow, Erinnerungen an Friedrich Froebel, Kassel, 1876 p.)*

РОЗДІЛ III.

Сучасні науковці про систему Фребеля: історія, методики, перспективи (статті, тези)

Вища освіта педагогів дошкільця: початок становлення в Україні

Зоя Борисова, д-р пед. наук, професор

Питання, пов'язані з вихованням, стояли перед суспільством протягом усього історичного шляху розвитку української держави й вирішувалися залежно від економічних та соціальних умов того чи іншого періоду.

Особливу роль у цьому відігравали фребелівські «дитячі садки», які набули поширення в 60-70-ті роки XIX ст. у Німеччині та в інших західноєвропейських країнах. Фрідріх Фребель (1782-1852) як творець ідей і практики суспільного дошкільного виховання, власне, започаткував також спеціальну підготовку виховательок дошкільних закладів – так званих «дитячих садівниць». Важливим завданням, яке він ставив перед школою виховательок, було вивчення психофізіологічних засад розвитку дитини, оволодіння засобами впливу на неї та методами керівництва її розвитком, зокрема, способами використання дидактичного матеріалу тощо.

У 60-ті роки XIX ст. в Україні набув поширення громадсько-педагогічний рух за освіту жінок, за надання їм права на суспільну діяльність, залучення до створення шкіл, лікарень, ясел, інших соціально-освітніх закладів.

Саме завдяки ентузіазму та активній діяльності жіноцтва створюються перші дитячі садки в Україні. Так, на початку 60-х років у Києві було відкрито дитячий садок (цю справу ініціювала пані Черкасова), де здійснювалася досить широка програма освітньо-виховної роботи з малюками. У 1871 році сестри Ліндфорс – Марія та Софія (у майбутньому С.Русова) створили приватний дитячий садок. Цей заклад дістав підтримку в колі тогочасних українських діячів. Поступово дитячі садки з'являються в інших містах – у Харкові, Полтаві, Сумах тощо.

Поширенню дошкільних закладів в Україні наприкінці ХІХ та на початку ХХ ст. сприяла діяльність громадських організацій. Зокрема, слід згадати Київське товариство народних дитячих садків, створене 1902 року відомим діячем у галузі дошкільного виховання Наталією Лубенець – дружиною, однодумцем та помічницею Т. Лубенця. Саме Наталя Дмитрівна започаткувала видання першого в Україні часопису «Дошкільне виховання» (виходив з 1911 по 1917 роки), де висвітлювалися досвід роботи народних дитячих садків, діяльність західноєвропейських педагогічних організацій, програми та методи підготовки фахівців дошкільної справи на різних педагогічних курсах.

Засновником ідей національного дитячого садка в Україні та підготовки відповідних педагогічних кадрів можна вважати Софію Русову (1856-1940). У своїх працях «Дошкільне виховання», «Теорія і практика дошкільного виховання», «В дитячому садку» вона сформулювала основні принципи підготовки наставників малих дітей і брала безпосередню участь у цій справі.

Русова прагнула створити національні засади початкового виховання й палко відстоювала ідеї панування рідної мови, самобутності українського дитячого садка. Вона активно втілювала ці погляди й у своїй практичній діяльності за час нетривалого виконання обов'язків керівника департаменту дошкільної та позашкільної освіти в уряді УНР. Такої ж позиції дотримувалася й тоді, коли в час еміграції викладала у Празькому університеті імені М. Драгоманова.

Вагомий внесок у справу організації народних дитячих садків, як зазначалося вище, та у фахову підготовку вітчизняних дошкільних працівників зробила на початку ХХ сторіччя. Н. Лубенець (1877-1943), яка у своїй громадській (голова Товариства дитячих садків, головний редактор журналу «Дошкільне виховання») та в науково-педагогічній діяльності (викладач Фребелівського інституту, автор наукових праць із дошкільного виховання) сприяла розвитку мережі дитячих садків в Україні та створенню закладів

відповідного фахового спрямування (жіночі школи та вчительські семінарії, де організовувалися дошкільні відділення).

Особливе місце у підготовці дошкільних педагогів посів на початку ХХ ст. Фребелівський жіночий педагогічний інститут, створений у Києві 1907 року. Це був перший в Україні жіночий навчальний заклад, який надавав жінкам вищу освіту. Навчальний процес будувався на засадах новітніх наукових знань, майбутнім педагогам надавалася широка психологічна та педагогічна підготовка, вони набували навичок громадської роботи, долучалися до соціального життя. Від 1917 року в інституті функціонували два відділення: українське та російське, де навчання здійснювалося відповідними мовами. Програми навчальних дисциплін удосконалювалися, значне місце посідало практичне засвоєння методів роботи з дошкільниками.

Навчальні плани та програми інституту будувалися за такими трьома розділами.

Фізичний – гігієна дитячого віку; дитячі хвороби; фізичні вправи для розвитку дітей; гімнастика та ігри для розвитку їхніх фізичних сил.

Психічний – загальні відомості про психічний розвиток дитини; основні психічні процеси; розвиток мовлення дітей, особливості його формування в дошкільному віці.

Педагогічний – характеристика дошкільного закладу з виховного та освітнього боку; зміст методичної роботи з різних розділів знань (природознавство, образотворча діяльність, математичні уявлення, розвиток мовлення, музичний розвиток тощо).

Набуття теоретичних знань тісно пов'язувалося з оволодінням практичними педагогічними вміннями. Заняття та лекції проводилися в другій половині дня, а в першій його половині здійснювалася підготовка вихователів безпосередньо в дитячому садку.

Така форма побудови навчального процесу сприяла практичному входженню майбутніх наставників наймолодших у життя дитячого садка, утверджувала їх у правильності обраного фаху.

Як бачимо, розроблена та використовувана у Фребелівському інституті система підготовки педагогічних дошкільних кадрів актуальна й сьогодні, в умовах сучасної вузівської підготовки.

*«Вища освіта педагогів дошкілля: початок становлення в Україні»,
Зоя Борисова, д-р пед. наук, професор, «Дошкільне виховання», 2007, №3, С. 9-10*

КИЇВСЬКІ ПЕДАГОГІЧНІ ТОВАРИСТВА: 105-ТА РІЧНИЦЯ З ЧАСУ ЗАСНУВАННЯ

Улюкаєва І. канд. пед. наук, доцент.

На початку ХХ століття система суспільного дошкільного виховання в Україні тільки починала формуватися. Так, у 1910-х роках на всю імперію діяло лише 10 народних дитячих садків. Тож вкрай необхідні були ініціативні, діяльні особистості, які б взялися за нелегку й не фінансовану державою справу. У 1907 році такі найактивніші діячі – педагоги, психологи, лікарі – з метою сприяння розвитку теорії та практики виховання наймолодших об'єднали свої зусилля, заснувавши Київське товариство народних дитячих садків і Київське фребелівське педагогічне товариство.

Як уже зазначалося, держава не фінансувала діяльність цих громадських організацій, тож головним джерелом коштів були пожертви. Серед меценатів, які постійно допомагали товариствам, були й відомі фабриканти та землевласники, зокрема родина Терещенків, які мали статус почесних членів товариства. Київське товариство народних дитячих садків визначило такі провідні напрями своєї діяльності: відкриття народних дитячих садків для дітей трудящих, психолого-педагогічна просвіта населення та пропаганда ідеї суспільного дошкільного виховання. Очолювала його Наталія Дмитрівна Лубенець, яка з розумінням дивилася вперед: «Перед нами велика, складна, але разом з тим нескінченно корисна і вдячна робота...».

Товариство неодноразово зверталося до Міністерства народної освіти, наголошуючи на необхідності включення дитячих садків у систему державних навчально-виховних закладів, а також внесення в бюджет окремої суми на заснування та утримання дитячих садків і навчальних закладів для підготовки дитячих садівниць та їхніх помічниць. Однак реальної допомоги так і не отримало.

Київське товариство народних дитячих садків стало своєрідним науково-

методичним центром, де здійснювалася робота з розробки питань змісту, організації виховання в дитячому садку. Так, ще в рік заснування Товариства побачила світ книга Н. Лубенець «Народний дитячий садок», у якій подавався «План бесід, предметних уроків і занять у дитячому народному садку». Це була перша зафіксована у друкованому виданні програма дитячого садка.

У 1908 році Товариство розробило «Положення про дитячі садки», в якому були визначені завдання дитячого садка, порядок його відкриття, зміст навчально-виховної роботи, а також вимоги до освітнього рівня педагогічного персоналу. Це був перший документ, який регламентував діяльність дитячих садків. А в 1910 році створена «Програма занять у дитячому садку» та методичні поради до неї. Провідні науковці й громадські діячі того часу розуміли, що дуже складно реалізовувати поставлені завдання без спеціального часопису, через який можна поширювати ідеї та методики, популяризувати кращий педагогічний досвід, здійснювати просвіту педагогів і батьків. Тож у 1911 році Товариство створило журнал «Дошкільне виховання» – єдине в тогочасній державі періодичне видання, повністю присвячене питанням дошкільного виховання. У часопису публікувалися кращі теоретичні, методичні та практичні розробки. Журнал сприяв творчому єднанню педагогів, які жили в різних регіонах. У 1916 році наклад «Дошкільного виховання» сягнув 1000 примірників.

Задля пропаганди ідеї суспільного дошкільного виховання, а також ознайомлення педагогів і батьків зі здобутками теорії та практики дошкільного виховання, Товариство організовувало різні виставки. На них експонували обладнання дитячої кімнати, іграшки, книжки, одяг для дітей, матеріали для занять, наочні посібники, педагогічну літературу для вихователів і матерів, фотографії кращих дитячих садків, творчі роботи дітей і фребелівок-виховательок. У виставках брали участь представники не лише з України, Кавказу, а й з багатьох європейських країн.

У 1908 році Товариство відкрило крамницю «Дошкільне виховання» у центрі Києва, на вулиці Прорізній. У ній можна було придбати: книги для матерів

і дітей, ігри та іграшки, посібники для дитячих садків, картини та наочні посібники, матеріали занять у сім'ї та дитячому садку.

Одним із напрямів діяльності Товариства була підготовка педагогічного персоналу для дитячих садків. З цією метою в 1905 році (ще напередодні отримання дозволу на відкриття самого Товариства) засновано школу нянь – перший в Україні навчальний заклад із підготовки педагогів для дитячих садків, який згодом був перейменований на «школу фребелівок». У рік відкриття в школі було лише три учениці, а в 1917 році – вже 86 осіб.

За роки свого існування Товариство відкрило 4 народні дитячі садки у робочих кварталах Києва. У дитсадках виховувалися діти найбідніших городян за кошт Товариства. Крім того, завдяки зусиллям його власників почали працювати осередки для маленьких дітей і дитячий притулок. Він був розташований у будинку №15 на знаменитому Андріївському узвозі, де під опікою перебували 80 дітей віком від 4 до 14 років.

Головною метою діяльності Київського фребелівського педагогічного товариства була наукова розробка питань навчання і виховання дітей дошкільного віку та підготовка кваліфікованих вихователів для дитячих садків. Тому відразу ж після свого заснування в 1907 році воно відкрило Фребелівський педагогічний інститут. Інститут мав статус вищого навчального закладу і готував керівниць дитячих садків. Це був найбільший навчальний заклад з підготовки фахівців для дитячих садків у тогочасній державі. У 1910-1911 навчальному році в ньому навчалось 217 осіб, а в 1913-1914 вже – 38 осіб.

Першим директором інституту був обраний Іван Олексійович Сікорський, відомий психолог, психіатр, професор Київського університету ім. Св. Володимира. Викладали видатні вчені, громадські діячі, представники Київських педагогічних товариств: С. Ф. Русова, Н. Д. Лубенець, С.О.Толмачевська, О. М. Островська, О. Я. Іконникова, І. О. Сікорський, В.В.Зеньківський та інші.

Фребелівський педагогічний інститут був приватним навчальним закладом й існував передусім на кошти, які надавало Фребелівське педагогічне

товариство. З 1909 року інститут почав отримувати субсидії від Міністерства народної освіти. Викладачі інституту зробили значний внесок у розробку змісту й методики підготовки педагогів-«дошкільників». Використовуючи досвід педагогічних навчальних закладів інших країн, а також семінарій з «підготовки вчительок і дитячих садівниць» Німеччини, розробляли нові науково обґрунтовані підходи.

У семінаріях Німеччини передусім слухачок навчали методики проведення фребелівських ігор і занять, у Фребелівському педагогічному інституті зміст підготовки був значно ширшим. На перше місце було поставлено вивчення особливостей розвитку та психіки дитини. Ця принципова позиція відрізняла Фребелівський педагогічний інститут від інших педагогічних навчальних закладів. Теоретичний курс у Фребелівському інституті викладали у формі лекцій, семінарських занять і поєднували з практичною підготовкою. Для організації навчальної практики при інституті відкрили дитячий садок, початкову школу, педагогічну амбулаторію. Влітку слухачки проходили тривалу педагогічну практику в дитячих садках, на літніх майданчиках, у сирітських притулках. У роки першої світової війни Київські товариства не тільки не припинили існування, а й активізували свою діяльність: відкривали заклади для дітей, надавали методичну допомогу вихователям, які працювали в осередках та притулках, де давали прихисток дітям, у яких війна забрала дім і родину.

Київські педагогічні товариства проіснували до 1917 року. Всього десять років, а як багато було зроблено! І через сторіччя можемо повчитися в них відданості справі, активності й продуктивності діяльності.

*«Київські педагогічні товариства: 105-та річниця з часу заснування», Улюкаєва І.
канд. пед. наук, доцент. «Дошкільне виховання», 2012, № 2. С. 30-31*

**ФРІДРІХ ФРЕБЕЛЬ – ЗАСНОВНИК ІДЕЇ ДИТЯЧОГО САДКА
(220 РОКІВ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТА
150 РОКІВ ВІД ДНЯ СМЕРТІ)**

Зоя Борисова, д-р пед. наук

У червні 1986 року мені довелося бути у відрядженні в Німеччині, в містечку, що на півдні Тюрінгії, – у Бланкенбурзі, де 1837 року був створений перший у Європі дошкільний заклад під назвою «Дитячий садок» і де мешканці й досі любовно зберігають пам'ять про його засновника, видатного діяча в галузі дошкільного виховання – Фрідріха Фребеля.

Нині тут діє музей-меморіал, а при ньому функціонує дитячий садок, обладнаний відповідно до вимог педагога. Сюди в недільні дні приходять малеча й працює з відомими «дарунками для дитячих ігор», які розробив Ф.Фребель для саморозвитку дошкільнят та пізнання ними довкілля. Оснащення музею та дитячого садка таке змістовне й так пронизане пам'яттю й повагою до спадщини видатного педагога, що мимоволі турбує думка: чому ж ми належно не оцінюємо наші власні надбання минулого, чому не використовуємо їх якомога широко в сучасній освітньо-виховній практиці?

Поштовхом до створення перших дитячих садків в Україні слугували саме ідеї та досвід Ф.Фребеля, які вже по смерті педагога захопили його послідовників, спрямовували їх на створення своїх дошкільних закладів, на пошук самобутніх підходів до виховання дітей.

Чому ж ідеї та практична діяльність Фребеля дістали таке широке визнання, чому й досі вважаємо його класиком дошкільної педагогіки?

Відповіді на ці питання знаходимо в самому характері педагогічної діяльності Ф.Фребеля, в його ставленні до дітей і в його власному житті, цілковито відданому дітям.

Народився Фрідріх Вільгельм Август Фребель 21 квітня 1782 року в Тюрінгії, виховувався в родині свого дядька – пастора.

Здобувши середню освіту, далі навчався в Йєнському та Берлінському

університетах.

Педагогічну діяльність розпочав 1805 року, прийшовши працювати вчителем до школи, заснованої на методології Й. Г. Песталоцці. Захопившись його ідеями, проходить стажування протягом 1808-1810 років в Івердонському інституті Песталоцці і вже наступного року створює Німецький універсальний інститут у Кейльгау, проте згодом діяльність цього закладу було заборонено.

У цей час Фребель дедалі більше захоплюється ідеєю виховання дітей з наймолодшого віку, позаяк вважав, що виховання, а надто виховання дошкільнят, є видатною ідеєю сучасності, яка турбує всіх людей незалежно від їхніх статків та суспільного становища. У своєму творі «Виховання людини» (1826 р.) Ф.Фребель обґрунтовує можливості та закономірності початкового виховання. При цьому він наголошує: заклади для малих дітей не повинні бути школою, оскільки в молодшому віці треба не вчити, а виховувати й розвивати.

У 1837 році Фребель відкриває свій перший дитячий садок, заклавши в основу його роботи ідею (принцип) природовідповідності: необхідність спиратися на природу дитини, на її вікові та індивідуальні особливості. Відповідно до цього принципу педагог розробляє систему ігор та занять, дидактичний матеріал під назвою «Дарунки для дитячих ігор», спеціальне обладнання, пристосоване до віку дітей тощо. Свій досвід роботи з дошкільнятами висвітлює в журналі «Щотижневик Фрідріха Фребеля» та в газеті «Недільний листок».

Заслуга Фребеля в тому, що він перший організував підготовку педагогів для дитячих садків – так званих «садівниць». До програми спеціального навчання входило: вивчення анатомо-фізіологічних особливостей дітей та їхньої психіки, оволодіння методикою роботи з ними й організацією ігор та занять, а головне – набуття досвіду спілкування з дітьми, яке ґрунтується на турботі про малих, любові до них, на повазі до їхньої особистості.

У фребелівській школі садівниць майбутні виховательки оволодівали конкретними прийомами роботи з дітьми, багатьма практичними вміннями та

діями, які мали передавати своїм вихованцям. Вагоме місце посідало й морально релігійне становлення педагогів, виховання в них прагнення сформувати в дітей такі риси, які відповідали б завданням «суто німецького дитячого садка» (так називав свої заклади сам Фребель).

Ф. Фребель створив подібні заклади і в інших містах Німеччини, проте згодом їхня діяльність була заборонена владою. Засновника ідеї дитячого садка звинувачували в шкідливому впливі цих закладів на суспільство, ба навіть в атеїзмі, хоча сам педагог був глибоко релігійною людиною.

Останні роки свого життя Фрідріх Фребель присвятив безпосередній роботі з дітьми селян, організовуючи з ними ігри, заняття, спостереження в природі, рухові вправи тощо. Він невтомно пропагував свої ідеї, продовжував підготовку садівниць, постійно підкреслюючи вирішальну роль жінки не лише у вихованні дітей, а й розвитку суспільства загалом. Саме завдяки дітям, їхньому вихованню вбачав педагог реальність здійснення перебудови людства: «В кожній дитині я бачу всі можливості майбутньої людини і майбутнє суспільства». Помер Фрідріх Фребель 1852 року в Марієнталі, де був створений його останній дитячий садок, роботу якого також було примусово припинено.

Теоретичні засади педагогіки Ф. Фребеля будуються, визнанні провідної ролі виховання, його освітніх можливостей у розвитку дітей. Визначено такі основні періоди цього розвитку: раннє дитинство (2-3 роки); дошкільний вік (3-7 років); раннє шкільне дитинство (7-10 років); систематичне шкільне навчання (від 10 років і далі). Зазначена вікова періодизація, як бачимо, відповідає даним сучасної науки. В основу розробленої педагогічної системи Фребель поклав своє вчення про природні інстинкти, на розвиток яких має бути спрямоване виховання дитини. Це, зокрема, інстинкти пізнання, діяльності, творчості, а також релігійний інстинкт.

Основною рушійною силою розвитку зазначених інстинктів є гра як діяльність, найбільш типова для дітей дошкільного віку. Ф. Фребель обґрунтував виховні можливості дитячих ігор і виокремив їхні види: ігри рухливі,

пізнавальні, самостійні. Тобто він, власне, перший класифікував ігри, в які граються діти і які їм потрібні. За Фребелем гра – то суто інстинктивна діяльність, у ній проявляються єство дитини, її природні здатності. Водночас дорослий має допомагати цьому природному процесові, даючи малим необхідні матеріали.

Для цього Ф. Фребель розробив серію дидактичних матеріалів під назвою «Шість дарунків для дитячих ігор». Мета фребелівських дарунків – дати дітям змогу вправлятися у визначенні так званих форм життя, творчості, пізнання. Класичні геометричні фігури – куля, куб, циліндр, по-різному чергуючись, спрямовують уявлення дитини на пізнання цих форм довколо себе, на практичні дії, які допомагають їй оволодіти багатьма поняттями, що лягають в основу сенсорного та розумового розвитку.

Розроблено також систему занять саме з цими дарунками та ?. Іншими матеріалами: папером, паличками, олівцями, фарбами, клаптиками тканини, нитками тощо. Послідовна система пропонує занять забезпечує пізнавальний процес завдяки засвоєнню дітьми таких складних категорій як ціле та частини, подібність предметів та їх розмаїтість, рух і спокій. Фребель децю ускладнив ці пізнавальні процеси, надавши їм певних філософських ознак.

Неабияку роль педагог надає рухливій дитячій грі, яку вважає не лише основним засобом розвитку рухів, а й важливою складовою освіти та виховання дітей. А от найперша іграшка малечі, на його думку, – це м'яч: маючи вигляд кулі, він символізує цілісність світу, Саме тому в усіх рухливих іграх, пропонує Фребелем, м'яч використовується як основний елемент. Метою ігор-мандрівок, ігор-пісень, хороводних та інших є не лише вправляти в суто рухових діях, а й виховувати в дітей моральні якості, формувати навички спілкування, вміння розв'язувати певні пізнавальні завдання.

Отже, можемо впевнено сказати: Фрідріх Фребель розробив цілісну теорію та методику дошкільного виховання, яка ґрунтувалася на його власному педагогічному досвіді, була безпосередньо ним апробована і пройшла через його

розум та серце.

Проте за свого життя Ф. Фребель так і не дістав визнання. Лише після смерті педагога була знята заборона функціонування зі створених ним дитячих садків, а друзі та колеги видали його доробок у книзі «Дитячий садок». Фребелівська ідея суспільного дошкільного виховання завдяки підтримці та практичній діяльності послідовників ученого почала поширюватися в Німеччині та інших західноєвропейських країнах, а також у тогочасних Україні та Росії. А від 1907 року починає функціонувати Фребелівський жіночий педагогічний інститут, який відіграв визначну роль у підготовці педагогів для дошкільних закладів – «фребелівок».

Вітчизняні діячі дошкільного виховання вивчали систему Ф.Фребеля, послуговувалися нею у педагогічному процесі в дошкільних закладах, у підготовці фахівців – «дошкільників» на курсах та у школах. Аналізуючи цю систему, вони розкривали позитивне і негативне в ній, ставили обов'язкову вимогу – використовувати фребелівську теорію відповідно до умов своєї країни, особливостей національного виховання та самобутніх рис народу.

Так С. Русова у своїй праці «Дошкільне виховання», ставлячи Ф. Фребеля як одного з творців дошкільного виховання поруч із Й.Г. Песталоцці, критикує надмірне захоплення в педагогічному процесі систематизацією знань дітей, що не дає малим змоги вільно почуватися під час занять та ігор. Разом з тим вона зазначає, що в такому підході, який сформувався в дошкільній практиці, завинив не сам Фребель: то його послідовники спотворили розроблену ним методіку. Русова підкреслює необхідність використання на сучасному їй етапі головних фребелівських ідей-принципів: активності та самовиявлення дітей. Саме їх німецький педагог поставив на перше місце у своїй системі виховання.

Н. Лубенець, голова Київського товариства народних дитячих садків, редактор журналу «Дошкільне виховання», який видавався в Києві на початку ХХ ст., присвятила порівняльному аналізу систем Фрідріха Фребеля та Марії Монтессорі, характеристиці їх внеску у розвиток загальної та дошкільної

педагогіки окрему працю «Фребель і Монтессорі» (надрукована в трьох номерах часопису за 1914 рік – № 7, 8, 9). Щодо Фребеля вона зазначає, що ніхто з педагогів, окрім нього, не віддав стільки часу, праці й уваги віковій першому дитинства. Н. Лубенець вважає досконалим усе пропоноване ним для роботи з дошкільнятами і радить якомога ширше використовувати його в українських дитячих садках. Водночас авторка підкреслює необхідність творчого підходу до обох систем, оскільки вони «не виключають, а доповнюють одна одну».

Критичний аналіз педагогічної системи Ф. Фребеля та можливостей її використання зробив також К. Ушинський, завваживши надмірну систематизацію ігор та занять, недостатню самостійність дітей, занадто складний характер дидактичного матеріалу. А от великою заслугою педагога він вважав пильну увагу Фребеля саме до дитячої гри, побудову всього педагогічного процесу на її засадах. Однак ці ігри та інші матеріали мають бути пристосовані до умов життя дітей.

Педагогічна система Ф. Фребеля отримала різні оцінки – негативні (навіть до заборони) й дуже схвальні (до поширення в усьому світі), зазнавала забуття і знову – визнання.

Назва, яку дав своєму закладові Ф. Фребель, – «дитячий садок» (сад, сповнений світла, пташиного співу, пробудженого життя), – обійшла чимало країн світу, але як офіційна збереглася в небагатьох із них, зокрема, на батьківщині Фребеля, в Німеччині. У сучасних назвах здебільшого наперед виступає освітній аспект, а не виховний («передшкола» – у Польщі, «дитячий освітній заклад» – в Росії, «дошкільний навчальний заклад» – у нас в Україні).

В сьогоденній практиці українських дошкільних закладів серед багатьох педагогічних напрямків (педагогіка С. Русової, М. Монтессорі, Вальдорфська педагогіка та ін.) і за наявності варіативних робочих програм («Малютко», «Дитина», «Крок за кроком», «Дитина в дошкільні роки» та ін.) фребелівській програмі розвитку дітей не надається належна увага. А даремно. Основні ідеї Фребеля про розвивальний характер виховання, гуманне ставлення до дітей,

врахування індивідуальних рис особистості, про демократичний характер виховного впливу значною мірою збігаються з принципами, якими керуються сучасні теорія та практика дошкільного виховання: з принципами індивідуалізації, гуманізації, демократизації педагогічного процесу в дошкільних закладах.

Повертаючись до своїх спогадів про відвідування місць, пов'язаних з практичною діяльністю Фрідріха Фребеля, хочу процитувати слова його палкої послідовниці Маренгольц-Бюлов, якими вона немов би передбачила майбутнє життя його педагогічної системи: «А може, він один із тих людей, яких сучасники висміюють і закидають каміннями, а нащадки споруджують пам'ятники».

Справді Фребелеві споруджено пам'ятники – зокрема, у вигляді його дидактичних матеріалів, геометричних форм (кулі, куба й циліндра), але найкращою пам'яттю про нього є те, що його ім'я знане в усьому світі як ім'я палкого ентузіаста дошкільної справи, педагога-гуманіста, засновника першого дитячого садка.

*Фрідріх Фребель – засновник ідеї дитячого садка
(220 років від дня народження та 150 років від дня смерті),
Зоя Борисова, д-р пед. наук
«Дошкільне виховання», 2002, № 12, С. 5-7*

ШІСТЬ ЗАБОРОНЕНИХ ДАРІВ ФРЕБЕЛЯ

Ольга КОВАЛЕНКО

«Освіта України»

Німці – сентиментальна нація, і можна лиш уявити, що відчув молодий, ще не дуже професійно підкований юнак, занурившись в атмосферу любові вчителів до дітей. Він захопився ідеями Песталоцці, побував у його школі, але основне, що виніс звідти: розуміння, що абсолютно не готовий до такої важкої, хоча й натхненної праці. Йому не вистачало знань.

А мова – про знаменитого засновника системи дошкільного виховання – Фрідріха Фребеля. І хоча він вважав себе прямим продовжувачем ідей Песталоцці, а саме – виховання особистості (і особистості творчої) з раннього віку, все-таки цей подвижник педагогіки вніс чимало і свого. А саме: не хто інший, як Фребель, власне, і придумав ті самі дитячі садки.

Із дівчачої школи

Якщо спробувати вибудувати логічний ланцюжок і простягнути його аж до наших днів, то вийде, що саме Песталоцці і є одним із «співавторів» сучасної системи дошкільного виховання. Бо його ідеями захопився Фрідріх, коли побачив, як працює цей дивакуватий педагог, для якого любов до дітей була не красивим словом, а першоосновою педагогічного процесу!

Та коли вони познайомились, Фребель навіть ще не усвідомлював чітко, чи буде він справді педагогом, а чи знайде інше поле для реалізації своїх професійних амбіцій. Втім, вибір був не дуже й великий. Народився Фрідріх у не бідній, але й небагатій родині пастора в невеличкому селі Обервейсбах князівства Шварцбург-Рудольштадт 21 квітня 1782 року. Мати померла. Коли йому і року не було. Мачуха, яка невдовзі з'явилася в домі, мало не любила і не тішила. А батько був зайнятий пасторськими справами, до сина діла було мало, тож Фрідріх ріс майже сам по собі...І початкову освіту змушений був отримувати у дівочій школі. Навчання йому не подобалося – нудне, нав'язливе, і він частенько тікав з уроків у ліс, де роздивлявся рослини. Потім треба було

якось жити далі. Його забрав до себе дядько – теж священник у сусідньому містечку. Там Фрідріх навчався в середній школі, але так собі. Його навіть вважали нездарою. Однак природничі науки давалися легко, він любив геометрію, математику, історію, йому подобалося вивчати рослинний світ....

(Чи не звідти виникла ідея «садочків», щоправда – дитячих?).

А ще не варто забувати, на якому історичному тлі починалася біографія Фребеля. Європою крокувала промислова революція, епоха ремісництва завершувалася. Як гриби після дощу у великих і малих країнах виникали нові фабрики, мануфактури, заводи, які «втягували» у виробничий процес не лише чоловіків, а й жінок.

А діти? З дітьми виникало дедалі більше проблем. Звичайно ж, їх намагалися по-своєму розв'язати – тодішні закони молодого капіталізму дозволяли за розподілом праці залучати до виробництва і жінок, і...дітей! Тобто все більше жінок змушені були йти на роботу, аби заробляти на хліб. Діти не лише вешталися вулицями – багато з них працювало на виробництві, аби теж нести до родинного бюджету якусь копійчину. А це означало, що їм було не до освіти. Виходило замкнуте коло: промислова революція потребувала все більше грамотних робітників та інженерів, але ці майбутні робітники та інженери не могли отримати навіть якогось початкових знань!

Так і сталося, що Фрідріх Фребель з його ідеєю дошкільної освіти втрапив у якнайсприятливішу «освітянську нішу»: лише працєю, втілюй все, що надумав у життя. Ти – перший! Але ж, але ж...Була і конкуренція. «Основну скрипку» на дитячій освітянській ниві відігравали святі отці, їхні церковно парафіяльні школи, які не могли собі дозволити втратити «контингент», а тому й довелося Фребелю боротися не лише із закляклістю суспільства щодо освіти, а й зі священниками, які час від часу ставали стіною на шляху нової педагогіки. І не лише дитячої. Він тільки-но почав відкривати садочки, де дітки були б доглянуті і навчені, доки батьки зайняті на фабриках, а на нього вже накинулися зі звинуваченнями: безбожник, чого він навчить дітей? І справді, молодий педагог

пропонував навчальну систему для малят, спеціальну дидактику, це були його «шість дарів», спеціальних іграшок для розвитку дітей, а не ікони й молитовники. На ті часи це вважалося мало не злочином.

Та це все – потім. Спочатку треба було отримати освіту. Дядькових статків ледь вистачило на вступ до Йенського університету. А за два роки хлопцеві довелося покинути навчання, бо коштів не стало і довелося йти на роботу. Оскільки любив природу, працював діловодом у різних лісництвах, мріяв стати архітектором, будівельником – прибув до Франкфурта-на-Майні, аби вивчати ці спеціальності. Отут і відбулося його знайомство з Грунером – старшим учителем зразкової школи, з яким вони довгими вечорами вели розмови про педагогічну професію. А потім Фрідріх, в насназі від розповідей приятеля, навіть отримав місце вчителя у цій школі.

Реванш святош

У педагогіку Фрідріх поринув із головою, і, як з'ясувалося – назавжди. Невдовзі отримав місце гувернера при дітях одного із місцевих князів. Це трохи підтримало його матеріально, але на здобуття пристойної освіти коштів все одно не вистачало. І тут почалися, якщо й не чудеса, то принаймні, «вчасні надходження» коштів, передбачених тодішніми законами. Спочатку він отримав материн спадок, потім помер дядько і залишив спадщину, яка дала змогу відчути себе майже заможною людиною, і Фрідріх поїхав до школи Песталоцці. Він навчався і навчав сам, подружився з хлопцями, теж закоханими у педагогіку, а після відвідин Песталоцці зрозумів: треба вчитися серйозно. І вступив до Геттінгенського університету, потім – до Берлінського. Відчув, що необхідна й практика, приїхав до Песталоцці ще раз і два роки працював учителем у його школі. А в 1813 році робить взагалі відчайдушний вчинок, який міг би й печально закінчитися, оскільки Фрідріх пішов волонтером до діючої армії. А в ті роки в Європі з мирним життям якось не складалося... Та пройшов і це. І вже 1816 року відкрив у Грісгеймі навчальний заклад, який працював за системою, яку

розробив він – Фрідріх Фребель! Першими учнями школи стали ...п'ятеро його племінників.

Фрідріх і одружився так, що лише подвоїв власну «педагогічну міць»: його дружина теж захопилася ідеями дошкільної освіти, та й взагалі – ідеями власного чоловіка. А оскільки за нею дали неабиякий посаг, чи як там воно у німців називалося, то вона й витратила його на реалізацію цих ідей. Наприклад, купила маєток, куди перевели навчальний заклад Фребеля, який назвали «Універсальний німецький виховний інститут». У 1820 році там уже навчалось 60 хлопчиків, і слава про небачену школу прокотилася німецькими землями. 1826 року вийшла друком головна книжка Фрідріха Фребеля: «Про виховання людини».

Він ще відкриє чимало навчальних закладів, які зватимуться по-різному. Він ще напише чимало статей і книжок, але скрізь відкриватиме дитячі садки, де застосовуватиме свою знамениту систему навчання під назвою «Дари Фребеля», яку потім критикуватимуть російські (та й німецькі) педагоги. І матимуть рацію. Але система працювала, і саме з неї почалася дитяча педагогіка.

Помер Фрідріх Фребель 21 червня 1852 року. Незадовго до його смерті по всій Німеччині дитячі садки Фребеля були закриті – з ідеологічних причин. Бо втрутилися церковники. Як завжди, хотіли як краще, а... Але це вже зовсім інша історія.

Поховано великого педагога в місті Марієнталь. Надгробок над могилою зроблено у вигляді піраміди, складеної з куба, циліндра і кулі, які символізують ідею Фребеля про єдність і багатоманітність всесвіту, і водночас представляють перші дитячі іграшки, придумані Фрідріхом для навчання дошкільнят.

Укладачі: Петухова Любов Євгеніївна, Анісімова Олена Едуардівна

ФРЕБЕЛЬПЕДАГОГІКА

ХРЕСТОМАТІЯ